

SLIKE

IZ

SVJETSKE KNJIŽEVNOSTI.

SLIKE

IZ

SVJETSKE KNJIŽEVNOSTI.

SVEZAK PRVI.

PJESNIČKI PRVACI

U

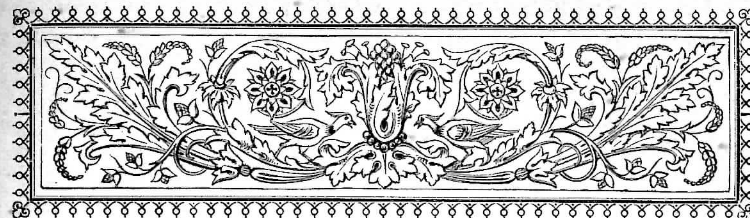
PRVOJ POLOVINI XIX. VIEKA.

ZAGREB 1891.

IZDANJE »MATICE HRVATSKE«.

TISAK KARLA ALBRECHTA.

Ako ogledamo povjest svjetske književnosti od velike francuzke revolucije do burne godine 1848., opazit ćemo, da se u ovom odsjeku pokazuju bitne razlike naprema književnosti XVIII. stoljeća. Liepa književnost prošloga vieka izrodila se u goli formalizam; salon i akademija podadoše joj odredjene, ukočene i mršave oblike.

Francuzka velika revolucija mienja do osnove evropsko družtvo. Ideja ravnopravnosti i slobode probija sve slojeve, te namjesto povlaštenih staleža izlazi na vidjelo i dobiva moć u javnom životu demokratija. Napredak znanosti i civilizacije podupire pobjedu novih ideja.

Kako je književnost samo ogranak kulture, nije za čudo, što se u isto doba opaža znatna promjena i u književnosti: u prvoj polovini ovoga stoljeća vidimo, da naglo propadaju čuvstva i misli prošloga vieka i da se podižu nove, napredne vjerske, političke i družtvene ideje. Zato književnost u prvoj polovini ovoga stoljeća nije drugo nego reakcija protiv duha i književnosti XVIII. vieka i pobjeda ove reakcije. Rousseau daje prvi znak ovoj reakciji, koja je u početku još revolucijonarna, no kasnije se sve više prilagodjuje strogoj vjerskoj struji. U to se dogodi helenska borba za narodnu slobodu, za koju umire pjesnik Byron. On postaje idealom slobodnjakâ u Evropi i povodi za sobom dva najveća slavenska pjesnička genija Mickiewicza i Puškina.

Nešto prije srpanjske revolucije stvara se u Francuzkoj novo-romantička škola, kojoj je glava Victor Hugo. On označuje romantiku ovako: »Ova je revolucija u svim umjetnostima samo obćenit povratak k prirodi i istini, samo uništaj onoga krivog ukusa, koji je gotovo tri stoljeća zavodio i kvario mnoge dobre glave tim, što je namjesto zbilje neprestano postavljao konvencionu samovolju. Novo je doba odrešito odbacilo klasične krpe, filozofijske prnje i mitologijski varak«. Ako i nije romantička škola izpunila svega, što je obećavala, opet je svojim idejalima i približavajući se k narodnomu osjećanju dostojno izvršila svoju prelaznu zadaću u povjesti ljudskoga duha i utrla put novoj struji. Realizam se prirodno razvio iz romantike. Iz Francuzke se širi romantika po svoj Evropi, jer dok su prije pojedini narodi živjeli odjelito, potres revolucije i ratovi carstva ruše one zidove, koji su okruživali pojedine narode, te se po svoj Evropi vidi jako talasanje zajedničkih kulturnih ideja. Iz svoje domovine prelazi nova romantika prociedjena idejama srpanjske revolucije u Njemačku, gdje se za iste ideje bore Heine, Börne, Gutzkow, zalazi u Italiju, u slavenske i druge zemlje, te pisci svih ovih naroda zajednički pripremaju katastrofu godine 1848. U Italiji stoji na pročelju Leopardi, u Slavenâ izbijaju Poljak Mickiewicz i Rus Puškin, dok medju Česima ide prvo mjesto Kollára, pjesnika »Slavine kćeri«.

Iz ovoga znamenitog odsjeka svjetske književnosti podaje se u ovoj knjizi bez strogoga sustava sedam odjelitih »Slika«; [1] prikazuju se: Byron, Mickiewicz, Puškin, Kollár, Leo-

[1] Pojedine su »Slike« u ovoj knjizi izradjene po raznim djelima, poimence su upotrebljeni ovi spisatelji: za Lorda Byrona: Georg Brandes (Die Hauptströmungen der Literatur des 19. Jahrh. Band IV. Berlin 1876.) i Elze (Lord Byron. Berlin 1886.); za Adama Mickiewicza: Pypin-Spasovič (Istorija slavjanskyh literatur. Izdanie vtoroe. S. Peterburg 1881. Knjiga II.), Nitschmann (Geschichte der polnischen Literatur. Leipzig 1885.) i Chmielowski (Adam Mickiewicz. Warszawa 1890.); za Aleksandra Puškina: Skabičevskij (Biografija A. S. Puškina u »Djelima A. S. Puškina« X. Knjiga.

pardi, Heine i Hugo, koji pripadaju medju najznamenitije pjesnike prve polovine devetnaestoga vieka, i koji su kao sedam zviezda sjali na obzorju javnoga života evropskoga. U njihovu se životu i radu, kao sunce u kaplji vode, ogledaju najvažniji dogadjaji ovoga doba, koje je pripravilo Evropi krvavi sukob godine 1848.

Poslije ovih velikih pjesnika u prvoj polovini našega stoljeća čini se, da su evropskoj poeziji u drugoj polovini oslabila krila; bar u najnovijih pjesnika mašta ne polieće onako visoko, kako to nalazimo u starijem pokoljenju. U novije doba — poslije godine 1848. — »pjesnik« predaje oružje »književniku«, mjesto stihova prvi umovi pišu pripoviesti i drame u prozi. Coppée, Sully-Prudhomme i drugi pjesnici moderne Francuzke ne mogu se izporediti sa Victorom Hugom; u Englezkoj ćeš takodjer uzalud tražiti premca Byronu na polju poezije; u slavenskom novom svietu ima dobrih pjesnika, ali nema takova, za koga bi se moglo reći, da je u visini Mickiewiczevoj i Puškinovoj; u Njemačkoj su prvi redovi poezije opustjeli već od Heineove smrti; za Italiju će tkogod kazati, da imade Carduccija, pa uza sve to današnja poezija talijanska nije više onako snažna, kako je bila prije godine 1848.

Zato se u ovoj knjizi sastavljaju u cjelinu prvaci evropske

S. Peterburg 1887.), Reinholdt (Geschichte der russischen Literatur. Leipzig 1886.), Pypin (Harakteristiki literaturnyh mnênij. S. Peterburg 1890.) i Bêlinskij (Sočinenija. Moskva 1880. Knjiga VIII.); za Jana Kollára: Zelený (Maj. Praha 1862.) i Leger (Russes et Slaves. Paris 1890.); za Giacoma Leopardija: Gustav Brandes (Leopardi's Dichtungen. Mit einer Einleitung über das Leben und Wirken des Dichters. Hannover 1869.), Montefredini (La vita e le opere di Giacomo Leopardi. Milano 1881.) i Sauer (Geschichte der italienischen Literatur. Leipzig 1883.); za Henrika Heinea: Georg Brandes (Die Literatur des 19. Jahrh. Band VI. Leipzig 1891.) i Karpeles (Heinrich Heine's Biographie. Hamburg 1885.); napokon za Victora Huga: Barbou (Victor Hugo et son temps. Paris 1881.), Dupuy (Victor Hugo l' homme et le poète. Paris 1890.) i Pergameni (Histoire de la littérature française. Paris 1889.).

poezije iz preporodnoga doba. U budućim kujigama ove zbirke bit će prilike pobliže pokazati, zašto je poezija stihovâ počela uzmicati, dok nije napokon zastave predala prozi; poezija nije bila više vrstna, da obuhvati svu bezkrajnu raznolikost savremenoga života, pa je liepa književnost posegla za drugim oružjem. Poimence je roman u moderno doba procvao, kao nigda prije. Slavni realisti Turgenjev i Daudet pripadaju novijemu vremenu. Prvaci liepe književnosti u drugoj poli ovoga stoljeća nisu pjesnici stihova, nego književnici, koji su lovorov vienac stekli pripoviedkom ili dramom u prozi. Poezija u stihovima nije umrla, ali je danas u krizi. Svakako su njezini dani bili sjajniji prije godine 1848., nego poslije revolucije. Upoznavanju ovih sjajnih dana u povjesti svjetske poezije, kojima je Byron kao izhod sunca, a Hugo rek bi zapad, namienjene su »Slike« u ovoj knjizi.

Ovi su članci ponajviše pisani u obliku »essay-a«, te »Matica« podaje za sada ove »Slike iz svjetske književnosti« kao svoj prvi pokušaj ove ruke svojim vriednim članovima; kad bude mogla, podat će svojim članovima i sustavnu povjest svjetske književnosti. Ove će »Slike« najbolje izvršiti svoju zadaću, ako poimence hrvatsku mladež ponukaju na to, da s ljubavlju stane izučavati pjesnička djela znamenitih duhova svjetske književnosti. Na žalost veoma je malo znamenitih djela evropskoga Parnasa prevedeno na hrvatski jezik. »Matica Hrvatska« želi, koliko bude mogla, i toj nevolji doskočiti izdavanjem znamenitih pjesničkih djela modernih u hrvatskom prievodu. Samo bi trebalo, da se hrvatski pjesnici što življe late ovoga posla. Bilo u dobar čas!

U Zagrebu, pod konac mjeseca studenoga god. 1891.

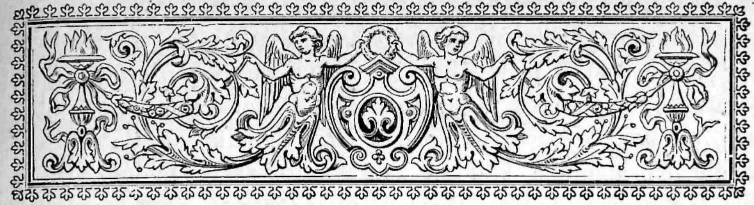
M. H.

SLIKE

IZ

SVJETSKE KNJIŽEVNOSTI.

SVEZAK PRVI.

Lord Byron.

I.

George Gordon Byron rodio se 22. siečnja g. 1788. od strastvene i nesretne majke, koja je malo prije ostavila svoga surovog muža. Njezin muž, kapitan Byron, koji je neko vrieme služio u Americi kao častnik u gardi, stekao je svojim pustim životom u mladosti nadimak »ludoga Jacka Byrona«. Povrativši se u Evropu oženi se kapitan Byron poradi novca bogatom škotskom plemkinjom Miss Katarinom Gordonovom, koja je postala majka djeteta, kojemu vas sviet znade za ime. Odmah iza pira stane kapitan Byron razsipati ženin imutak i za godinu dana ostane mu od 24.000 funti samo 3.000. Ona ga ostavi u Francuzkoj i rodi jedino diete u Londonu. Pri porodu izčaši se ili ozliedi noga djetetu.

Dvie godine iza toga podje majka s djetetom u Aberdeen u Škotsku, a za njom dodje i muž, ne bi li izmamio u nje novaca. Byronovka ga neko vrieme držaše u svom domu, ali najzad, da umakne dužiteljima, ode on u Francuzku, gdje doskora umrie. Kad je stigao ženi glas o njegovoj smrti, udari u takvo naricanje, da su je čuli preko ulice. Ona nije nikada prestala ljubiti svoga muža. Samo u različitim oblicima nalazimo u Byronovih roditelja veliku strastvenost, spojenu sa slabošću prema samomu sebi. Medjutim ovu neobuzdanu strast nahodimo i u drugih predaka pjesnikovih.

*

Pjesniku je bila prirodjena nemirna krv. Ali ta nemirna krv bijaše ujedno plemenita. Po materi je bio u srodstvu sa Stuartima, a po otcu je vukao lozu od stare normanske obitelji, od koje je najstariji poznati član Radulfo de Burun bio medju Normanima, koji su zauzeli Englezku. Budući da je bila sva prilika, da će našega pjesnika zapasti posjed nekoga rodjaka Newstead, s kojim bijahu spojeni čast i pravo englezkoga peera, živio je mali šeponja u velikoj nadi.

Mladi Byron bijaše ponosan i nepokolebiv. Majka ga je obasipavala čas najžešćim laskanjem, čas opet psovkama, prekoravajući ga s nepravde, koju joj je njegov otac nanio, ili se čak rugajući njegovoj tjelesnoj mani. Ona je bila mnogo kriva, što je ova tjelesna mana rano bacila sjenu na ćud mladoga Geordija. Mašinama se njegovo zlo još pokvarilo, noga ga je još jače boljela, pa je ponosni mladić upinjao svu silu, da tu bol hodajući zataji. Nije trpio, da se tko njegovoj mani naruga, a kadikad je sâm s jedkim humorom govorio o njoj.

Ne pokazajući u školi osobite marljivosti, rano je počeo čitati povjestna djela i osobito putopise; te je tako već u mladosti probila klica njegovoj težnji na iztok. On pripovieda sam, da mu još nije bilo deset godina, a već je pročitao šest velikih djela o Turskoj, mnogo putopisa i arapskih priča. Osim toga vidimo već u rosnoj mladosti tragove njegove strastvene ljubavi. Bilo mu je tek pet godina, kad se uljubi sa takvom strašću u malu djevojčicu Mariju Duffovu, da ga je kao grom ošinulo, kad je iza jedanaest godina čuo za njezinu udaju.

Uz ponos, strastvenost, melankoliju i fantastičnu želju putovanja opaža se u njega kao značajna crta — vruća ljubav k istini, naivna iskrenost, koja se prokazala već u djetinjstvu u onoga čovjeka, kojemu je bilo sudjeno, da kao muž zapodjene boj s družtvenim uredbama evropskim. Njegov je prkos bio samo jedan izmedju oblikâ njegove ljubavi k istini.

Georgu je bilo deset godina, kad je umro njegov rodjak posjednik Newsteadski. Mladiću bijaše prvo, da poleti k majci i da ju upita, ne opaža li nikakve promjene u njega, odkako je postao lord. Kad je sutradan učitelj uz pljesak djakâ pred njegovo ime primetnuo »Dominus«, Byron udari u plač i ne uzmognu izustiti običnoga odgovora »Adsum«. Njegove najsilnije radosti bijahu već rano triumfi taštine.

U jesen god. 1798. podje majka sa sinom u Newstead. Za dvie tri godine pošlje majka svoga sina u školu u Harrow, jednu od velikih englezkih škola, koju su mnogo polazili mladi plemići. Pouka u latinskom i grčkom bijaše Byronu suhoparna i pedantna, pa ga se nije doimala. Zato je više drugovao sa drugovima. Kao drug bijaše uviek plemenit i pravi njihov branitelj. Kad bi se o praznicima vratio na imanje, majka je uviek burno postupala s njime, no sin nije osjećao straha od nje, nego se smijao strasti male debele žene. Ne samo da je razbijala tanjure i tase, nego bi sina kadikad žarilom ili nožem nagonila u bieg.

U to zavoli Byron mlado zlatokoso djevojče iz bližnjega dvora Mariju Anu Chaworthovu. Njoj bijaše sedamnaest godina, a Byronu petnaest. On ju je ljubio strastveno i ljubomorno. Na plesovima, gdje je ona sjala, morao ju je on iz kuta promatrati u naručju drugih ljudi, ne mogući plesati. Jedne večeri saznade, da ona za nj ne mari, rekavši svojoj služkinji: »Misliš li, da mi je stalo do toga šepavog mladića?« Byron je se okani. Ali trinaest godina iza toga uz grozne suze napisao je u villi Diodati na Ženevskom jezeru pjesmu »Sanju«, u kojoj govori o toj ljubavi i pokazuje, kako mu se duboko u srce zasjekla ova mladenačka obsjena.

Majka i sin sve se više razilazili, što je češće sin ironijom odvraćao majci za bjesnilo. Jedne večeri oboje pošlju u ljekarnicu sluge, neka zamole, da dadu neškodljive smjese, ako tko od njih zatraži otrova.

Godine 1805. podje Byron u sveučilište u Cambridge, ali se više bavio tjelesnim vježbama nego naukom. Jahanje, plivanje, ronjenje, pucanje, boksanje, cricket i pilo bijahu zabave i vještine, u kojima je tražio slavu. Newstead Abbey bijaše dana u zakup. Čim je zakupnik otišao, podje mladi dandy onamo. To bijaše prava stara gotska opatija s refektorijom i ćelijama, već godine 1170. osnovana, s perivojem i jezerom,

okolnim zidom i gotskim kladencem u dvorištu. Ovdje je od mladenačkoga prkosa zbijao sa drugovima najpustije ludorije. Ustajali bi oko dva sata ob noć, mačevali se, pucali iz pištolja, a poslije toga sjedali k stolu i pili burgundca iz ljudske lubanje. To nije cinizam, koji se često javlja u mladih medicinara; karakter, kakav bješe Byronov, osjećaše uza to jamačno neki »Memento mori«. U stihovima, koje Byron namjenjuje ovoj lubanji, veli se, da je mrtvacu jamačno miliji dodir ljudskih usana nego crvlji ugriz. U Byrona bijaše melankolije, koju su proizvele njegova priroda, uzgoj i strast.

Nijedan veliki politički dogadjaj one perijode, nikakav utjecaj zanosa ili srčbe poradi povjestnih katastrofa nije mogao Byrona oteti neredovitomu životu. Ni smrt Foxova ni sramotno po Engleze bombardovanje Kodanja nije se kosnulo Byronove duše. Sasvim lični literarni dogadjaj stvara prvi prekret u njegovu životu. Dok je od ljeta 1806. do ljeta 1807. boravio Byron u malom mjestu Southwellu, napisao je prve pjesničke pokušaje, koje objelodani godine 1807. s nadpisom »Hours of idlennes (Ure dokolice)«. Ove su pjesme slabe vriednosti, a uza to opremljene neukusnim i djetinjim bilježkama. Uvod je bio napisan veoma nečedno. Byron se podpisao pseudonimom »Maloljetnik«. Šali i satiri bilo je dosta povoda. I doista Edinburgh Review, najveći kritički tribunal u ono doba, sa svom žestinom izvrgne ruglu ove slabe prvience. Dapače mu preporuči, da se za uviek okani stihova i da se dade na pametnije poslove.

To uvriedi u živac Byrona, pogodi njegovu taštinu i probudi njegov ponos. Još iza deset godina piše o tom: »Živo se sjećam dojma, kojim me se dojmila edinburžka kritika: to bijaše svietlo bjesnilo i odluka, da prkosim i da se svetim, ali nipošto poraz ili očaj. Nemilosrdna je kritika otrov za mlada pisca, ona me je oborila na tlo, ali se ja skočih na noge sa čvrstom nakanom, da njezino graktanje osramotim.« Tako je s polja došla pobuda, koja je strastveni i razkomadani duševni život mladoga pjesnika navratila na jedno čuvstvo i jednu odluku. S divnom uztrajnošću počne raditi, danju bi spavao, pod

mrak bi ustajao, da ima više mira, te je više mjeseca noći i noći pisao svoju glasovitu satiru.

II.

Ova je satira s pravom na glasu poradi svoje snage, sviesti i nečuvene smjelosti; »Ja sâm proti Vama svima!« to odjekuje iz njegove satire. Edinburžani, kad bi kojega poletarca kao muhu oborili na tlo ili koju mladu siromašnu pjevicu ubili, obično su doživljavali, da se njihova žrtva zavije u šutnju. Ovaj put se prevariše. Iza podruge godine odgovori im Byron satirom, koja je više vika nego pjesma. Bio je to pravi ranjeni lav. Sve slavne pjesnike, koje je ona »Review« slavila, stane grditi Byron kao dječarce. Mnoge je Byron pravo pogodio, ali mnogima i krivo učinio, premda se nije žacao kasnije svoje pogrješke popraviti. Nekoliko godina iza toga uzalud je nastojao Byron, da ovu satiru uništi. Za čas je ona Byronu pribavila glas i zadovoljštinu.

U početku god. 1809. preseli Byron u London, da štampa svoju satiru i da zauzme svoje mjesto u gornjoj kući. Nemajući nikoga, da ga prati, morade preko običaja sâm uljezti. Kad je Byron unišao, bijaše još bljedji nego obično, vidjela mu se na licu uvreda i zlovolja. Kancelar lord Eldon podje mu s posmiehom u susret i reče mu nekoliko prijaznih rieči. Byron se hladno prstima dotakne njegove ruke. To uvriedi kancelara, pa sjedne na svoje mjesto, a Byron nehajno podje napried, sjedne na praznu opozicijonalnu klupu, probavi ondje nekoliko časova i onda se udalji. Htio je samo označiti svoje mjesto. U lipnju 1809. ostavi Byron Englezku.

Byron je osjećao, da ne može s višega gledišta prosudjivati ljude, tko je vidio samo svoju domovinu, i da se bolja nauka dobiva izkustvom nego iz knjiga. Najprije podje u Lissabon, i ovomu boravku zahvaljujemo opis Cintre u I. pjevanju »Childe Harolda«; zatim obadje sa drugom Hobhouse-om Sevillu i pohodi Cadix i Gibraltar. Sjajni historijski spomenici u Sevilli njega se ne doimlju, ali ovdje u Cadixu zaokupljuju mu žene svu dušu. Gibraltar mu je kao Englezu »prokleto

mjesto«. Ipak ga sada počinju zanimati političke prilike Španjolske spram Englezke. Oba prva pjevanja »Childe Harolda« pokazuju, da je samo sa žestokom ironijom mislio o spoljašnjoj politici Englezke; on se ruga t. zv. pobjedi kod Madrida, gdje su Englezi 5.000 ljudi izgubili, ne naudivši puno Francuzima, dapače on je dosta smion, da Napoleona zove svojim junakom.

Iz Španjolske se uputi na Maltu, ali se ne uzhiti ovdje. U njega nema historijsko-romantičkoga shvaćanja, ni romantičnoga domovinskog čuvstva. Njegove se pjesničke misli nisu vezale ni o Englezku ni o Škotsku, nego o divno Ženevsko jezero i grčki arhipelag. Njega ne zanima narodna prošlost, ni borba biele i crvene ruže, nego sadašnja politika i u prošlosti samo uspomena velike vojne za slobodu. Stari su mu kipovi samo kamen, više mu se mile žive žene, ali Maratonsko polje slavi u oba svoja velika djela bezsmrtnim stihovima. Najzad je praktični patos slobode progutao u njega pjesnički; on nije čovjek svoga naroda, nego svoga vremena.

Iz Malte podje preko zapadne Grčke u Albaniju. Nije li značajno po Byrona, da najprije putuje u krajeve, gdje nema civilizacije i gdje se individualnost može razvijati slobodno bez konvencijonih spona? Grad Janina čini mu se ljepši nego Atena. Tek što je došao u Janinu, upoznade se s Ali-pašom, pa premda je to bio okrutan i divlji čovjek, Byron mu se svedjer divio. Alija ga primi usrdno, zamoli ga, da pozdravi majku, i reče, da se Byronu po malim ušima, bielim rukama i zavojastim vlasima prepoznaje plemenito porietlo, a to je Byronu veoma laskalo. Ovaj pohod u Alije podao je Byronu motiv za mnoge važne prizore u IV. pjevanju »Don Juana«; Lambro i mnoga druga Byronova lica crtana su po njemu. Alija je postupao s Byronom kao sa prokšenim djetetom: slao mu svaki dan bar dvadeset putâ voća, slastica, mandula i šerbeta.

Poradi mnogobrojnih hajdučkih četa praćen oružanom pratnjom, koju mu je dao Ali-paša, proputova Byron Albaniju i zatim podje u Atenu, gdje ga je nemilo razljutilo, što Englezi odvlače kipove iz Partenona, te spjeva pjesmu »Minervina kletva«. Ovdje je ljubakao kratko vrieme sa kćerju

nekoga činovnika u englezkom konzulatu Macrija, a to mu podade motiv za malu pjesmu »Djevojci iz Atene«. Dne 3. svibnja preplivao je Byron Dardanelle od Sesta do Abyda povodeći se za Leandrom, pa se je tim djelom ponosio za svega života, kako vidimo u »Don Juanu«. Sve, što je u ovim tudjim krajevima vidio i doživio, upotrebio je za nekoliko godina u pjesmama. U Carigradu je jednoć vidio pse, gdje glodju meso nekoga mrtvaca, pa mu je to dalo povoda, da opiše grozote u »Podsjedanju Korinta« i neke užasne prizore u »Don Juanu«. Kad se vratio s nekoga puta iz Moreje u Atenu, čini se, da je sâm doživio ljubavnu zgodu, koja je osnova »Gjauru«. Svakako je ujamčeno, da je nekoga dana, vraćajući se od kupanja iz Pireja, susreo rpu turskih vojnika, koji su vucarili mladu djevojku sašitu u vreću, da ju bace u more, jer je ljubakala s kaurinom. Sa pištoljom u ruci prisili Byron divlju četu, da okrenu natrag, te mitom i grožnjom oslobodi jadno djevojče.

Šareni skitnički život ne mogaše umiriti njegovu ćud. Njegovi posljednji listovi s puta odaju najveću sumornost. Dugovi, slabo zdravlje, osama bez prijatelja pritiskivahu njegovu dušu. U to mu stigne glas, da mu se razboljela majka. On pohita u Newstead, da je još jednoć vidi, ali stigne doma dan iza smrti njezine. Službkinja ga je vidjela, gdje u veče sjedi pokraj mrtvoga tiela i ljuto nariče. Kad ga je stala miriti, odgovori joj: »Ah imao sam jednu jedinu prijateljicu, i ta je sad mrtva.« Tuga ga je tako srvala, da je pao u paroksizam melankolije.

Kad se vratio Byron u Englezku, donio je sa sobom prva dva pjevanja »Childe Harolda«. Ovdje su glavna jezgra mnogobrojni, prekrasni opisi prirode, te se površnim očima mogu ove »stanze« pričinjati putnim uspomenama mlada otmena Engleza, komu je dodijao život, samo što su strogim idealitetom sloga dobile oplemenjeno obličje; jer je »Childe Harold« upravo tako izrazito idealistična pjesma, kako je »Don Juan« realistična. U »Childe Haroldu« nalazimo u dispoziciji pjesnikovoj neku sumornost; Byron se još ne premeće od jednoga čuvstva k drugomu, najradije k ekstremu. Premda ovdje vidimo pjesni-

kovu fiziognomiju samo u pola profila, premda još ne opažamo njegove ljute satire i grizkoga cinizma, ipak u vrelom i svečanom patosu mladićevu izlazi pred nas veliki »ego (ja)« u poeziji ovoga stoljeća. Ima u toj pjesmi subjektivitet, koji svladava svaku pojedinost, »ego«, koji se nigdje ne gubi. Childe Harold poslije burna mladovanja, pun spleena ostavlja domovinu, u kojoj nema ni prijatelja ni drage. Dodijao mu je mladi život, jer se prerano zasitio užitaka, i jer je sklon melankoliji od prirode. U njega nema one drzovite veselosti mladenačke, ne mami ga zabava ni slava, misli da je već svršio, pošto je tek malo izkusio. Pjesnik se podpuno podudara sa svojim junakom tako, da se ni za čas ne može uznieti nada nj na krilima ironije. Nama se to danas ne svidja, kao Byronovim savremenicima, jer je prošlo vrieme, kad je blaziranost bila zanimljiva. No nitko ne može previdjeti, da maska ovdje prikriva ozbiljno i bolno lice. Maska bijaše tragična melankolija, a kad ju skinemo, nalazimo pravu sjetu. Haroldova je nošnja samo domino na krabuljnom plesu, ali krije mladića s ognjenim čuvstvom, oštrim razumom, tamnim dojmovima životnim i sa neobičnom ljubavlju k slobodi. Byron medjutim u prvim pjevanjima »Childe Harolda« još nije umio iznieti cielo svoje biće. Istom u »Don Juanu« vidimo Byrona u podpunoj slici.

U veljači god. 1812. govorio je Byron u parlamentu prvi svoj govor u prilog siromašnih radnika u Nottinghamu. Drugi se njegov govor tiče emancipacije katolikâ. Prvi je govor bio veoma povoljno primljen, pa to bijaše reklama za prva dva pjevanja »Childe Harolda«, koja su upravo izišla. Byron postane preko noći slavan čovjek, nov lav Londona, legitiman vladar grada za godinu 1812. Sve, što je u Londonu liepo, otmeno, naobraženo i sjajno, klanjaše se dvadesettrigodišnjemu mladiću. To bijaše doba, kad je upravo procvjetalo dandystvo. Družtva i plesovi, glumište, igra i dugovi, ljubavne pustolovine, zavadjanja i dvoboji bijahu glavni poslovi aristokratije. Byron bijaše junak dana, dapače ciele godine. Tako mlad i liep, pa tako poročan!

S lakoćom je Byron uzdržao svoju pjesničku slavu; jer je u kratko doba spjevao »Gjaura« (g. 1813.), »Abydsku vjerenicu« (g. 1813.) i »Gusara« (g. 1814.), kojega se u jedan dan prodalo 13.000 primjeraka. Jedka oda Napoleonu, kad se zahvalio, pokazuje, da nije sasvim zaboravio dnevne politike; tada napisa »Parisinu« i »Podsjedanje Korinta« (obje pjesme g. 1815.). Novost, neobičnost i strastvenost ovih djela omamljivaše sustalo londonsko družtvo. On bijaše fenomen, u koji su oči sviju bile uprte. Mlade gospodje u družtvima drhtahu od radosti, nadajući se, da će ih on povesti k stolu, i ne usudjivahu se ništa jesti, jer su znale, da ne voli gledati gospodje, kad jedu. Svatko je želio, da mu Byron napiše koji redak u album; njegov rukopis bijaše svačiji ponos. U družtvu su se ljudi pitali, koliko se Grkinja i Turkinja njemu za ljubav usmrtilo, i koliko je muževa on ubio. Njegovo čelo pričinjaše se svakomu, kao da izpovieda nebrojene zločine. Byron nije imao pudra, kosa mu bijaše divlja kao i misao. U svemu bijaše različit od ostalih ljudi, a jeo je, da je strahota: u nekoga lorda izjeo je nedavno jedanaest jela i još tražio biscuita i sode. Kolike li abnormalnosti u družtvu, gdje je dobar apetit narodna krepost!

Tako vidimo, da se Childe Harold pretvara u Don Juana. Samotni putnik postaje salonski lav. Ali ne samo Byronova poezija nego i njegov rod, njegova mladost i neobična ljepota prisvajahu mu srca gospodja. Walter Scott veli za njegovo lice, da ima u njemu nešto, o čemu bi mogao snivati. Poznato je, da je jedna od najčuvenijih ljepotica englezkih, ugledavši ga prvi put, uzkliknula: »Ovo bliedo lice moja je sudbina!« Gospodje su ga upravo salietale; njegov stol bijaše svaki dan pun puncat listova od poznatih i nepoznatih gospodja.

To bijaše život pun triumfa taštine, pun pusta uživanja, a to je bilo za Byrona bar bolje nego mir, jer je, kako veli u »Childe Haroldu«, mir za jaka srca — gotov pakao.

Lakoumni i divlji londonski Byronov život prevrnu se za čas znamenitim dogadjajem njegova života, naime ženidbom. Dosadašnji život nije ga naučio, da poštuje ženu; ali žena,

koju je ljubio, bijaše požrtvovno biće, koje je u svim pjesmama s osobitom pažljivošću opisivao. A sad je htjela sudbina, da dobije za družicu života žilav i jak englezki karakter. Miss Anna Isabella Milbanke, jedinica bogata baroneta, osvojila je Byrona priprostim i čednim bićem. Ona je uza to pobudila u njega nadu, da će njezinim mirazom izkupiti zaduženi Newstead. U početku ga je odbijala, a kasnije mu počne sama pisati. Byron se na taj način zaplete i oženi se, ali ova se ženidba, kako je svatko nagadjao, morala jadno svršiti. Dok je bio zaručen, bijaše dosta veseo. »Ja sam zaljubljen«, piše nekoj prijateljici, »i tako sam lud kao svi neoženjeni mužkarci u toj zgodi.« Što se više primicala svadba, bijaše mu sve tješnje; žalostni primjer roditeljâ podavao mu je samo straha od ženidbe. Svoje osjećaje za vjenčanja opisao je u »Sanji«.

Prvo je vrieme braka proživio bez oblaka — na imanju svoje žene. Pegaz se nije pravo osjećao u jarmu. Mladi par podje medjutim u London, ondje se sjajno urede, imali su ekipažu i mnogo slugâ, priredjivali zabave i dr., dok se ne oglase Byronovi dužitelji. 10.000 funti miraza ode kao rosa na suncu; 8.000 funti, koje je Byron upravo baštinio, podje istim putem. Morade dapače svoje knjige prodati. Čak i bračnu postelju zaplieniše. U tim prilikama rodi Lady Byron u prosincu g. 1815. kćerku Adu.

Uza sve to življahu oni u početku složki. Ona je pisala pisma za njega, prepisavala pjesme. Ali doskora se stanu trti. Čini se, da je mlada gospodja običavala svoga muža smetati, dok je radio. Tako ga je znalo to razjariti, da je jedanput u bjesnilu bacio svoju uru u kamin, a drugi put izpalio pištolju u sobi. Uza to navali ljubomornost. Žena je poznavala njegovu prošlost, a pored toga je postao Byron član nekoga glumištnoga odbora, te je ona priekim okom pratila muža, kad je u poslu obćio s glumicama i plesačicama. Dapače neka ličnost, koja je služila u nje, postane njegovom uhodom i otvaraše njegove listove.

Mjesec dana iza Adina porodjenja ostavi mlada gospodja po dogovoru nemirni stan, da neko vrieme probavi u svojih

roditeljâ. No kad je stigla kući, javi njezin otac Byronu, da se ona ne će više vratiti k njemu. Byron se prenerazi i javi otcu, da očekuje njezin odgovor. A ona mu jednako odvrati.

Kad ga je ostavila žena, onim je mahom postao svietu drugi čovjek. Javno ga mnienje proglasi infamnim. Glasine su se počele raznositi, kleveta ojača i napredujući rasla su joj krila. Novine ga počnu poradi privatnoga života i slobodoumnih načela opadati — pod plaštem anonimnosti. Prozvali ga Neronom, Apicijem, Kaligulom, Heliogabalom i Henrikom VIII. A najužasnija je osvada bila, koju mu je štampa naniela i kojom je osramotila čelo njemu najdražega bića, osvada, da živi u rodoskvrnji sa sestrom! Ove su osvade bile tako jake, da ga je naobražena svjetina na ulici i pred parlamentom napastovala.

Ne mogući se braniti morade svoju ponositu glavu skunjiti i ostaviti Englezku. On sâm reče: »Ja više niesam za Englezku, ako su osnovane osvade, kojima su me javno obasuli; ako li su izmišljene, nije više Englezka za me!« 25. travnja g. 1819. ukrca se, da se živ više ne povrati u domovinu. Od toga trena počinje se prava Byronova veličina. Edinburžka ga je kritika prvi put probudila na duševnu radnju. Ovaj ga novi udarac učinio vitezom. Nema izporedbe izmedju onoga, što je Byron spjevao prije i poslije ove velike nesreće. Ovu mu je nesreću namienio genij povjesti, da ga otme družtvu, koje mu je bilo sudjeno pobijati s više sreće i snage nego ikomu drugomu.

III.

Kad je Byron drugi put postao putnik bez domovine i druga, nastavi putničko djelo svoje mladosti. »Childe Haroldu« pridodade treće i četvrto pjevanje. On se zamisli u mladenačko svoje stanje, ali koliko je izkustvo stekao od ono doba! Akord, koji je od početka udesio u »Childe Haroldu«, bijaše trozvuk samoće, melankolije i čežnje za slobodom. Svaki je od ovih zvukova postao sada mnogo jasniji i zvučniji.

Već u prvoj polovici djela nalazimo, da je samoća potrebna, ako ćeš da osjetiš ljubav k prirodi. Već tamo veli (u

II. pjevanju, kit. 25. i 26.): »Sjediti na pećinama, sanjati nad valovima, lagano prolaziti negaženim šumama, sam gledati u bezdan i bujicu, to nije samoća, nego odano obćenje sa prirodom; naprotiv lutati u metežu ljudî i slušati njihovu nesnosnu buku, ne ljubeći i ne ljubljen, to znači biti osamljen«. To su u Byrona liepe djetinje uspomene ili sanjarije. U drugoj poli naprotiv vidimo, da mu je čuvstvo samoće drugčije. Nije strah od ljudi, koji ga sada sili, da ljubi niemu prirodu, nego gnušanje od ljudî. Byron je imao prilike, da se uvjeri, kako to ljudsko družtvo postupa s nesretnima, i da je u svietu gospodar pusti egoizam. Tako je on drugi put ostao sam sa sobom, te poezija, koju sada piše, nije za družtvene ljude. Childe Harold je sam. On je razabrao, da nije nimalo vrstan uporedo ići s drugim ljudima, da nije podoban svoje misli podvrgavati tudjoj volji, ili se podati dusima, protiv kojih mu se sva unutrašnjost opirala. Gdje se propinju gore, osjeća se medju svojima, gdje se burka more, njegova je domovina; pjesma, koju priroda sunčanim zrakama piše na zrcalu morskom, milija mu je nego knjiga u jeziku njegove domovine. Medju ljudima mu je kao sokolu podrezanih krila. Ali premda se kloni svieta, ipak ne mrzi na nj. On se sada osjeća bolje u osami, gdje se drži dielom svemira; kad gleda visoke gore, podilazi ga ugodno čuvstvo, a gradska mu je buka najveća muka; njemu je najveća sreća ljubiti gore, nebo i more. U toj samoći bar njegova duša naslućuje bezkrajan život. Harold nije ljubio svieta, ni sviet njega. On se ponosi time, što mu nije nikada laskao, nikada kleknuo pred njegovim kumirima, nikada se na silu smješkao, nikada bio jekom, kad je svjetina urlikala. On hoće kao iskren protivnik ostaviti sviet, kojega nije ljubio, i koji mu je s kamatama vratio šilo za ognjilo. On vjeruje, da imade rieči, koje su tako važne kao djela, da ima nade, koja ne vara, da ima pravoga dobročinstva.

Tako se čuvstvo samoće spaja sa čuvstvom melankolije. I ova struna zveči već u prva dva pjevanja; ali je njihova melankolija čisto mladenačko nezadovoljstvo. Childe Harold je protepao svoju mladost, pa kao flegmatično-melankoličan

Hamlet medju grobarima stoji on na grobu Ahilovu i razmišlja o tom, da su i život i njegova najveća slava ništetni. Harold prije nije sam slave uživao, premda je strastveno za njom hlepio, te samo izmišljenom filozofijom prikrivao svoju težnju. Sad ju je okusio i uvjerio se, da je to slabo hranivo jelo. Njegovo je srce nalik na razbito zrcalo, koje povraća mjesto jedne sto slikâ. Sad budući poništen, ište u prirodi ono, što bi oprekom moglo ublažiti njegovu bol, na ime slobodno, otvoreno more, a on ga poznaje, kao konj svoga gospodara; on ljubi more, jer je njegova površina jedina, koja se ne može razmrviti i kojega ni nabori ne mogu nakazati, jedino je, koje je danas takovo, kakovo je bilo u zoru vremena. Ali u prirodi ga sve podsjeća boli i borbe. Daleki mu je grom — zvuk olujnoga zvona, koji budi sve, što je htjelo da počine. I nježno Nemsko jezerce čini mu se »mirno, kao pritajena mržnja«. Njegova je melankolija u potonja dva pjevanja, napisana šest sedam godina iza prvih dvaju, sasvim kolerična. Sve prije nego mir! to mu je sada lozinka. Promatrajući prirodu i ljudstvo vidi samu obćenitu biedu.

Uza svu tu bučnu zlovolju nalazimo već u prvim pjevanjima »Childe Harolda« ljubav k slobodi kao treći zvuk u pjesmi, jedinu moć, koja spasava i životu podaje praktičnu zadaću. Slobodu dozivlje u Portugalu i Španjolskoj, nju preporučuje Grcima tada još podjarmljenim, veleći im, da ne čekaju tudje pomoći, nego nek sami kao pravi sinovi starih helenskih junaka sebi izvojšte slobodnu državu. Tad bijaše njegova ljubav k slobodi sasvim politične prirode, bijaše gnjev slobodnoga Engleza, koji vidi, gdje su podjarmljeni cieli narodi. Sad pak shvaća slobodu u najširem, obćenito ljudskom smislu. Sad je uvjeren, da je slobodna misao izhodište svega duševnoga života. Zato kad sada putuje od zemlje do zemlje, izčezava njegova lična tuga gledajući ruševine vječnoga Rima i osjeća, kako je neznatna njegova sudbina prema onoj, koja je grčke gradove izbrisala sa zemaljske površine. A kad ga misao zanese, pa se sada sjeti velikih političkih bojeva, smjelo se obraća k moćnicima, k pobjednicima Waterlooskim,

koje zove Napoleonovim majmunima, i od političke spoljašnosti bojeva svraća svoj pogled na njihovu socijalnu jezgru. Dakako, i Francuzka je počinila u svojoj velikoj borbi za slobodnu misao grozotâ i najzad na ruševini starih predsuda opet posagradila tamnice i priestole, ali to ne će dugo trajati. Sloboda će ipak pobiediti!

Tako se u ovoj divnoj pjesmi prepleću ove tri ideje, tako se razširuje duševni život pjesnikov. Njegov je »ego« obćenito čovječanski, njegove su brige i nade izvadjene iz svega čovječanstva. Ideja slobode probija iz njegove pjesme kao moćan val. Pošto ju je proslavio, pjesnik se pobožno sabira i služi svoju službu Božju. On prezire i gotsku crkvu i grčki hram, pa kako su stari Perzijanci podizali oltare svojim bogovima na najvišim gorama, tako i on sagiba svoju glavu u velikoj crkvi prirode, sagradjenoj od zemlje i zraka.

IV.

Pošto Byron pohodi bojno polje Waterloo, podje uz Rajnu u Švicu, da se na Ženevskom jezeru nastani. Ondje nadje pjesnika Shelleya, koji je bio četiri godine mladji nego on. Shelley je stigao onamo četrnaest dana prije, zajedno sa Marijom Godwinovom i njezinom polusestrom Miss Jane Clairmontovom, koja je već u Londonu strastno čeznula za Byronom.

Obćeći sa Shelleyem Byronov je duh doživio najjače i najdublje dojmove, za koje bijaše podoban. Byrona se u prvom redu dojmila već sama Shelleyeva ličnost i njegove misli o životu. Prvi put se Byron sastao sa sasvim modernim čovjekom i sa sasvim emancipovanim duhom. Premda je u Byrona bila genijalna sposobnost, da prisvoji sve, što se podudaralo s njegovom prirodom, ipak je u književnosti i filozofiji bio samo napolak naobražen, te se više povodio za simpatijom nego za uvjerenjem. Sada mu se prikaže Shelley, prožet apostolskim zanosom, i oslobodjen od sviju sumnja, pravim svećenikom humanizma. Ni pusti život londonskih salona, ni zazorni pritisak težke sudbine nije dao Byronovoj duši toliko mira, da bi mnogo razmišljao o metafizičkim problemima ili o reformi

čovječanstva; Byron je bio previše sâm sobom zabavljen. U zgodan čas upoznade se s duhom, koji ga je ognjenim krstom pokrstio. Njegova se duša sasvim otvori novomu utjecaju, pa se to u nizu pjesama, koje je sada pjevao, bjelodano opaža. Mnoge panteistične izjave u trećem pjevanju »Childe Harolda« bez sumnje su plodovi njegovih razgovora sa Shelleyem, a osobito ono liepo mjesto o svemožnoj ljubavi, koja je duh prirode. Po nauci Shelleyevoj ljubav i ljepota mistične su moći, koje obuhvaćaju svemir. Utjecaj Shelleyev vidi se takodjer u drami »Manfredu«, poimence u trećem činu. Pa i drama »Kain« ne bi bila u današnjem obliku, da se Byron nije upoznao sa Shelleyem.

Oba pjesnika pohode Chillon i svu okolicu zajedno, pa je tako Byron usvojio drugi veliki dojam, koji će produktivno oploditi njegovu maštu, na ime dojam Alpa. Za njega bijaše poslije londonskoga zraka prava slast, kad mu je oko moglo s mirom promatrati vječni snieg ili visoko nad ljudsku buku uzdignute ledenjake. Njegov pjesnički prehodnik Chateaubriand zazirao je od Alpâ, jer je njihova veličina ponizivala njegovu taštinu. Naprotiv Byronu bijaše voljko medju njima. »Manfred« potječe iz ove atmosfere, ova je pjesma alpinska okolica, prikazana s neobičnom snagom. Veličanstveni prizori, koje podaje oblačje u Alpama, pobudili su one prikaze duhova, koje navaljuju na Manfreda.

Premda su Byronove i Shelleyeve šetnje bile po njihovo stvaranje veoma plodovite, opet su im doskora omrznule. Njihovi zemljaci, putujući Švicom, mučili bi ih svojom ljubopitnošću i s nevjerojatnom drzkošću prodirali bi čak u Byronov stan. Ako su se pjesnici branili, putnici su perili svoje dalekozore na njih, zavirkivali preko vrtne ograde, podmićivali sluge kao kasnije u Mletcima gondoliere, da saznadu kojekakve pričice. Prva je glasina bila, da Byron i Shelley živu sa dvie sestre, pa što su više ljudi pretvarali pjesnike u žive vragove, to je gadniji izlazio pogovor. Zato nije čudo, što se dogodilo nekoj englezkoj gospodji, staroj pobožnoj spisateljici romanâ. Kad je Byron nekoga dana u Coppetu uljezao u stan gospodje Staëlke,

ova se gospodja onesviesti, kad opazi Byrona, kao da je — kako reče Byron — ugledala »samo Nj. sotonsko Veličanstvo«.

Za svoga boravka na Ženevskom jezeru doživio je Byron još i to, da je saznao za klevetu, koja se ponajviše krivnjom njegove žene širila u Englezkoj, na ime o njegovoj ljubavi sa sestrom. Byrona je ta osvada ljuto boljela, pak se razumije, da je Byron počeo od sada sasvim drugačije misliti o svojoj ženi. On je prije uviek govorio, da nema veselijega, boljega, milijega i ugodnijega stvora nego što je njegova žena, te je samo svoju žestinu i nepromišljenost krivio, što su se razstali. Ali od sada vidi Byron samo sjenu u njezinu značaju i započinje neliepi boj sa ženom, koji bi inače bio nedostojan, pa prikazuje njezin kruti lik u Doni Inezi u prvom pjevanju »Don Juana«.

Novost ove klevete počne umjetnika Byrona zanimati, pa on stane sve više o tom razmišljati. U Byrona je osobito jaka težnja, da svojoj imaginaciji i refleksiji dopušta svaki pokus, pa da razmišlja i mašta o onom, čega se ljudi obično boje i od čega zaziru. To potvrdjuje poznata anekdota, da je s nožem u ruci uzkliknuo: »Htio bih znati, kako je u duši onomu, tko nekoga umori!« Njegovi najraniji junaci Gjaur i Lara počinjaju potajno umorstvo, a to je bilo dovoljno, da se ni pet ni šest i Byron okrivi sa takvoga zločina, dapače i stari je Goethe pošao na tanak led i povjerovao nekoj takvoj pričici govoreći o Byronovu »Manfredu«. Na isti je način ljudska zloba tražila i tobože našla potvrdu Byronova incesta u Manfredovu očaju i u Kainovoj ženidbi sa sestrom. Nije dakle za čudo, što su jednoć Byron i Moore kanili sami napisati biografiju Lorda Byrona punu umorstva, otmica i zavadjanja. Ali su se okanili toga, jer su s pravom mislili, da bi naivno obćinstvo šalu primilo pod istinu.

Jamačno su Shelley i Byron razpravljali i o ljubavi brata sa sestrom. Byrona je osobito ljutilo, što su neki u obće tako strogo sudili o incestu, premda dogmatično uče, da se je čovječanstvo, potječući od Adama i Eve, razplodilo bratskom ženidbom. Zato Byron u »Kainu« iztiče, da su Kain i Ada

braća, a Lucifer tvrdi Kainu, da njegova ljubav k sestri nije grieh, kako će biti u potomaka.

Produkti su sviju napomenutih psihologijskih elemenata drame »Manfred« i »Kain«. »Manfred« se ne može staviti o bok Goetheovu »Faustu«. Samo u nečem nadilazi Fausta Manfred: pred smrt odbija i dobra i zla božanstva, dok se Faust prodaje Mefistofelu i pred zemaljskim duhom pada na koljena. Englezkomu je pjesniku pred očima ideal mužanstva, do kojega se nije uzdigao njemački pjesnik, te je njegov junak tip muža, kako je Goetheov junak tip čovjeka. U smrti i u životu sâm, ne obći Manfred ni s nebom ni s paklom. To je sav mužki moral Byronov. Alpinski okoliš zgodan je okvir divljemu karakteru Manfredovu.

Byronova duboka, obćenito ljudska simpatija izlazi na vidjelo istom u »Kainu«. »Kain« je izpovied Byronove vjere, to jest: priznaja sviju njegovih sumnja i sve njegove kritike. Divna je energija i ozbiljnost, s kojom se je Byron u ovoj drami latio najviših životnih problema.

Kao privatnik bijaše Byron isto tako nepodpun slobodnjak, kakov je dilentant bio u politici. Njegov se razum protivio tomu, da vjeruje sve, ali je bio kao većina velikih umova u početku ovoga stoljeća — i skeptičan i sujevjeran. On se nije usudjivao pristati na rezultate Shelleyeva panteizma, pak je svoju nezakonitu kćer poslao u samostan na uzgoj, da ju otme utjecaju Shelleyevih ideja. Tim čudnija je sila skepse, kojom se je zanio njegov duh u »Kainu«. Ova je drama djelo polagane refleksije, koja razčinja sve. Ali se u njoj prepleće Byronova vjera i nevjera. Byron nigdje ne poriče Boga, nego pobija samo vjeru, da je dobro predpostava čovječjega života, mjesto da bude njegov cilj. Byron ide za tim, da nam prikaže tragičnost istine, da se čovjek rodi, trpi, ogrieši se i umre. U toj biedi, veli Byron, dao je Bog čovjeku samo jedno: razum. Kain, premda ljubi Abela, ubije ga, ali se razkaje do skora. Na koncu dolazi kletva, kazna, izgon i Kainova znamenja. Ta su znamenja ujedno znamenja čovječanstva: znak muke i bezsmrtnosti.

*

»Kaina« je posvetio Byron Walter Scottu, koji je rekao, da Byronova vila nije još tako visoko poletjela, pa je već unapried branio pjesnika od navala. Ali kad je »Kain« izišao, ustane sva Englezka na Byrona. Knjižar Murray htjede da pjesnik promieni neka oštrija mjesta, ali pjesnik ne pristade. »Kaina« cenzura zabrani, jer se protivi nauku kršćanstva, koji je osnova sviju englezkih zakona. Medjutim je pisao Moore Byronu o pjesničkoj vriednosti ove drame: »Kain je divan, grozan, i ne će biti nikada zaboravljen. Ako se ne varam, on će se duboko usjeći u srce čovječanstva«.

V.

Kad je struja putnikâ Englezâ u jesen g. 1816. počela poplavljivati Švicu, nije mogao Byron više ondje obastati i podje sa svojim putnim drugom Hobhouseom u Italiju. U Milanu se sastane s umnim Francuzom Beyleom, koji piše o njemu ovako: »Vidio sam Lorda Byrona u teatru La Scala u loži ministra de Brême-a. Iznenadio sam se s njegovih očiju u momentu, kad je slušao sekstet Meyerbeerove »Elene«. Nikad u životu nisam vidio takovo što krasno i izrazito. Još mi i danas dolazi na um ova uzvišena glava, kad pomišljam, kakav bi izraz trebalo da velik slikar podade geniju. Bio sam sav zanesen . . . Nigda ne mogu zaboraviti božanski izraz njegovih crta, bijaše to jasna sviest moći i genija«.

Iz Milana se Byron uputi u Mletke, u svoj ljubimac grad, koji je proslavio u četvrtom pjevanju »Childe Harolda«, dramom »Marino Falieri«, dramom »Oba Foscarija«, »Odom Mletcima«, i najzad »Beppom«, napisanim u samim Mletcima. Nikada ne bijaše njegova ćud tako pritisnuta, nigda ne osjećaše toliko potrebu zaboravi. Divno podneblje i čarobna atmosfera Italije prvi put ga ogrijaše. Bilo mu je 29 godina. Sa svojim liepim ženama, lakoumnim običajima, sa svim južnjačkim životom pozivahu ga Mletci na pustopašan život. Byron se u Mletcima najprije postarao za gondolu, gondoliera, ložu u teatru, a stanovao je u nekoga trgovca, kojega dvadesetidvogodišnja žena Marijana Segati bijaše krasna kao antilopa. Oni se zavole,

pa Hobhouse ode bez Byrona u Rim. Mlada žena povuče pjesnika u pokladni vrtlog. Živio je na mletačku, ludovao, a da ne udeblja, hranio se samo biljem, i rumom podkrepljivao svoju tjelesnu snagu. U to doba svrši »Manfreda«. Kako je živio bez osnove, najbolje svjedoči, što je svaki dan po više ura probavljao u samostanu San-Lazarskom, da u monaha nauči armenski. Dobavio je u Mletke svoje konje, pa kako je jutro probavljao u samostanu, tako se je pod večer sa Shelleyem i drugim prijateljima prevezao na otok Lido i onuda jahao.

S mukom se oteo Marijani, da na kratko vrieme pohodi Ferraru i Rim; no povrativši se ohladni Byron za nju, jer je odkrio, da je ona njegove darove prodala. U početku je pohadjao bolja družtva, no sada se zakloni sasvim u zabit. On najmi za se i za svoju menažeriju krasnu palaču na Canal-Grandu, a u tom domu bijaše sultanija mlada pučanka Margherita Cogni, žena nekoga pekara, pa su ju zvali »Fornarinom« Byronovom. Nije umjela ni čitati ni pisati. Bijaše veoma ljubomorna. Postavši »donna di governo« u Byronovoj kući, počela je prikraćivati troškove, kitila se kao gospodja, tukla je službkinje, otvarala je Byronova pisma i nagadjala, koje bi pismo moglo biti žensko. Ljubila ga je sa svom žestinom, kao prava tigrica, koja brani svoje mlade. Kad ju je Byron htio ukloniti, zagrozi mu se nožem i ob noć u svojem bjesnilu sunovrati se u kanal. Ali ju za vremena spasu.

Kako se vidi, Byron nije potonuo u tom vrtlogu, nego je umio uhvatiti komičnu i humorističnu stranu toga života. To se vidi u novom realističnom slogu, koji se od sada javlja u njegovoj poeziji, napisanoj pod talijanskim vedrim nebom usred toga divljega i veselog života. Takva mu je pjesma »Beppo«, napisana u takvom realizmu humora, koji zbilju života raztvara u smieh i šalu. U predjašnjem njegovu patosu bijaše nešto monotonije i manire. Ovdje je njegov genij okrutio. U njegovoj se poeziji javlja sada gracija, koje prije u njega nije bilo. »Beppo« je sâm karneval mletački. To je izvorna, umjetnička šala. Ovdje je našao oblik, koji je mogao upotrebljavati, oružje, koje je pristajalo njegovoj ruci. Radnja gotovo nije ni

vriedna spomena: Neki Mletčanin ode u sviet i ostavi ženu, pa ga nema dugo, tako da ga žena drži mrtvim i živi s drugim. U to se on iznenada, pošto je bio prodan kao turski rob, povrati u Mletke i odjeven kao Turčin na krabuljnom plesu nadje svoju ženu o boku svoga nasljednika. Poslije plesa stane Beppo pred vrata svoje kuće, u koju će se gondolom povratiti žena i njezin ljubovnik. Pošto se sve troje oporavi od prvoga iznenadjaja, namjeste tri čaše kave i stanu se mirno razgovarati. Laura ga s čudom gleda i pita, ima li kao Turčin svoj harem, divi se njegovu šalu i pouzdano se nada, da će joj ga dati na dar. To je sav razjašnjaj, koji dobiva muž. On dobiva od svoga suparnika, koga Laura zove »Cavaliere servente«, odielo i povjest se svršuje u najboljoj harmoniji. Pjesmi podaje vriednost obilje zlatnih arabeska i razkošnih vezova, množina drzovitih i genijalnih varijacija. »Beppo« je pripravna škola za Byronovo glavno djelo »Don Juana«, jedinu radnju Byronovu, koja obuhvaća vas široki ocean života s njegovim olujama i s njegovim suncem, sa plimom i osjekom.

Byronovi su prijatelji uzalud natojali, da ga trgnu iz njegova kruga i povrate Englezkoj. Byron prodade Newstead za 94.000 funti i dapače se zgražao od pomisli, da bi se i mrtav mogao povratiti u Englezku.

U to se javlja u životu Byronovu žena, koja je znamenita po tom, što je ona jedina mogla Byrona odvratiti od njegova razkalašenoga života, a to je šestnaest-godišnja grofica Tereza Guiccioli, rodjena grofica Gamba, udata za šestdeset-godišnjim grofom Guicciolijem. Od prvoga trena, kad su se u nekom družtvu upoznali, pane u dušu njezinu i njegovu iskra, koja nije nikada utrnula. Za nekoliko tjedana morade Tereza s mužem u Ravennu. Ovaj razstanak tako potrese njom, da je oboljela. U isto doba umrie joj mati. Grof je imao više imanja i dvorova izmedju Mletaka i Ravenne, a Tereza iz svake postaje piše Byronu strastvene listove. Byron ju pohodi u Ravenni, ali ju nadje bolnu. Svi su se čudili grofovu postupku s mladim tudjincem; bijaše veoma uljudan, slao je svaki dan ekipažu sa šest konja po Byrona. Sva poezija mladenačkih osjećaja vrati

se s ovom ljubavlju u njegove grudi. Kad je grof morao s poslom otići, dopusti Byronu, da mu prati ženu u Bolognu i natrag u Mletke.

Mlada gospodja, kojoj zahvaljuje sviet, što Byron nije jadno propao u kalu, izgubila je svoj dobri glas, odkada je počela obitavati u Byronovu zaseoku La Mira. No ona držaše zadaćom svoga života, da svojom ljubavi darovitoga pjesnika oplemeni i povrati mu vjeru čiste i požrtvovne ljubavi. Ona se nadaše, da će mu biti vila. Bila je plavuša tamnih očiju, malena, ali krasna.

Jedne večeri, kad je Byron listao rukopis »Don Juana«, kojega je dva pjevanja dovršio prije svoje nove ljubavi, pridje ona k njegovoj stolici i upita ga, što se kaže na onom mjestu, do kojega je došao. Bila je 137. kitica I. pjevanja, a Byron odgovori talijanski: »Njezin muž dolazi!« Grofica se uplaši misleći, da govori o njezinu mužu. Ovaj slučaj pobudi u nje želju, da upoznade »Don Juana«, pa kad joj je Byron prva dva pjevanja pročitao u francuzkom prievodu, uvriedi ju cinizam stihova i zamoli ga, da pjesme ne nastavi. Kasnije mu ipak preporuči, ako kani nastavljati, da ne bude više tako sklizak. Drugujući s groficom Byron je od to doba napisao niz krasnih i trajnih spomenika tomu drugovanju. Budući osvojena romantičkim osjećanjem uzvišenosti i prožeta talijanskim patriotizmom ponuka ga grofica, da odabere za pjesme takvu gradju, koja bi mogla osokoliti duh njezinih zemljaka i pripomoći, da se Italija oslobodi od tudjih jarmova. Po njenoj želji napisao je Byron »Danteovo proročanstvo«, preveo je glasovite Danteove stihove o Franjici Riminjci, sastavio je mletačke drame »Marina Faliera« i »Oba Foscarija«. To su strastvene tendenciozne drame, da pobune Talijane na tudjinca. Grofica ga je ponukala, da spjeva ep »Mazeppu«, čija ljubovca imade njezino ime; direktno je njezina ličnost prikazana u oba najdivnija ženska lika, koja je Byron u toj perijodi izveo: a to su Ada u »Kainu« i Myrrha u drami »Sardanapalu«.

Sve su epske kompozicije Byronove počevši od »Gjaura« do »Podsjedanja Korinta« romantične, a sa jakim osobnim

izrazom. Svi ovi junaci ljube strastveno. Najizrazitiji je medju njima plemeniti »Gusar«, lik, koji je danas već zastario. On je ponosit, hirovit, pun prezira, osvetljiv, pa ipak tako plemenit, da se voli predati najgroznijim mukama, nego da ubije spavaćiva neprijatelja. Gusar, koji hoda po krvi, zgraža se, kad vidi na čelu mlade sultanije, koja ga ljubi, krvavu mrlju, a to je realizam tragike.

Osjećanje ljudske boli nalazimo uviek u Byronovim pjesmama, to je forma, u kojoj čuvstvo zbiljskoga života nadjačava svu romantiku. Ovo je čuvstvo postalo još jače i snažnije, odkada je Byron prekinuo svezu s Englezkom. »Chillonski tamničar« opisivaše boli, koje je prepatio plemeniti Bonnivard budući šest godina svezan u tamnici i vidjevši svoja dva brata, gdje umiru od gladi. Iza toga dolazi istim tragom »Mazeppa«: Mladić, svezan o hrbat divljega konja, juri stepom i šumom skapavajući od žedje, ranâ i sramote, pošto je protjeran od svoje drage.

Odkako se Byron ugrijao zanosom za velike mučenike talijanske, oplemenjuje se njegovo shvaćanje tragike. To svjedoči »Proročanstvo Danteovo« i osobito »Tassova tužbalica«, u kojoj nam Byron prikazuje Tassa osamljena, uništena, odaljena od svieta, zatvorena u ludnicu, premda nije lud, kao žrtvu ljudskog barbarstva. Tako se ova njegova pjesma pretvara u obtužbu kneževske nepravde i tiranije. Još dalje ide Byron u »Oba Foscarija«, gdje otac sina, koga ljubi, osudjuje na najveće muke. Ova je drama, kao i sve ostale Byronove, od prkosa napisana sasvim po Aristotelovim načelima i u maniri francuzkih klasičnih tragedija; dapače je Byron uvjeren, da Englezka do sada još nije imala drama. Svemu je tomu prvi uzrok — Byronov duh opozicije.

Pravom mu vilom bijaše Guicciolica u »Kainu« i u »Sardanapalu.« U svemu »Kainu« najbolja je Ada. Dok su Byronovi mužki značajevi slični jedan drugomu, ženska su lica veoma različita. Ada nije ženski Kain, premda je žena, koja samo njemu pristaje; Kainov je ženski odraz ohola, prkosna Aholibama u drami »Nebo i zemlja.« Kako Kain svagdje vidi razor, tako Ada vidi napredak, ljubav, klijanje, sreću. Cipresa, koja se krili nad malim Enohom, Kainu je drvo žalosti, a Adi samo drvo, koje njezinu djetetu daje sjene. Kad Kain treba da bira izmedju znanja i ljubavi, Ada mu veli: »Odaberi ljubav!« Ada je pod rukom Byronovom kip prve žene, koja ljubi.

Druga je žena, u koje se vidi utjecaj grofičin, Grkinja robinja Myrrha u drami »Sardanapalu«. Ovo je od Byronovih povjestnih tragedijâ najbolja. S bezbrižnim prezirom svieta i ljudi Sardanapal se podaje uživanju. On prezire bojnu slavu. Kad već oslabi, nastoji Myrrha, da ga spase, pa ga nagovara, da se bar od neprijateljâ oružjem brani.

Poput Myrrhe upućivala je mlada talijanska grofica Byrona, da mu budu muževniji ideali nego prosto uživanje.

Byron i grofica nisu dugo uživali svoj mir. Grof se iznenada uzprotivi njihovoj ljubavi, Tereza se ne htjede odreći Byrona, pa tako se muž i žena razstanu, po čemu grofica izgubi imetak i družtvenu poziciju; njoj bude osiguran neznatan godišnji dohodak, ali uz uvjet, bude li stanovala u kući svoga otca. Ovdje je Byron večernje ure u nje probavljao i slušao ju, kad bi pjevala Mozartove ili Rossinijeve melodije. Byron je sada bio u pogibli od grofa. Zato je izlazio uviek sa pištoljem.

Italija je bila u to doba u čudnu vrenju. Pošto je oborena Napoleonova vlada, u crkvenoj se oblasti i u Napulju povrati stari legitimizam. Ova je reakcija, podupirana svetom aliancom, pobudjivala neke Talijane, da se stanu uroćivati, pa tako se po primjeru slobodnih zidara stvori veliki potajni savez Karbonarâ po svoj zemlji. Grofica uvede Byrona u to kolo. Sva obitelj Gamba pripadaše ovoj družbi, a medju njezinim najvatrenijim vodjama bijaše Terezin brat Pietro, zanosan dvadeset-godišnji mladić, koji je Byrona prijateljski ljubio i kasnije ga pratio u Grčku. Karbonarizam se pričinjaše Byronu poezijom politike. U tom obliku prijaše politika njegovoj razmnivi. Byron postane vodja one čete, koja se zvaše »Americani«; on je urotnicima davao oružja, a ustavnoj je vladi u Napulju ponudio 1.000 louisd'orâ kao prilog za rat protiv svete aliance. Budući da je

vlada zabranila držati oružje u kući, premjesti Byron oružje sviju buntovnikâ u Romanji u svoju kuću, koja je postala pravi arsenal, dok su ladice bile pune proglasâ i formulara za zakletvu. On je s pravom mislio, da englezkomu peeru ne će kuću pretraživati.

Bilo je medjutim lašnje njega protjerati nego utamničiti. To se dogodi sasvim lako na taj način, da su grofovi Gambe iznenada primili nalog, da za 24 ure ostave zemlju. Budući da je u aktu separacije bilo odredjeno, da mlada grofica mora poći u samostan, ako ostavi otčinsku kuću, bila je vlada sigurna, da će se riešiti Byrona.

Veliko blago, što je Byron dobio brakom, svota, koju mu je dala prodaja Newsteada, i 20.000 funti, koje mu je Murray platio honorara, podavali su mu prilike, da bude dobrotvor. Kad se pročulo, da će Byron ostaviti Ravennu, predali su siromasi sve okolice molbu glavnomu legatu, da dopusti Byronu ostati u gradu. Ali upravo Byronova popularnost bijaše nepoćudna vladi. Tako ode Byron iz Ravenne u Pisu; no budući da se toskanska vlada bojala Byrona i Gambâ kao i papinska vlast, biše oni protjerani iz Pise, te odu u Genovu, u posljednju postaju Byronovu prije njegova odlazka u Grčku.

VI.

Od godine 1818. do g. 1823. izradjivao je Byron »Don Juana«. Kad je stigao početak rukopisa u Englezku, prijatelji i kritici, koji su ga pročitali, stanu Byrona zaklinjati, da poradi nemoralnosti izostavi ili promieni neka mjesta. To je ona velika obtužba, koju je Byron morao neprestano slušati, i koja ga je izpratila do groba; poradi nemoralnosti su i njegovi memoiri sažeženi, poradi nje se Westminsterska opatija zatvorila njegovu kipu. Byron odgovori Murrayu: »Da su mi rekli, da je pjesma loša, to bi me umirilo, ali oni tvrde protivno i naklapaju o moralnosti — to je prvi put, što čujem ovu rieč od ljudi, koji nisu ništarije i ne upotrebljavaju je u zle namjere. Ja tvrdim, da je moja pjesma najmoralnija medju svim pjesmama; ako ljudi ne će da vide moral, njihova je krivnja, a nije moja ...

O vašem nesretnom podrezivanju i podstrizavanju ne ću ništa da znadem. Ako hoćete, izdajte pjesmu anonimno, to je najzad bolje; ali ja ću sebi probiti put kroz sve kao dikobraz.«

Ova pjesma, koja je izašla anonimno, dapače bez imena nakladnikova na pročelju, koja je bila posvećena Southeyu najoštrijom posvetom i koja bi, kako reče Byron, teže prodrla u englezki dom nego deva kroz iglene ušice — jedina je pjesma našega stoljeća, koja se može omjeriti s Goetheovim »Faustom«: ovo je Byronova svjetska pjesma, a nije to mnogo neznatniji »Manfred.« Byron je sâm proročanski rekao o njoj: »Ako želite moderni epos, eto vam »Don Juana«, to je epos za naše doba kao Ilijada za Homerovo«; Byron je podao, što je želio Chateaubriand u »Mučenicima«, modernu epsku pjesan, koja se ne može osnovati ni na kršćansko-romantičnoj podlozi, kako je htio Chateaubriand, ni na osnovu pučkoga života pojedine narodnosti, kako je pokušao Scott. Byronova je osnova šira, ona zahvaća svu kosmopolitičnu kulturu našega vieka.

Njegov Juan nije romantičan junak, ni inteligencijom ni značajem ne nadilazi prosječne mase, ali je mitnjak Fortunin, neobično krasan, ponosan, smion i sretan čovjek, kojim više upravlja sudbina nego osnova. Tako on pristaje, da bude junakom pjesme, koja će da obuhvati ljudski život, te ovdje nije bilo zgode, da junak sebi odabere posebno polje. Već od početka nije bila obodena medja igralištu i obsegu djela. Pjesma raste i pada, kao da ju nose suncem obasjani i olujom uzbibani valovi, pa se premeće od jednoga ekstrema do drugoga.

Iza ognjevite ljubavne povjesti Juanove s Julijom dolazi brodolom sa gladju i smrtnom mukom, iza brodoloma se niže sjajni i meki sklad mladenačke ljubavi Juanove i Haidijine — gola i ljubezna grupa poput Amora i Psihe, ali živa — nad njima mjesečina grčkih noći, pred njima ko vino rumeno more, koje melodičnim žuborom prati njihove ljubavne rieči, i najzad kraj njihovih nogu vas azijski sjaj Iztoka: zagasito crveni atlas, zlato, kristal i mramor. Pa kako vas ovaj sjaj dolazi iza najveće životne pogibli i sustalosti Juanove, tako se iza slave u Haidijinoj palači pripravlja Haidiji najužasnija bol, s koje joj

srce pukne, a Juanu razbijaju čelo, vežu ga verigama i prodaju ga u roblje. No kao rob dodje u Seraj, pa se pripovieda, kako ga preobuku na djevojačku, zatim ga uvode k ljubimici-sultaniji, prikazuje se čudna noćna zgoda u seraju sa svim žarom, sa svim mirisom, sa svim pustim i razkalašenim šalama. Onda iza toga vodi nas pjesnik k podsjedanju Ismaila, da gledamo klanje ljudi u gigantskom slogu, sve grozote bezsmislena rata i surove soldateske, a sve to u obsegu i s energijom, kako to poezija nikada nije prikazala. Zatim putujemo s Juanom na dvor ruske carice Katarine, a odavle u Englezku, u blagoslovenu zemlju otimačine, morala, plutokratije i aristokratije, braka, kreposti i himbe.

Ovo je samo goli kostur pjesme. Byron ne će nikada da čitatelja umiruje, ne štedi ga nikada. Byron ne miruje, dok ne kaže svega, posljednje rieči; zaklet je protivnik idealizma, koji abstrahuje i time poljepšava, sve njegovo umieće ide za tim, da nam odkrije samu prirodu, kakova je. Evo na priliku Julije. Njoj imadu 23 godine, liepa je, i ne znajući za to ljubi Juana, zadovoljna je svojim petdesetgodišnjem mužem, pa ipak bez sviesti osjeća tihu želju, da bi se moglo njegovih 50 godina podieliti u dva puta dvadesetipet. Najprije se junački bori za svoju krepost, tad se odriče boja, iza toga nam ju Byron prikazuje u prizoru, kad muž preseneti nju i njega, te nenadano odkrivamo u njezinoj duši nov sloj. Ona laže, vara, glumi komediju sa tako spetnom rječitosti, da joj se diviš. Dakle ona ne bijaše dobra, kakva se u početku pričinjala? Dakle smo se prevarili? Nipošto! Byron nam pokazuje još dublji sloj u njenoj duši, u glasovitom pismu, što ga na razstanku piše Juanu, u iskreno osjećanom i sasvim ženskom pismu, koji je jedan od biserâ u pjesmi. Byron pokazuje, da mogu uporedo biti duševna borba i požrtvovnost, ljubav i laž, laž i najveća nježnost. Što se dogodi ovomu listu? Juan ga čita vlažnih očiju na brodu — a u to ga iznenada pograbi morska bolest. Kasnije kad momčad na brodu nema više, što da jede, nakane ždriebom odlučiti, koga će ubiti, da bude drugima hrana. U svemu brodu nema papira, pa u toj stisci otmu Juanu Julijin list, razrežu ga i komadiće označe brojem. Izždrieban bude Juanov pratilac Pedrillo. Ima li na firmamentu nebesko tielo, na kojem bi ljubavna sanjarija i kanibalski nagoni ovako tiesno bili spojeni, da se čak na komadiću papira sastanu? Byron odgovara, da poznaje takvo tielo: a to je zemlja.

Odmah iza toga vodi nas Byron k Haidiji. Što su sve predjašnje grčke djevojke Byronove prema njoj? Nezreli i nestalni pokusi. Nikada nije moderna poezija ljepše prikazala ljubav divljega, prirodnog djeteta. Goetheovi najkrasniji mladi ženski likovi, Greta i Klara, djevojke su iz nižega gradjanstva, i u njihovu se vladanju pored sve plemenitosti vidi malogradjanski izraz; čitatelj osjeća, da je njihov pjesnik frankfurtski gradjanski sin, kojemu se priroda prikazala u nižem gradjanskom staležu, a naobrazba u malom njemačkom dvorskom životu. U Byronovih najljepših ženskih likova nema ništa gradjansko; njihova slobodna prirodnost nije krojena po gradjanskoj navici. Svatko čitajući o Juanu i Haidiji osjeća, da Byron potječe od Rousseau-a, samo što je Byron poradi svoga visokoga i nezavisnoga družtvenoga mjesta slobodnije gledao čovječju prirodu.

Ova nam pjesma iznosi na vidjelo goleme opreke. Ali to nije ćutilna, satirično-humoristična epopeja, kakva je Ariostova, nego je stravstvena politična tendenciozna pjesma, puna srčbe, prezira, grožnje i poklika, koji odjekuje kao bojna truba revolucije. Byron ne prikazuje samo grozote, nego ju i tumači. U tom se vidi, da je široki historijski potez u »Don Juanu« isto tako moćan, kao filozofijski duh u »Faustu«, najvećoj pjesmi predjašnjega stoljeća. U »Don Juanu« nalazimo prirodu i povjest, kako u »Faustu« prirodu i metafiziku; ovdje je čovječji život razvit u svoj širini, kako je u »Faustu« stisnut u personifikaciju, a cielo je djelo produkt srčbe, koja je pred očima sviju moćnika vremena napisala: Mene Tekel Ufarsin!

Istom u ovom djelu vidimo Byrona podpuna. Iz izkustva je dosta poznavao tečaj svieta, da se oslobodi od nezreloga idealizma. Sad je znao, kakav je prosječan čovjek i što upravlja njegovim životom. Nazvali su ga mizantropom poradi grizke satire, ali on pita: »Zašto? jer vi mrzite na me, a ja na vas ne

mrzim«. On je doista kadikad ciničan, ali samo u slučajevima, gdje je narav sama cinična. Dok svaka ljepota na zemlji imade svoje naličje, težko je braniti pjesniku, da ga pokaže, ma koliko se na to žalio moralist.

Byron je došao do toga, da nije znao, gdje bi štampao svoje pjesme. Nakladnici su bili bojazljivi. Prva pjevanja »Don Juana« ne nadjoše ni knjižara, koji bi ih htio primiti u komisiju. Mnogo mu je škodio Southey, koji je u uvodu pjesme »Vizija suda« tražio u vlade, da zabrani Byronove knjige, a Byrona je nazvao osnivačem i poglavicom sotonske škole. Southey se ovdje ponosi, da je pogodio u čelo toga golijata i njegovo ime objesio na vješala sramote, a tko je junak, neka ga skine. Byron mu odgovori divnom satirom »Vizija suda«, koja je ujedno parodija Southejeve pjesme. Ali ne nadje u Londonu nakladnika.

U to počini Byron pogrješku, koja mu je u Englezkoj mnogo škodila. Darovit, ali srednji, radikalni pjesnik Hunt nakani izdavati radikalan časopis sa Shelleyem i Byronom. Shelley iz čednosti nije htio da se pridruži. Čim je Hunt nanjušio, da bi Byron bio voljan pristati, dodje bez ičega sa obitelju u Italiju, gdje mu Byron dade stan i podporu. Sad se pokaza, da medju njima ne može biti simpatije; Byrona je vriedjala Huntova familijarnost, a Hunta je ponizivala Byronova veličina. Uzalud je Moore odvraćao Byrona od toga prijateljstva, Byron nije htio pogaziti obećane rieči. On dakako nije slutio, da će biti prvi čin Huntov iza njegove smrti, da u tri svezka ocrni njegovu uspomenu. On dade Huntu »Viziju suda« i »Nebo i zemlju«, krasnu pjesmu o propasti svieta. Ali časopis, kojemu je u početku bilo namienjeno ime »The Carbonaro«, a dobio je ime »The Liberal«, izazva takvu srčbu i zgražanje, da je s četvrtim svezkom prestao živjeti. Tako je Byron izbačen iz književnosti, pa je put k činu i k pravomu boju za svoje ideje bio jedini, koji mu je još ostao slobodan.

No prije je dao oduška svojemu revolucionarnomu patosu u »Don Juanu« i u »Gvozdenom vieku«. Shelley je vjerovao, da u Byrona ima slavičnosti i vrstnoće dosta, da bude spasitelj ugnjetene domovine. Ali nepravo; jer Byron nije bio za žilavu i laganu borbu englezke opozicije. A nije bila samo politička nevolja u Englezkoj, koja ga je ljutila. Njemu bi prekipjela krv, kad bi pomislio na crnačko robstvo u Americi, na nepravedni postupak s Grcima, ili na mučeničtvo talijanskih patriota. Njegove su simpatije bile uviek sklone francuzkoj revoluciji. On se prvi divio Napoleonu, ali kad je vidio, kako je pao junak vremena u želji, da postane kralj, i da je najzad u Fontainebleau-u volio okove nego junačku smrt, udari groznim rugom na predjašnji svoj ideal. Napoleonova krvava ratna slava nije mogla zanieti čovjeka, koji je u »Don Juanu« rekao krasnu rieč, da je častnije utrti jednu suzu nego proliti more krvi, i koji se divio samo junacima, koji su se borili za slobodu, Leonidi i Washingtonu.

Sad je Byron uzeo na sito i rešeto svoju domovinu. Navaljivaše na sve neistinito počevši od djevičanske kraljice do najmodernijega bontona. »Ja sam prevelik patriot, veli porugljivo u »Don Juanu«, da ne bi volio pripoviedati deset laži o Francuzima, nego jednu istinitu rieč o Englezkoj — jer takove su istine veleizdaja.«

Byron je navaljujući na sve, što je u Evropi bilo himbeno, započeo radikalnu opoziciju, sipao je striele na političku romantiku i na svetu aliancu. Njegove rezke rieči probijahu atmosferu i odjekivahu na daleko i široko; nijedna rieč Lorda Byrona nije pala na neplodno tlo, mnogobrojni bjegunci i izagnanici, potištenici i urotnici upirahu svoje oči u čovjeka, koji je u to doba, kad su inteligencija i karakter klonuli, stajao upravno, liep kao Apolon, srčan kao Ahil, ponosniji nego svi kraljevi. On — taj neranjivi peer englezki — biijaše organ nieme srčbe, koja je izjedala najbolje duhove u Evropi. On je sam prozvao poeziju strašću, i doista njegova pjesma bijaše gola oživljena strast.

Byron je prorekao revoluciju; sa žalošću je vidio, da su se razbile osnove Karbonarâ. Najzad provali ta revolucija; »od vrhunca Andâ do najviše gore na Atosu« vijala se ista zastava. Byron je bio izagnan iz književnosti u Englezkoj, a u Italiji

tjeran iz jednoga grada u drugi. On već davno reče, da muž treba više učiniti za čovječanstvo nego pisati stihove. Često je govorio o umjetnosti kao ništetnom, varavom blistavilu. Sad se ujedini sve, da ga prisili na radnju. Suzdržavala ga je još samo ljubav k Guicciolici. Pomišljao je, da podje boriti se za slobodu Kreolâ, te je marljivo propitkivao o stanju u južnoj Americi.

Ali zemlja, koja ga je najprije ponukala na pjevanje, najviše ga je privlačila. Zato se otme grofici, koje se ne usudjivaše izvrgavati pogiblima i naporima vojnim. Englezki ga odbor Filhelenâ primi za člana, i dade mu obilatu novčanu pripomoć. U Livornu još primi prvi i posljednji pozdrav Goetheov. Pet mjeseca probavi Byron u Cefaloniji, da se upoznade s grčkim prilikama. Razdjeljujući ratni materijal, topove i novac dopisivaše s velikom marljivošću. Najzad odluči poći u Missolunghi ka grčkomu vodji Maurocordatu. Grci su bili skloni monarhijskoj vladavini. Kako je uvjeren Trewlaney, koji je prilike poznavao, bili bi Grci Byrona ponudili grčkom krunom, da je doživio kongres u Jadru.

Kad je Byron u Missolunghiju izišao na kopno, dočekali su ga kao kneza. Topovi su gruvali, glazba je ozvanjala, sve pučanstvo u divljem zanosu navrvjelo na obalu, a u kući, za njega priredjenoj, čekao ga je Maurocordato sa sjajnim zborom grčkih i tudjih častnika. 5.000 ljudi bješe u gradu. Byron sâm izdržavaše 500 Suliotâ, koji su po smrti Marka Bozzarija ostali bez vodje. Byron je odabirao najpogibnija mjesta, kao da želi smrt. Htio je da sâm vodi čete, koje su imale poći u Lepanto, i nadao se, da će junačtvom i radinošću nadoknaditi nedostatak vojničkoga izkustva; strategijom je imao upravljati posebni generalni štop. Ovdje je Byron mogao vidjeti, kako se silno lična neustrašivost doimlje poludivljih ljudi; ničim nije toliko zanosio svojih Suliota, koliko sigurnim gadjanjem i mirnoćom u pogiblima. On je sâm postao veći čovjek. Kadikad bi ga podišla njegova stara sjeta, ali staza slave bijaše otvorena pred njegovim očima. Svjedočanstvo njegova duševnoga stanja podaje krasna pjesma, možda najljepša, koju je u obće napisao, a sastavio ju je na svoj 37. rodjeni dan.

Byronova je bila prva briga, da ublaži užasno barbarstvo, s kojim se ratovalo. Nekolicini turskih častnika pokloni slobodu i pošalje ih k Jusuf-paši s liepim pismom, da bi i on čovječanski postupao sa grčkim uhvaćenicima, kad su nesreće rata i onako dosta grozne. Zatim se dade na zadaću, koje se latio, i ovdje se pokaza njegov praktični duh spram pjesničkih sanjarija njegove okoline. Dok su ostali englezki odbornici u svom filozofijskom idealizmu htjeli najprije slobodnom štampom, pisanjem članaka i dr. civilizovati, u Byrona je nestalo bivšega Karbonara i on bude sasvim realan politik. Sa svom snagom upiraše se na realne prilike, a prije svega na zajedničku mržnju Grkâ na Turčina. Bio je uvjeren, da je to pouzdanije, nego njihove republikanske i liberalne tendencije. Stanhope je htio graditi škole: Byron je tražio i dielio topove; Stanhope je nastojao po misionarima uvesti protestantsko kršćanstvo: Byron znajući, da bi to odvratilo grčke svećenike od ustanka, htio je unositi samo puške i novac. Najzad se sada okani svake neprijateljske navale na evropske vlade. Byron je vidio, kako se jadno razpršio karbonarizam o moći organizovanih vlada, pa je želio prije svega izhoditi, da velike vlasti priznadu Grčku.

Ali žalibože njegovo zdravlje nije bilo podobno, da izdrži velike osnove. On bi u Missolunghiju obično jahao oko gradskih bedema, a da se jače dojmi mašte stanovnikâ, pratilo bi ga u takvim šetnjama 50 Suliota pješice; bili su to tako vrli trkači, da su s puškom u ruci stizali njegova konja, i kad bi brzim kasom pojurio. Jednoć u takovoj šetnji prokisne i ne htjede odmah poći kući. »Bio bih loš vojnik, reče, da se i na to obazirem.« Drugi dan uhvate ga silni grčevi — tri su ga čovjeka jedva držala — a boli su mu bile tako velike, da je rekao: »Smrti se ne bojim, ali ovih boli ne mogu podnositi.« Dok je bio u nevjestici, provali rpa buntovnih Suliota u njegovu sobu, ogole sablje i stanu tražiti nekakvu zadovoljštinu,

što ih je tobože mimoišao. Byron se u postelji uzpravi i s velikim naponom volje budući to mirniji, što su više oni bučali, ukroti ih svojim pogledom i licem, te ih odpravi.

Godine 1824. 15. travnja morade Byron opet u postelju, i od tad ga ne ostavi groznica. Dne 18. travnja bijaše uzkrs, koji Grci slave na ulicama gruvanjem topova i pucanjem pušaka. No da dobrotvor njihov imade mira, gradjani su bili tiho. 19. travnja bijaše posljednji dan njegova života. Bio je u deliriju, činilo mu se da zapovieda i vikaše: »Napried, samo napried! Junački!« Kad se osviesti, zamoli slugu, da sasluša njegovu posljednju volju. On mu reče: »Idi k mojoj sestri, pa joj reci .... idi k Lady Byron i reci joj« .... ali ga izdade grlo, i još su se čula samo pojedina imena: »Augusta — Ada.« — »Sad sam ti sve kazao«, završi on. — »Ah, Mylord, odgovori sluga, ja nisam razumio ni rieči od svega, što ste mi kazali.« »Nisi razumio!« odvrati Byron bez nade, »kolika nesreća! sad je prekasno!« Još se čulo nekoliko rieči iz njegovih usta: »Siromašna Grčka! Siromašni grad! Moje siromašne sluge!«... Napokon pod večer još izusti: »Sad ću da spavam« — i umrie.

Smrt velikoga muža ošinu svu Grčku kao grom. Puku se pričinjaše ovaj gubitak groznom prirodnom nesrećom. Istoga dana izadje ovaj dekret:

Privremena vlada za zapadnu Grčku.

Uzkršnji je svetak danas od vesele slave pretvoren u dan tuge i brige. Lord Noel Byron prestade danas po podne u 6 ura živjeti nakon 10-dnevne bolesti .... Nalažem ovim:

1. Sutra u osvit da se izpali 37 puta velika baterija, toliko puta, koliko je godina bilo velikomu pokojniku.

2. Sve javne zgrade i sudovi ostaju tri dana zatvoreni.

3. Svi dućani, izuzevši ljekarnice, ostaju takodjer zatvoreni, pa treba strogo paziti, da se ne priredi kakvo veselje, običajno na uzkrs.

4. Obćenitu žalost u zemlji 21 dan.

5. U svima crkvama treba da se odsluži žalobna služba Božja.

Dano u Missolunghiju 19. travnja g. 1824.

A. Maurocordato.

Drugoga svjedočanstva ne treba o tuzi grčkoga naroda. Grci su u gradu naričući letjeli ulicama i vikali: »Umro je, veliki je muž umro!« — Mrtvo tielo bi preneseno u Englezku, ali su mu svećenici zakratili mjesto u pjesničkom uglu Westminsterske opatije. Ipak »uzvišena nad kudnju Englezke i hvalu Grčke« ostade njegova uspomena na zemlji.

* * *

Byron je uz Shakespearea ponajbolji pjesnik englezki. Njegov je način pjevanja plod neskladna talenta i neskladne epohe; jer njegova velika pjesnička snaga nije našla pravih zadataka ni u svojem narodu ni u obće u svojem vremenu, pa se pjesnik dade i na izpitivanje nepravih zadataka. Premda je Byron bio pjesnički orijaš, ipak je najzad vidio, da svojih problema ne može iztumačiti, pa je stao očajavati; opazivši nesklad u životu i svietu osjeti u duši veliko nezadovoljstvo, koje se je doskora pretvorilo u svjetsku bol, u preziranje svieta i u očaj. Nitko nije ovih čuvstava silnije prikazao u pjesmi nego Byron, za koga bi se moglo reći, da je Faust, Prometej i Don Juan u jednom licu. Ova je vrst poezije postala izgledom mnogih pjesnikâ, pa se ovaj smjer zove byronizam. Dapače može se reći, da je Byron bio pjesnički ideal za cielu epohu. Jedinstvo i harmoniju u pjesničkom osjećanju i radu uzalud ćeš tražiti u Byrona, koga su razmazili priroda i ljudi. Uza sve to njegova su djela trajan spomenik titanske duše, koja je naviestila rat svim prilikama tadašnjega evropskog družtva. Njegova je poezija izniela znamenitu u ono doba ideju, koju su toliki pjesnici iza njega prihvatili, na ime: da se nalazi grdno nerazmjerje medju pojedinim dielovima našega družtvenoga ustroja, i da je sva sudbina čovječja ovim neskladom pokvarena. Byron je svojim smjerom probio nove putove i

našao mnogo apostola svojih ideja i svoga pjesničkog načina po svoj Evropi.

U duševnom životu Ruske i Poljske, Španije i Italije, Francuzke i Njemačke donieše ploda one klice, koje je Byron izdašnom rukom prosuo. Sjeme postane cviećem, a zmajevski zubi bojni ljudi. Slavenski narodi, koji su uzdisali pod težkim igom, koji su bili od prirode melankolični i imali buntovne nagone, prisvojiše s velikom strašću Byronovu poeziju, pa Puškinov »Onjegin«, Lermontovljev »Junak našega vremena« i Mickiewiczev »Konrad Wallenrod« pokazuju, kako se duboko Byron dojmio njihova čuvstva. Romanska plemena, kojih je liepo podneblje i liepe griehe Byron opjevao, prevodila su njegova djela i sa zanosom ih proučavala. Španjolski i talijanski emigranti pjesnici prihvatiše njegovu bojnu viku, u Španiji se samoj stvori posebno družtvo, a u Italiji se vidi utjecaj Byronov poimence u Bercheta, pa se osjeća i u Leopardija i Giustija. U Francuzkoj se odmah iza smrti Byronove vidio utjecaj njegove poezije. Nekoliko mjeseca iza toga dogadjaja priedje Chateaubriand u opoziciju, a prvi čin Chateaubriandov bijaše poslije njegova odstupa, da se je prijavio grčkomu odboru. Hugove pjesme »Orientales« nisu bile bieg na Iztok, kao iztočne pjesme njemačkih pjesnika; Victor je Hugo doista bio u Grčkoj i dugo obćio s junacima ove vojne za slobodu. Delavigne je opjevao Byrona prekrasnom pjesmom, Lamartine je dodao »Childe Haroldu« novo, posljednje pjevanje, Alfred de Musset pokuša preuzeti baštinu velikoga pokojnika, dapače Lamennais doskora udesi takvu dikciju, u kojoj nas mnoga rieč i rečenica podsjeća načina u Byronovim invektivama. Njemačka bijaše još previše politički zaostala, da bi prognanike i izseljenike brojila medju svojim prvim pjesnicima; ali s tihim filoložkim zanosom njezini su učenjaci u pridizanju Grčke nazirali uzkrsnuće stare Helade, pjesnici kao Wilhelm Müller i (nešto kasnije) Alfred Meissner pisali su liepe elegije u Byronovu čast, i u okviru zemaljskih medja bilo je u književnosti umova, koji su se s pravom držali za prognane i ožigosane

i kojih se tim silnije doimala Byronova poezija: a to su poimence Börne i Heine; Heineova najbolja poezija, prije svega zimnja priča »Njemačka«, nastavak je Byronova rada. Romantizam u Francuzkoj i liberalizam u Njemačkoj potječu od naturalizma u Byronovoj poeziji.

Iznad uzburkane poezije Byronove prepinje se prekrasna, sjajna duga nebeska, znamenje harmonije, mira i slobode. Byron je Evropi oglasio bolje dane!

Adam Mickiewicz.

I.

Književni pokret, koji je poljskoj književnosti podao nevidjen do tada sjaj i veliku znamenitost, treba promatrati u svezi s obnovom i preporodom sviju slavenskih književnosti u početku ovoga stoljeća. No pored toga nalazimo posebne uzroke literarnomu pokretu poljskomu u dvadesetim godinama.

Tri su redovno uvjeta, s kojih u književnosti dolazi novi procvat: podpuna promjena družtvenoga sastava, razširaj umnoga horizonta s pomoću novih ideja u životu, i najzad dokolica i trud potrebni za uspievanje. Družtvo se je od koriena promienilo. Devetnaesti viek sam sobom znači, kako u zapadnoj Evropi, tako i u poljskom družtvu poslije propasti poljske kraljevine triumf i prevladu demokratije. Stare su aristokratske uredbe popadale, staleži su se izpremiešali, nestalo je kralja sa blistavim dvorem, znamenite su se porodice ili izselile, ili propale, ili tražile sreću na tudjim dvorovima, porusile se ili poniemčile; gusti redovi srednje šlahte bili su takodjer razbiti na komade; na upražnjena mjesta u družtvu stali su se natiskivati novi ljudi bez grbova i predanja, predstrekavani žedjom naslada i zadovoljstva, pa silnim uvjerenjem, da se umom i upornim trudom može sve na svietu dobiti i uljezti u red slavnih i moćnih ljudi. U tom novom družtvu sasvim se promienilo mjesto pisaca. Naobraženih pisaca-diletanata iz redova aristokratije, kakav na priliku bijaše Krasicki, bivaše sve manje, zato su se umnožili plebejci, pišući za koru hljeba, no ti su plebejci bili kud i kamo samostalniji. Mecenata je zamienio knjižar izdavač, Aristarh je postao novinarski recenzent, a slavu je i uspjehe dielilo mnogoglavo biće, čitalačka publika.

U isto doba s demokratizmom u družtvu i s izmjenom spisateljske pozicije razširio se takodjer umni horizont ljudi XIX. vieka. Germanstvo je prodrlo u bivšu Poljsku sa sjevero-zapada i sa jugo-zapada s pomoću administrativnih sistema i zakona austrijskih i pruskih, i s pomoću školâ, u kojima se naučalo njemački. Vojske su Napoleonove pregazile bivše poljske zemlje u svim pravcima za svojih mnogobrojnih pohoda, dok su medjutim poljske legije boravile u Njemačkoj, Francuzkoj i upoznale se s gorućim nebom Italije i Španije. Upoznavši toliko jezika, narodnostî, civilizacijâ, povećali su Poljaci svoje znanje; velika svjetila njemačke poezije Schiller i Goethe bili su im kao domaća; Walter Scott ih je privlačio u romantička grotla Škotske; silni genij Byronov imao je nebrojeno množtvo štovateljâ; u daljini su se vidjeli Ossian i Petrarca, Shakespeare i Dante, a još dalje za njima Rim i Grčka i carstva dalekoga Iztoka. Sve je ove svjetove razsvjetljavala svojim svjetlom nova historička i estetička kritika.

Novo se družtvo nije moglo zadovoljavati salonskom književnosti iz vremena kralja Poniatowskoga. Bila je potreba preporoda tako silna, da se prelom svršio u tili čas s brzinom, s kojom se na pozornici mienjaju dekoracije. Početak preporoda bijaše pojav romantikâ i njihov boj s klasicima, koji su do tada mirno carovali na poljskom Parnasu; po tom se iznenada i u isto doba javljaju Zaleski, Goszczyński, sva škola ukrajinskih pjesnika, Mickiewicz sa svojim Litvinima.

Adam Mickiewicz rodio se u selu Zaosiu blizu Novogródka u Minskoj guberniji u oči Božića dne 24. prosinca god. 1798. (dakle 6 mjeseca prije Puškina, koji se rodi 26. lipnja god. 1799.), a potječe od stare litavske porodice Rymwida-Mickiewicza, koji su imali grb Poraja i kneževsku

krunu u tom grbu. Po imanju ova je porodica bila siromašna; otac Mickiewiczev Nikola imao je samo kuću u Nowogródku, bavio se odvjetničtvom, uzdržavajući dosta veliku obitelj od pet sinova. Adam je bio medju braćom drugi. Nejako i slabo ovo diete po slučaju pane jednoć materi s prozora; čudno spasenje maloga Adama pripisivaše porodica pomoći Bogorodice Ostrobramske, kako se razabira iz početka njegova epa »Pana Tadeusza«.

Kad mu je bilo deset godina, dadu ga u školu k otcima Dominikovcima u Nowogródku. Godine 1812., kad mu je bilo četrnaest godina, bio je vidokom najvećega dogadjaja u prvoj četvrti XIX. vijeka — Napoleonova pohoda u Rusiju, koji se zbivao uz probudjenu nadu mnogih poljskih patriota, koji su se većinom više pouzdavali u Napoleona nego u Aleksandra.

Ovaj dogadjaj, kao sjajna prikaza, zasjeni oči vatrenomu mladiću i zasječe mu se za uviek u pamet. Dom njegovih roditelja odredili su za glavni stan Westfalskoga kralja. S Napoleonom su išli poljski legionisti, bieli su poljski orlovi išli zajedno sa zlatnim orlovima prvog imperija. Obje su se predstave nerazdvojno svezale u Mickiewiczevoj duši, koji je požudno promatrao junačine, pa od toga vremena postane Mickiewicz napoleonist. Godine 1829. proricao je u Rimu, da će se dinastija vratiti na priestol, a prema uzniku sv. Jelene osjećao je štovanje, koje pod kraj života postaje sve više i više mistično.

Mickiewicz se dobro učio, i kako mu je stric pop Josip Mickiewicz bio u Vilni dekan fakulteta prirodnih znanosti, odprave ga godine 1815. u Wilnu k stricu u nadi, da će dobiti u sveučilištu pitomačko mjesto. Doista bijaše jedno mjesto prazno, a natjecala su se dvojica: Adam, koga je preporučivao stric, i Toma Zan, za koga je radio Kontrym. Oba se natjecatelja za prvoga susreta na izpitu oprijatelje. Stipendiju poluči Mickiewicz, a Zana uzme k sebi Kontrym. Obojica udju u filologijski fakultet, obojica počnu pisati stihove, obojica prodju strogu školu klasičnoga ukusa slušajući predavanja Leona Borowskoga. Mickiewicz je mnogo čitao Tassa u prievodu Petra

Kochanowskoga, i Trembeckoga, upoznade se sa starim Rimljanima i Grcima s pomoću Grodkovom, Lelewel ga uputi u shvaćanje obće povjesti, no prvi njegovi pjesnički pokušaji nisu Bog zna što obećavali, bijahu to pokušaji u didaktičnoj poeziji. Takova je »Gradska zima« (štampana godine 1818.), slika zimnjih zabava i ugodnosti u gradu. U tom su klasičnom stilu napisani poslije i stihovi Joahimu Lelewelu, doktoru S., spjev »Šah-dame«. Pjesnik je dugo vremena smišljao napisati na pola epsku, na pola opisnu pjesmu »Korun«, u kojoj je htio u junačkom dielu prikazati obret Amerike, a u didaktičnom opisati ratarstvo i seoski život. No ovih se klasičnih vježbanja doskora okani: val romantizma počne mu podljevati noge, ponuku mu dade drug Zan; jedna njegova elegija porazi Mickiewicza iskrenošću osjećanja i prostotom sadržaja i pobudi u njega misao, da poeziju treba tražiti samo u »istini«, a ne naprotiv.

Godine 1818. živjeli su oni u sveučilištnoj zgradi, a u istom je koridoru stanovao profesor ruske književnosti Černjavskij; njegov sin, kojega su oni veoma ljubili, jednoć im sa zanosom pročita tada izašlu baladu Žukovskoga »Ljudmilu«, preradbu Bürgerove »Leonore«. Oba stanu pisati balade, najprije Zan, a onda Mickiewicz. Prva balada Mickiewiczeva »Liljani« napisana je po prostonarodnoj priči s primjesom neizbježnih mrtvaca i prividjenjâ. Za »Liljanima« učestaše druge balade. Oslobodivši se već znamenito od ovih romantičkih uzgredica Mickiewicz je god. 1829. i 1830. pokazivao u besjedi Odyńcu svoju izhodnu točku u pjesničkom radu, koja je bila u jednu ruku podpuno realistična, a u drugu ruku religiozna. Izvori su poezije: zbiljnost i istina. Poezija se radja, kad pjesnik poćuti i zavoli svoje, t. j. narodno. Predmeti i čuvstva, uzeti iz knjiga, isto su, što i usušeno ili umjetno cvieće. Mickiewicz je nepovoljno mislio o »Preporodu«, za koji je držao, da je duh umjetnikâ potisnuo u cielo more imitacije. Preporod je, mišljaše on, tom imitacijom umrtvio kršćansku poeziju, koja se razvijala u istinitosti sredoviečnoga čuvstva. No i prostonarodne poezije nije kovao u zviezde. Prostonarodna poezija nije izvor poezije;

ona crpa neposredno i to rukom, kao seoska djevojka, izvorvodu, koja se po tom odvodi u grad u fontane s pomoću vodovoda. Bît je romantizma, što romantici pišu imajući pred sobom nagu istinu, kao živo tielo, a klasici se zadovoljavaju lutkama. Klasicima su forme samo arhitektonika misli i retorika sloga; a Mickiewiczu je forma — harmonija, ton i kolorit rieči, što no dapače nezavisno od sadržaja proizvode pjesnički dojam. No Mickiewicz nije nikada razstavljao u poeziji estetično od etičnoga. Bila je osobina vremena, koje je išlo za podpunim preporodom, i onoga kruga mladeži, u kojem se razvijao Mickiewicz, da se pjesnička istina držala samo za jedno od sredstava moralne istine, za kojom čezne sviet i do koje se probija put kroz umjetnost, ali ne kroz umjetnost preživjelu, dvorsku, manirnu, imitatorsku, već kroz umjetnost, koja iz zbiljnosti unosi nove estetičke forme, tražeći ih u prostonarodnoj poeziji, gdje priroda uviek prevladava nad umjetnošću. Ipak i prostonarodna poezija nije mogla biti Mickiewiczu ono, što bijaše Goszczyńskomu: alfa i omega; ona je po svojem umnom obzorju odviše uzana i elementarna. Glavno je vrelo, iz kojega se lije više pjesničko nadahnuće, — religioznost, odkrivanje istine duši, koja je proniknuta smirenjem i spremna, da primi istinu. Od početka do konca svoga umjetničkoga rada bio je i ostao je Mickiewicz najdublji religiozni pjesnik. Na ovu su ga religioznost navraćali i prvi najsilniji dojmovi djetinjstva, kult izbaviteljice Bogorodice, uspomene prve pričesti i njegov temperament, sklonost k ekstazi i k nenadanomu stvaranju. On je bio improvizator, mogao je čitave sate govoriti u stihovima, lice bi mu gorjelo rumencem, oči sjale, a često ne bi ni sam umio kazati smisla svega onoga, što je malo čas rekao. Drugovi su to znali i uvažavali taj mistički uglić, tu svetinju ličnih osjećaja i religioznoga čuvstva, o kojima je Mickiewicz nerado govorio, a još manje razmišljao.

Tadašnje družtvo u obće nije se odlikovalo pobožnošću, ono se nahodilo u živom i blizkom dodiru s naukom enciklopedistâ i idejama francuzke revolucije, no u isti mah pokazivala se već u svoj Evropi reakcija protiv materijalističnih nauka

XVIII. vieka: u poljskom je družtvu ova reakcija potiskivala ljude u najkonservativnija načela narodnoga duha, — u njegovu prošlost, u njegova vjerovanja.

Izmedju dva pokoljenja, od kojih je jednomu bio na čelu Śniadecki sa svojim racijonalizmom i odredjenom religijom, a u drugom mladi ljudi tražeći izraza za novo shvaćanje svieta, dogodi se prelom i sudar. Mickiewicz iznosi bojni program novoga smjera u svojoj baladi »Romantičnost«, gdje se izvode: djevojka, kojoj se pričinja, da se razgovara s umrlim ljubavnikom, svjetina, koja se moli za pokojnikovu dušu, vjerujući, da se njegova duša krili negdje u blizini ljubljene djevojke, i najzad mudrac s naočarima (u kojem je očevidno prikazan Śniadecki), koji s uvjerenjem govori: »vjerujte mojemu oku i staklu, ja ne vidim ničega; duhovi su plod prostih pijanica i njihove gluposti, djevojka bulazni, a svjetina huli razum.« Pjesnik odgovara mudracu: »djevojka čuvstvuje, a svjetina vjeruje, čuvstvo i vjera silniji su za me nego mudračeve oči i naočari. Tebi su poznate mrtve istine, tudje narodu, ti ih vidiš u biljci, u svakoj zvjezdici, ali ne znaš istine života, ne ćeš vidjeti čuda, imaj srca i pogledaj u srce!« U tom preokretu k čuvstvu krije se i velika sila i sva jednostranost poljskoga romantizma u obće i Mickiewiczeva smjera napose. Istinu treba, mišljaše Mickiewicz, uhvatiti sa sjajem i s toplotom, da uzmogneš raditi kao sunce, a ne samo kao zrcalo.

II.

Sad stanu izlaziti balada za baladom; najveća se produktivnost započne u to doba, kad je Mickiewicz svršivši sveučilištne nauke ostavio Wilnu i bio odredjen učiteljem latinskoga jezika u Kownu. Medju kowanskim učiteljem i wilanskim drugovima trajala je najtješnja sveza; oni su dopisivali izmedju se, pjevali njegove pjesme, smišljali, kako bi našli novaca, da se Mickiewicz uputi za granicu poradi veće naobrazbe, i da se štampa prva zbirka njegovih pjesama. I on je sâm dolazio k njima, da čita »Odu mladosti« i »Grażynu«. U njihovu je krugu bilo nesumnjivo, da se rodio velik pjesnik, dok nitko

od starijih još nije za njega znao. Za svoga boravka u Kownu, 1820.—1823. godine, dušom pjesnikovom potrese prva silna strast, koja je, kako rekoše drugovi, ostavila u njega tragove kao požar u šumi. Taj je prvi roman još sasvim prost i jednostavan. God. 1818. u doba žege odvede Zan Mickiewicza k bogatoj vlasteli Wereszczakima u Nowogródskom okružju u selo Płużyn na imanje Tuhanowicz na obali jezera Świteża. Ovdje se Mickiewicz uljubi u krasnu plavušu Marylu, čuvstvenu i ozbiljnu djevojku, kojoj se svidjaše s njim čitati, igrati se šaha, maštati, no koja ne kolebajući, i kako se kaže, bez ikakove borbe podade ruku i srce drugomu čovjeku, mladomu, imućnomu i vrlo naobraženomu vlastelinu Lovrincu Puttkameru, velikomu uza to štovatelju Mickiewiczeva pjesničkoga talenta. Mickiewiczu je bilo kao Goetheu s Lottom, htio se pobiti sa sretnim suparnikom, propatio je hadske muke, tim strašnije, što su Maryla i muž bili sretni, nudili mu svoje družtvo, te nije mogao naći povoda, da prisvaja sebi Marylu i da se na nju požali, jer — kako sam priznavaše — ona ga nije nikada izazivala na ljubav pa ni jednom riečju podavala mu nade. Prije nego se vjenčala, ona se s njim objasnila, i obveže ga njegovim obećanjem, da je zaboravi ili ako ne bi mogao, da bar nadvlada svoja čuvstva prema njoj. Kao u Goethea, i u njega bljesne misao, da se ubije. Mickiewicz je i nadalje polazio Puttkamerove, tugovao je, klonio se od ljudi, tražio samoću u najpustijim mjestima kowanske doline oko Niemna tužan i žalostan, a podržavao se prekomjernim pilom kave i pušenjem.

O sili čuvstva, koje ga je dogonilo do očaja i bezumlja, može se suditi po tome, kako je dugo trajalo. U proljeće godine 1823., kad je Odyniec pohodio pjesnika u Kownu, Mickiewicz čitajući svoj prievod Childe-Haroldova oproštaja tako se zanese uz rieči: »Meni nije ničeg žao, Nit se ičeg ja bojim, Žalim samo, da sam stao Ne žaliti ni za čim!«, da je blied kao krpa pao u nesvjesticu. Najbliži drugovi njegovi nisu mu smjeli spominjati Maryle. Mnogo godina poslije ovih stradanja i pošto je »Sestri svojoj Maryli« posvetio — godine 1823. — drugu knjigu pjesama, gdje je moli, neka primi ljubavne uspomene iz bratskih ruku, — rana se njegova srca odkrije opet godine 1829. Prelazeći Alpe u Spligenu Mickiewiczu se prikaže prividjenje Marylino i pjesnik napiše ovo: »Tako se ja ne mogu razstati s tobom, nikada, nikada; ti ploviš morem za mnom i ideš po kopnu, vidim na ledenjacima tvoje sjajne tragove i glas tvoj slušam u šumu alpinskoga vodopada.« Ovaj silni i duboki potres razpalio je i okrilatio njegov pjesnički dar. Kad su se slegle prve provale razdraženoga čuvstva, pokazala se najznačajnija osobina duševne organizacije Mickiewiczeve, neobična mužka čuvstvenost, po kojoj je on kud i kamo silnije nego drugi mogao osjećati i radost i žalost, pa umio ove osjećaje odmah preliti u umjetnička djela — ne s pomoću refleksije kao Goethe nego sa svom neposrednom toplotom prvih osjećaja. Ovu je sposobnost pokazao u krimskom sonetu »Ajudah«, u kojem je pjesnik izporedio prošli život s morskim valom, koji otišavši ostavlja na žalu korale i školjke. »I u tvojem srcu, mladi pjesniče, strast podiže bure, no istom što primiš liru, strast se, bez štete po tebe, gubi u zaborav, ostavljajući za sobom bezsmrtne pjesme, kojih viencem viekovi će ti okititi čelo.«

Ovaj entuziazam za svaku veliku ideju bijaše u njega plamen, aktivan, takav, da je potresao sve živce i napinjao svu jakost volje, te je bio daleko od idealnoga snatrilačtva Schillera, koji nije nigda zaboravljao, da nema absolutne dobrote, da »das Dort ist nimmer Hier«. Mickiewiczeva ljubav k dobru nije bila platonska, nije razstavljala rieči od djela, i bila je prožeta uvjerenjem, da se može postići i nemogućnost. Takovim je duhom zadojena njegova »Oda mladosti« (štampana g. 1828., ali mnogo prije spjevana), koja je postala marseljezom mladoga pokoljenja.

U prvi mah poslije toga, što je nezgoda s Marylom bez njene krivnje zagorčila život pjesnikov, omrzle su mu knjige, privlačio ga samo Byron, u koga je štovao »istiniti realizam« i u koga je nalazio mnogo srodnosti s drugim svojim ljubimcem — Napoleonom. Zatim je kao i Goethe tražio utjehe u tom, što se odielio od svoje ljubavi svojim književnim radom. Mickiewicz je prikazao ovu ljubav u četvrtom dielu na široko za-

snovane, ali nikada nedovršene tetralogije »Dziady« (Djedovi). Plan i predmet ovoga djela, jer nije dovršeno, ostat će za uviek zagonetan, a značit će nešto samo odjelite česti, od kojih su u izdanju god. 1823. u drugoj knjizi pjesama izišle druga i četvrta. Naziv je pjesmi slučajan i ne objašnjava njezina predmeta. U rimo-katoličkoj crkvi dušni je dan (2. studenoga) posvećen uspomeni milih pokojnika. Po običaju, koji se održao od poganske starine pored svega opiranja svećeničkoga, prosti se narod sabira na taj dan na groblju, postavlja na mogilama jestvine i napitke, da ugosti njima mrtvace. Druga je čest »Djedova« posvećena poetiziranju ovoga običaja, koji je po svojoj svezi sa carstvom duhova i po svojoj prostonarodnosti podpuno odgovarao potrebama romantizma, koji no je vjerovao, da će se poezija obnoviti, ako se u nju unesu elementi prostonarodnoga vjerovanja. Prividjenja i fantastika uvedeni su po primjeru Goetheova »Fausta«, a još više pod utjecajem Byronova »Manfreda«. Byron bijaše u ono doba Mickiewiczev uzor, a ostavio se naš pjesnik Shakespearea, kroz čija se djela protiskivao s rječnikom u ruci kao evangjeoski bogataš kroz iglene ušice.

U isto doba, kad su se drugovi već pribojavali za Mickiewicza, spjevao je on drugu pjesmu, najobjektivniju, ep drevnolitavski »Grażynu«. Ova je pjesma do tolikoga stupnja klasična po savršenom obliku, po velikom spokojstvu i prostoti, da bi se poljski klasici morali pokloniti tomu djelu, da su u obće shvaćali umjetnost. Goethe je bio podoban za takvu vrstu stvaranja, ali samo poslije talijanskoga pohoda; u Goethea su se izmjenjivali polagano pravci, a u Mickiewiczu su se izmienili već u ranoj mladosti: on je u isti mah subjektivan lirik i klasičan epik. Dogadjaj se zbiva u poganskoj Litvi, u Nowogródskom gradu. Litavskomu knezu Litaworu žena Grażyna donese za miraz kneževstvo Lidu. Da osigura svoje pravo protiv pohotnoga vojvode Witolda, združi se Litawor sa njemačkim krstašima, te oni krenu s vojskom na Litvu protiv Witolda. Kad to saznade Grażyna, podupirana starim vjernim Rymwidom, stane zaklinjati muža, da se okani saveza s dušmanima svoje domovine. No Litawor ne će da ostane. Sad odluči Grażyna počiniti junačko djelo. Preobuče se u odielo svojega muža, dok on spava, i krene na čelu svojih vojnika, koji ju drže za kneza, na vojsku njemačkih krstaša, koja se već primakla. U boju ju pogodi smrtno zrno, poraz je Litvina rek bi gotov, — kad iznenada naleti crn vitez u vrevu i izvojšti pobjedu Litvinima. To je Litawor, koji je čuvši za požrtvovno djelo svoje žene potekao za njom na polje. Kad drugi dan po poganskom običaju sažižu tielo Grażyne, koju puk još uviek drži za kneza, odkrije Litawor tajnu, i sam skoči u plamen.

Grażynom se završuje niz prvih mladenačkih pjesama, a kad su se one pojavile, već se svršio prelom u družtvu na korist romantizma, dakako ne bez boja i bez krajnje razdraženosti stranaka.

III.

Pod kraj godine 1823. učenički krug još se snažnije svezao i oživio, kad se »Filaretâ« napuniše wilanski manastiri, pretvoreni u zatvore. Duša ovoga omladinskog družtva »Filaretâ« bijahu Zan i Mickiewicz, ali se sada smjer ovomu družtvu promienio; pridošlo je na ime novo počelo, jedak politički ferment. Ovaj je preobražaj prikazao kasnije Mickiewicz u III. dielu »Djedova«. Zatvor nije bio previše strog, uhvaćenici su se izmedju se pohadjali u ćelijama, izmjenjivali misli i prekraćivali vrieme. Sve se svrši bez suda. 14. srpnja god. 1824. bi nekoliko ljudi izagnano; najviše je stradao Zan, koji je svalio na se svakojake krivnje. Mickiewicz i drug mu Malewski odaberu Odesu, gdje se Mickiewicz nadao polučiti mjesto u Richelieujevskom liceju. Oni se odpute u Petrograd, gdje su bili u studenom g. 1824. U Odesi ne poluči Mickiewicz mjesta, samo se okoristi tim slučajem i u jesen g. 1825. pohodi južnu obalu Krima, zajedno sa darovitim pripovjedačem grofom Henrikom Rzewuskim, koji je staru Poljsku znao naizust. Mickiewiczu se odkrije Iztok, premda ne najdalji, ipak takav, koji ga porazi jakošću boja; on stane izučavati iztočne pjesnike u izvorniku

i izdade u Moskvi svezak soneta, medju kojima imade imitacija Petrarkinih soneta, no i mnogo drugih razkošno pisanih u šarenom iztočnom slogu. To su »Krimski soneti«. Ovdje u Moskvi, gdje se Mickiewicz brojio u činovnike generalne gubernatorske kancelarije, napisao je »Konrada Wallenroda«, koji je štampan bio u Petrogradu i silno se dojmio poljske i ruske književnosti. Ovaj je dojam bio dubok, i ujedno značajan po rusko-poljske prilike u tridesetim godinama. Za svoga boravka u Moskvi živio je Mickiewicz veoma ugodno, kako sâm pripovieda. Rusko ga je družtvo rado primalo i mazilo. Ali mu se zato Muza ulienila. Polevoj mu je nudjao saradničtvo u »Telegrafu«; drug mu bijaše knez Vjazemskij; kad je odlazio, književnički krug, u kojem su bili braća Kirjejevski, Baratynskij, Polevoj, Ševyrev, Sobolevskij — poklonio mu je pehar, a na njemu su bili urezani stihovi Kirjejevskoga; lične je sveze s Rusima sačuvao Mickiewicz i poslije toga, kad se narodnostna prepirka izmedju Rusa i Poljaka napela. On je i treću čest »Djedova« posvetio drugovima u Moskvi, »kojih poznata lica imadu pravo gradjanstva u njegovim maštanjima« i spram kojih je on uviek »osjećao čistotu golublju«. No po svojem ekskluzivnom narodnom stanovištu Mickiewicz je odvojio narod i državu, pa mu je bila nedohodna i nepojmljiva formula razvoja. Nejednakost sila izaziva pitanje o sredstvima za borbu. Mickiewicz, koji je pisao u siečnju god. 1827. drugovima, da čita Schillerova »Fieska« i Macchiavellija, stupio je na kosi, strmi put, koji je odabrao i talijanski patriot, pa je zato od njega uzeo epigraf za Wallenroda: »dovete adunque sapere come sono due generazioni da combattere . . . bisogna essere volpe e leone«, zato veli Wajdelot u »Wallenrodu«: »ti si rob, robu je jedino oružje — izdaja.« Wallenrod je sâm zamišljen u duhu byronovske poezije. U čuvstvima Wallenrodovim spram njemačkoga reda, kojemu je veliki meštar, i Niemaca ima mnogo analogije sa čuvstvima samoga Mickiewicza i njegovih savremenika. Mickiewicz je uplećući taj subjektivni element izkvario u umjetničkoj cieni svoj ep, pretvorivši ga u djelo neobjektivno i nehistorično. God. 1829.

sam Mickiewicz priznaje, da je Wallenrod u cjelini — neuspjelo djelo. Wallenrod nije bio nikada, po izpoviedi pjesnikovoj, politički program, on dapače nije ga prikazivao idealom, nego je zavolio ovo lice, dugo je sâm imao misli Wallenrodove, ali u tim idejama imade pogibljiv, dapače poguban moral, jer podaje pravo renegatima, da prekrivaju svoju izdaju nekim plemenitim velom. Mickiewicza su držali Byronistom.

Mickiewiczu se otvorili aristokratski dvorovi ruski, a medju njima kuća spisateljice kneginje Zinaide Volkonske. Doskora po tom bude Mickiewiczu dopušteno, da podje u Petrograd (pod konac g. 1827.), te on domala onamo preseli. Od travnja 1828. do svibnja g. 1829. provede u šumnom krugu najrazličitijih zabava u odabranoj inteligenciji sjeverne priestolnice. Mickiewicz je bio kao doma u kući čuvene po svoj Evropi glasoviračice Marije Szymanowske, koja je kćeri kasnije udala za Malewskoga i Mickiewicza. U Petrogradu se upoznade Mickiewicz sa mnogim znamenitim ličnostima. Ovdje se upoznade s pjesnikom Žukovskim i sprijatelji s Puškinom. Puškin je iskreno priznavao, da je Mickiewicz više pročitao nego on i da je u Mickiewicza više sistematičnoga literaturnoga znanja; u pjesmici »Mickiewiczu« vidi se očito, da je Puškin mnogo cienio i uvažavao poljskoga pjesnika. »Sred plemena sebi tudjega, veli za nj Puškin, nije osjećao kivnje na nas; a mi smo ga ljubili . . . S njim smo obćili u čistim maštanjima i pjesmama (on bijaše oduševljen odozgo i s visine promatraše život). Neriedko je govorio o budućim vremenima, kad će narodi zaboraviti razpre i ujediniti se u veliku obitelj«. I Mickiewicz je u »Pomniku Piotra Wielkiego« posvjedočio, da se u duhu pobratio s velikim vrstnikom. Oni su izmjenjivali svoje misli ne samo o umjetnosti. Jednoć na kiši stajahu obojica obaviti plaštem Mickiewiczevim pred mjednim spomenikom Petra Velikoga, čemu su ostavili uspomenu u pjesmi, Mickiewicz u napomenutoj pjesmi, a Puškin u »Mjednom Vsadniku«. Dogadjaji godine 1830. — buna poljska — izkopaše izmedja dva najveća slavenska pjesnika dubok, nepremostan jaz. »Naš je mirni gost,

veli Puškin u pjesmi Mickiewiczu, postao naš neprijatelj. O Bože! Povrati svoj mir u njegovu ogorčenu dušu.«

Petgodišnji boravak u Rusiji u dva je smjera utjecao na Mickiewicza; podao mu je veliku množinu novih dojmova, i upoznao ga s množinom ljudî i prilika, te ga učinio univerzalnijim. Od neokretna provincijalca postao je svjetski čovjek, ljubimac gospodja. No ovaj mu je način života otimao vremena: Mickiewicz je proizvodio malo (za svega boravka u Petrogradu napisao je samo »Farisa«, pjesmu u iztočnom ukusu), pjesničko se stvaranje gubilo u efemernu improvizaciju, pa je bila pogibao, da će se ulieniti i razmaziti u veliko-svjetskom epikurovskom živovanju. Pjesnik je pomišljao na inozemstvo, na umjetničko putovanje, koje bi popunilo njegovu pjesničku naobrazbu.

IV.

S pomoću moćnih drugova i zaštitnika podje mu za rukom, ako i ne bez truda, zadobiti putni list, s kojim je on otišao 13. svibnja g. 1829. iz Kronstadta davši rieč wilanskomu prijatelju, pravomu romantiku A. E. Odyńcu, da će se s njime sastati u Draždjanima i odmah krenuti u klasičnu zemlju umjetnosti, u Italiju. Budući pet godina mladji, Odyniec bijaše prema Mickiewiczu kao učenik prema učitelju, pa je zapisivao dan po dan u putnim pismima (u 4 svezka) sve putne dogadjaje godine 1829. i 1830. Ponajprije su se s preporukama odputili u Weimar k staromu Goetheu, da mu se poklone, i bili su ciele dvie nedjelje u njegovu družtvu. Ne gledajući na laske i susretljivost domaćinovu i na milostive njegove spomen-darove, jedva se može kazati, da su Goethe i Mickiewicz uhvatili prijateljstvo. 80-godišnji starac poznavaše Mickiewiczevu Muzu samo po prevedenim ulomcima »Wallenroda«. U mladom byronovskom romantiku mogla mu se prividjeti prikaza njegovih mladenačkih dana i bez povratka preživjelih ideja i osjećaja iz »Drang- und Sturmperiode«. U drugu ruku Mickiewicz ni u čem se nije podudarao s velikim poganinom, ne samo s toga, što je uza svu plimu i osjeku svojih misli imao religiozna uvjerenja, nego i s toga, što su se oni razilazili u metodi stvaranja i iztraživanja istine. Starac Goethe bijaše kolos pozitivnoga znanja, jednako velik u filozofiji, prirodnoj nauci i umjetnosti; nije bilo predmeta, oko kojega se nije bavilo njegovo bistro i svestrano zanimanje. Mickiewicz naprotiv bijaše mlad čovjek, još ne izradjen, stojeći pri tom na krivom putu, koji ga je i doveo kasnije krajnjemu misticizmu, poričući mrtvo, suho, sistematično znanje i bez uvjeta poslušan pokretima jedinoga neposrednog čuvstva. Njegovo znanje, ako je i bilo znatno spram Puškinova, bijaše ništavo prema Goetheovu: on je čitao u Kownu Kanta i Schellinga, ali nije usvojio rezultata transcendentalne filozofije; on bijaše filolog, ali bez kritike; nije ljubio Niebuhra poradi njegova kriticizma, mislio je, da modernim historikom ne može biti ljetopisac, nego pjesnik, kojemu se istina odkriva ne domišljanjem razumne analize, nego sretnim momentom nadahnuća.

Razumljivo je, da uz takve prilike ni izučanje umjetnosti u Italiji, u njenoj kolievci, nije moglo biti sistematično, kakvo je bilo u svoje doba u Goethea, a osobito da nije moglo biti plodonosno. Sred muzeja umjetnina on se više nasladjivaše formama i dojmovima ili »se sjećao svoje Litve«. Politika je bila jedini predmet pored filologije i umjetnosti, koji ga je zanimao, ali u politici je on samo maštao napisavši još u Petrogradu francuzki na 30 listova snatrilačku »Povjest budućnosti«, gdje počinje s 2000. godinom i prikazuje triumf čistoga egoističnog razuma, oboružana svim obretima razuma, nad vjerom, čuvstvom i duhom kao vjerojatnu budućnost Evrope. Djelo nije nikada objelodanjeno.

Oba su putnika ostala hladna poslije susreta sa jasnim umom, kakav je bio u Goethea, jer nisu našli u njega svoje u istini tražene toplote, i jer su u tom mirnom Goetheovu svladavanju samoga sebe nalazili nedostižno za njih umrtvenje religioznoga čuvstva.

Putnici su krenuli Rajnom i spustili se u Italiju preko Splügena, pohodili su Milan, Veneciju, Firenzu i stigli u Rim medju znance u najizabranije kosmopolitsko družtvo učenjaka,

umjetnika, aristokrata i gospodja sviju narodnosti. Družtvo je imalo tri ognjišta: dom kneginje Z. Volkonske, kojoj je sina poučavao Ševyrev, ovdje su bivali ruski slikar Brülow i Bruni; dom Klustinove (prijateljica Mickiewiczeva, Thorwaldsenova i Bonstettenova, jedna od oštroumnijih žena; Nastasija Klustinova pošla je doskora za nekoga francuzkoga grofa Surcoura), najzad dom poljskoga magnata grofa Ankwicza - Skarbeka, koji je preselio u Italiju poradi slaboga zdravlja kćeri Henriete Eve. Henrieta je imala drugaricu Marcelinu Łempicku, koja se spremaše, da podje u manastir. Ovdje posred zabava u Rimu i oko Rima s arheolozima i poznavačima umjetnosti, Mickiewicz je proživio posljednji u životu roman ljubavi, od g. 1829.—1831. Grofova kći, nježna djevojka, u mnogom nalik na Marylu, uljubila se u nj po stihovima, ne poznajući ga još lično, a uzljubila ga je još više, kad je upoznala u njemu ne giganta u rodu Mihelangelova Mojsija, kakvim ga pomišljaše, nego zamišljena i dosta mučaljiva mlada čovjeka, u čijim je očima gorjela sveta vatra genijalnosti, kad bi oživio i zašao u zanos. Obje druge bijahu nabožne, pa ih je neprijatno poražavao žestoki posmieh byronovskoga sarkazma i bezobzirne kadikad rieči pjesnikove o svetim predmetima. One su se molile i postile, da se pjesnik obrati, jer su ga držale za malovjerca. Mati je bila za Mickiewicza, ali ponosni magnat nije htio ni čuti o njemu kao zetu, držeći ga sasvim nezgodnom partijom za svoju visokorodnu i bogatu kćer. Ankwicz su se i Mickiewicz razilazili (jer je grof otišao iz Rima sa kćerju, a Mickiewicz obišao Napulj i Siciliju), ali su se opet sastajali poradi zdravlja kćerina, — tako je Mickiewicz proveo odmah jesen godine 1830. u Švici, u družtvu sa Ankwiczem i Klustinima.

Ovdje se upozna s Mickiewiczem sin generala Vincencija Krasińskoga Sigismund, koji je već pobudio nade kao pjesnik. Na povratku u Rim u Milanu dogodi se kriza; otac plane i izjavi, da bi volio vidjeti kćer u grobu nego ženom Mickiewiczevom. Mickiewicz krene put Iztoka, ali ga u Jakinu odvrati od toga namišljaja Rzewuski i odvede ga u Rim, gdje su zimu provodili Ankwiczevi i gdje je grof opet primao u svom domu pjesnika ne podajući nikakova znaka, da znade za uzajmična čuvstva kćerina i pjesnikova.

Ove zime, koju je proveo u družtvu s Henrikom Rzewuskim, Montalembertom, Lamennaisom, bukne 29. studenoga god. 1830. u Poljskoj buna, kobna sa svojih posljedica, jer je uklonila ustavnu vladavinu u Poljskoj i makla poljski jezik iz škole i suda, i zatvorila wilansko i varšavsko sveučilište. Pjesnik je pratio dogadjaje iz daleka, nije osjećao u sebi zvanja, da zadje u vrtlog, ne držeći se vrstnim za vojne ili državne poslove. Ali je postao religiozniji. Zbile su se goruće želje obiju djevojaka, izčezlo je filozofsko slobodoumlje, koje se nije nigda ticalo vjerske bitnosti, nego samo obredâ, a sama ljubav poluči religiozno-mističan oblik. Poslije mnogo godina Mickiewicz se opet izpovjedi ne kazavši o tomu nikomu ništa; a istoga mu dana grofica reče, da se kćeri prisnilo, da ga vidi u bieloj odjeći s janješcem na ruku. Mickiewicz je bio uvjeren o slutnjama, sâm je imao prividjenja i više puta je sebi i drugima proricao budućnost, pa je poslije rieči grofičinih bio kao gromom ošinut. Odmah u proljeće godine 1831. nadodje nenadana i neočekivana razstava. Baš u to doba, kad je otac, čini se, počeo popuštati kćeri, 19. travnja g. 1831. iznenada Mickiewicz ostavi Rim i nikada se više nije sastao s grofovom obitelju, nego je samo Henrieti poslao primjerak »Pana Tadeusza« podbrisavši olovkom stranice, koje opisuju ljubav Jana Soplice ka kćeri Stolnikovoj.

Mickiewicz je ostavio Henrietu Ankwiczevu bez dovoljna razloga. Nekoliko godina po tom, kad je već Mickiewicz bio oženjen, pisao je stari Ankwicz Odyńcu: »Mene je gospodin Adam opisao u Stolniku, no otac ima pravo tražiti, da se kći u njega prosi.« Ponositost nije dopuštala pjesniku, koji nije imao drugih dohodaka pored skromnih honorara od izdanjâ, da reče koju rieč sebi u prilog i da zaprosi kćer Ankwiczevu.

V.

S odlazkom Mickiewiczevim iz Rima počinje se druga epoha u njegovu životu, epoha tegotna, puna patnje i stradanja:

svjetski čovjek izčezava, a ostaje samo vatreni patriot i dobrovoljni prognanik; i njegova genijalnost tamni u gustoj magli misticizma, kojemu je naginjao od mladosti, no od kojega su ga u mladosti odvraćali drugi utjecaji. U tom zalazu svojih dana napiše još svoja dva najsilnija djela: treću čest »Djedova« i »Pana Tadeusza«.

Mickiewicz, koga je Nastasija Klustinova slavila prorokom u kolovozu g. 1830. s toga, što je prorekao srpanjsku revoluciju, i koji je tada prorekao povratak Napoleonidâ, nije nimalo naslućivao varšavske katastrofe, očito, jer je nije želio i jer se nije nadao uspjehu; on se nije žurio u domovinu, kao njegov rimski drug Stjepan Garczyński.

Viesti iz domovine silno su se doimale Mickiewicza: »Mokri list njemačkih blatnih novina«, piše nekomu slikaru, »više me potresa nego svi Vinci i Rafaeli«. Buna se razširivala i u travnju g. 1831. imala je dapače nekoliko uspjeha. Mickiewicza je privlačilo onamo, gonila ga savjest, te preko Pariza podje u veliku kneževinu Poznanjsku, ali stigne prekasno. Varšava je već 8. rujna bila predana Paskeviču, a 5. listopada prešli su prusku granicu ostatci poljske ustaške vojske sa svim licima ustavne i ustaške vlade. Mickiewicz je bio na strani, dok je buna trajala, ali je kasnije sasvim pristao na to propalo političko djelo, pa kad su pale već sve utvrde i nade, postane publicist, orator i politik poljskoga prognaničtva, koje je nastavilo upornu idealnu propagandu protiv neuklonljivih posljedica buna, protiv ukroćenja i odnarodjenja. Ova se politika više upiraše o Boga, nego o zemaljska sredstva, a tim se objašnjava, što se povećala religioznost Mickiewiczeva već u Rimu. On je stao sada izticati svoj katolicizam, a god. 1834. osnuje u Parizu posebno vjersko družtvo »Sjedinjene braće«. Ova se politika nije podavala prilikama vremena, nego je željkovala samostalnu Poljsku u starom obliku s narodnim crtama prije diobe, a sredstvo za ovu obnovu nadaše se dobiti u pomoći Evrope, kad bukne nova revolucija naperena na Rusiju. Tim, što se prenielo poljsko pitanje na tudje tlo, prekinula se sveza Mickiewiczeva s ruskim družtvom. Obje su strane prestale da

se shvaćaju, pa je Puškin nepravedno napisao o Mickiewiczu, da je sada u svojoj poeziji »ugodnikъ černi bujnoj, poetъ onъ nenavistь« (ugadjač biesne svjetine, pjesnik mržnjâ).

Skrb poradi narodne nedaće okriepi u Mickiewicza patriotsko čuvstvo i okrilati njegovu pjesničku produktivnost. Njegova je produktivnost u obće oslabila poslije »Wallenroda« u velikosvjetskom raznolikom družtvu, u kojemu je boravio u Rimu. Njoj je slabo pomagala ova upoznaja zapadnoevropske umjetnosti. No sad je on opet zaplovio narodnom strujom i osjetio, da mu se vraća nadahnuće sa silom, kakve još nije bilo u njega. U Draždjanima na ponuku Odyńčevu uzme prevoditi Byronova »Giaura«, ali se okani toga posla, jer je za molitve osjetio, kao da se nad njim razbila i prolila čaša s poezijom. Radio je marljivo i što bi napisao, čitao je svojim drugovima u Draždjanima: Odyńcu, Garczyńskomu i Domejku. Glavna mu je bila zadaća, da opjeva poljsko pitanje u obliku fantastične drame, u kojoj rade živi ljudi, beztjelesni duhovi, sam Bog, sakrit negdje za oblacima, i uza to pjesnik iz roda nemirnih titana, koji uzlazi u samo nebo i ište u Boga račun u ime potištenoga čuvstva za očite nesavršenosti u svietu, za dopuštene nepravde, za stradanje nevinih. Mickiewiczu su bili uzorom pisac »knjige Jobove«, Eshil u »Prometeju«, Goethe u »Faustu«, i osobito Byron u »Manfredu« i »Kainu«. Utjecaj Byronov na Mickiewicza vidi se već od godine 1822.: opaža se u »Wallenrodu« i u drami, koja je treća čest »Djedova«. On je sam priobćio Odyńcu, da glavni prizor improvizacije u toj česti »Djedova« drži povratkom Byronova smjera u poeziji. To je bio ujedno posljednji oproštaj s byronizmom u pjesnikovu radu. Pjesnik, koga nam ovdje riše, veli: »Moje je ime milijon, zato, što ljubim i stradam za milijone. Ja ljubim vas narod, obuhvatio sam sva prošla i buduća njegova plemena i privio ih ka grudima kao drug, ljubavnik, muž, otac«. Prikazujući idealnu borbu s božanstvom veli: »O da znadeš, čovječe, kako je velika tvoja vlast, kad ti misao bljesne u glavu, kao iskra u oblaku . . . O, da znaš, da istom zamisliš misao, pa ju već dočekuju, kao elementi što čekaju grom, sotone i angjeli, hoćeš li udariti

u pakao ili zasjati na nebu . . . O ljudi! svatko bi od vas mogao sâm, prikovan, rušiti ili sazdavati mišlju i vjerom priestole!« Dok su Goeteov Faust i Byronov Manfred skeptični prema Bogu, Mickiewicz naprotiv stoji na podpuno religioznom tlu; njemu su kao i Danteu lični Bog i bezsmrtnost duše očevidni; u njegovu katoličtvu imade duha, koji je zanosio proroke. Njegov se Konrad povraća k Bogu, oboružan svom silom misli, koja mu je odkrila tajne svemira, oboružan znanjem o Bogu, koje nadilazi znanje arhangjelâ, ali uza to imade još najsilnije orudje — neomedjenu vlast čuvstva, koje gori kao vulkan i dimi se samo u riečima. »Te vlasti nisam uzeo, veli on, s plodova rajskoga drveta, nisam je našao u knjigama ili pripoviestima ili rješavanju zadaća; ja sam se rodio tvorcem.« Glasovitu improvizaciju uznika Konrada napisao je Mickiewicz na jedan mah, u jednu noć, poslije koje ga je Odyniec našao, gdje blied, na pola odjet spava na podu od umora. U njoj se pokazao Mickiewicz vas s veličanstvenim prezirom orla, koji leti na krilima čuvstva, koji ne mari za stege induktivnoga analitičnoga uma, što no se samo s velikom mukom uzpinje na visoke vrhunce. Sretni je instinkt ovdje prometnut u načelo svemogućnosti čuvstva, pa na tom neobuzdanom konju jaše konjanik i razbija se o tvrdu stienu nemogućnosti. Ovdje su postavljene, ako i nisu riešene najdublje i najmučnije zadaće svieta i savjesti. Malo je takovih knjiga u svjetskoj književnosti. Ona je srodna sa Prometejem, Faustom, Manfredom.

VI.

Poslije ovoga diela »Djedova« napisao je Mickiewicz najpodpunije, najsavršenije, najzrelije djelo, koje sva poljska kritika izporedjuje sa »Ilijadom«, mirni, jasni, plemićski ep u 12 pjevanja s nadpisom »Pan Tadeusz.«

Mickiewicz je u Draždjanima, a kasnije od polovine 1832. godine u Parizu mnogo patio; u nizu njegovih patnja bila je najneznatnija čest — siromaštvo, koje ga nije ostavljalo sve do groba. Poslije varšavske katastrofe knjige su se slabo prodavale i slabo mu donosile. Pjesnik je u zabrinutosti htio, da prodade sva autorska prava za malu penziju do smrti. Unaokolo su bili sve sami siromasi i patnici, pa i oni još ne živu na miru, nego se glože o aristokratiji i demokratiji, konservatizmu i revolucionarstvu, o katolicizmu i podpunom bezvjerju. Njemu Poljaku, prožetu narodnim načelom, koje bješe odvojeno od sviju drugih stranaka i struja zapadno-evropskoga života, bijahu mrzke pletke i svadje, pa i tašti »prokleti« Pariz sa svojim barikadama. K svemu tomu pridošla je sušica i smrt pjesničkoga njegova pitomca Garczyńskoga (rodj. 1805., umro 1833.), koji je umro na njegovim rukama.

Poslije gojenčeve smrti živio je Mickiewicz, već nešto tmuran i ostario, samo u malenom krugu drugova i štovatelja, zatiskivao je uši od svega, što je naokolo i što se tada zbivaše, od buke evropske bježao je mislima u kraj, »gdje mi je lašnje zaboraviti svoju tugu, gdje se Poljak može bar malo nasladiti, u kraj djetinjih godina, ... gdje mi se mililа igra, gdje sam riedko tugovao i veoma riedko plakao.«

I što je tužnije bivalo u okrugu, to je češće pjesnik zalazio u taj kraj i duže ondje ostajao: pjesma, zamišljena u malim medjama, rasla je u sve većim razmjerima. Prvi glas o njoj imademo u pismu 8. prosinca 1832.: »Pišem seosku pjesmu u rodu Hermana i Doroteje, napisao sam već hiljadu stihova.« On ju je pisao, prekidao, i opeta se povraćao k njoj, jer »kad sam ju pisao, činilo mi se, da se bavim u Litvi.«

Kad je umro Garczyński, već su bila napisana četiri pjevanja, a pjesniku se činilo, da su tri četvrtine pjesme već gotove; najzad u pismu Odyńcu u veljači 1834. godine piše: »Jučer sam dovršio Tadeusza — golemih dvanaest pjevanja; mnogo je pusto, no ima i mnogo liepo . . . . najljepše su u njemu slike prirode, našega kraja i naših običaja.« Mickiewicz sâm nije mnogo cienio ove pjesme, kud i kamo su mu se više svidjali »Djedovi«. No »Djedovi« su doskora zastarjeli, a »Pan Tadeusz« sjaje neuvelom mladošću za to, što je u tom epu kristalizovana ciela prošla kultura, sva historijska slika naroda sa svim stranama njegova bića, živo, puno, reliefno, slikovito, počevši od jela, pića i odjeće, lova, svadje, ratarstva,

domaćega ognjišta, obitelji, sve do molitve, nezaboravnih uspomena, najzanosnijih želja i nada. Sag je izatkan pomno, nit po nit, živo i šareno, licâ je uvedeno mnogo desetaka, boje su izabrane i skladne, nijedne slike ni lica ne možeš izkinuti, da ne izkvariš cjeline; patetično se slieva s humorističnim; nije samo spoljašnost života fotografovana na najrealniji način, nego je uhvaćena sama njegova duša. Krasiński se oglasio godine 1840. ovako o ovoj pjesmi: »Don Quijote slio se s Ilijadom. Pjesnik je stajao na uzini medju pokoljenjem, koje izčezava, i nama, vidio ga je još prije smrti, ali sad ga više nema, a to i jest epsko stanovište; on je ovjekovječio mrtvo pleme; ono ne će umrieti.« Glavni je i bitni motiv i os, oko koje se vrti sva pjesma, — vjekovno narodno neprijateljstvo Poljakâ i Rusâ, prikazano tako objektivno, da ljubiš i uvažavaš dobru, hrabru i poštenu prirodu kapetana Rykova; razumiješ, da su staromu sporu krivi ne ljudi nego kobna prošlost i razne političke težnje. Srce je pjesnikovo dakako medju svojim politički mrtvim, ali još neklonulim zemljacima: prikazana su njihova dobra svojstva, ali nisu propuštena ni rdjava: svadljivost, parnice, razpre zbog privatnih računa i ličnih stranaka. Pokraj bogate vlastele srednje ruke dovršuju svoj viek i vlasteoska imanja — biesna vojska anarhije prije podjele Poljske gotova je, da se bije ma s kim, samo da je poziv okićen predlozima, pa da se može reći, da se radi pro publico bono i da se učini kompliment braći plemićima. Naslućuju se ovdje uzroci razspa, ali se pokazuje i liek; poljski su dogadjaji izprepleteni sa obćim evropskim — s onim istima, koje je Goethe uzeo za zaledje svoga njemačkoga epa. Za scenom dogadjaja »stoji divni vodj, bog vojne, smioni genij . . . sa zlatnim medju srebrne pomiešanim orlovima, koji upravlja pobjedničkim kolima i nadvija groznu svoju desnicu nad Sjeverom«. Njegov dolazak očekuju plemići poljski kao spas; kad on dodje, u tili tren u ognju patriotskoga zanosa izmiruju se Soplice i Horeszki, grle se i plemići i doktrinarac Buchman i patriot Židov Jankiel; za žrtvu obćemu dobru prinieta su sva prava, oslobodit će se i seljaci, ali će se i njima dati plemićski grbovi, da se sačuva tradicija

(Pj. XII.: »Kochajmy się«.). Napoleon je shvaćen kao personifikacija velikoga svjetskog dogadjaja — francuzke revolucije, i kao čovjek, koji je dobio misiju, da pokori i obnovi ostarjelo družtvo; s njegovom se pomoću slava velikih svjetskih ideja udružuje s narodnom predajom.

Po prirodi svoga talenta bijaše Mickiewicz koliko epik toliko i lirik: od najranijih godina njegova Muza nije zazirala od predmetâ najobičnijega sadržaja; već je u Wilni duboko izučavao Ilijadu; od savremenih je kritika osobito cienio A. W. Schlegela, koji je god. 1797. napisao svu teoriju epopeje u povodu Goetheova »Hermana i Doroteje«. Sam je Mickiewicz priznao, da je u početku namjeravao pisati nešto na način »Hermana i Doroteje«; u oba se spjeva kao odlučno lice javlja duhovnik; u oba, sasvim po mislima Schlegelovim, uzvišava se radnja tim, što je postavljena na podnožje velikih svjetskih dogadjaja. Prema Schlegelovim savjetima, uzet je iz Ilijade samo duh, a ne oblik, pjesnik ju je pročitao i kao zaboravio, usvojivši samo njenu objektivnost, mir i lagani ritam postepenoga razvoja u radnji. Najzad skladnu pravilnost toga podpuno klasičnoga djela možda je polučio pjesnik tim, što je sam dugo boravio u klasičnoj Italiji i upoznao djela klasične umjetnosti. Nesumnjivo je takodjer, da je Mickiewicz ne toliko u gradji koliko u dojmovima uzajmio u najdarovitijega do onda poljskoga pripovjedača Rzewuskoga, koji se poznije veoma proslavio. Oni su se zbližili u Krimu, a proživjeli su zajedno svu zimu godine 1830. u Rimu. Rzewuski je stao pisati po nagovoru Mickiewiczevu »Zapiske Severina Soplice« (1839.), u kojima se javljaju Rejtan, Horeszkowski i druga lica poznata iz »Pana Tadeusza«, nazvana po Soplici. Medju ono, što je uzeo Mickiewicz od Rzewuskoga, ide epizoda, koja je dala pjesmi drugi nadpis: »Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie«. »Zajazd« je bila u plemićâ samoupravna realizacija svojega prava, častna bi se lica u kojem plemićskom dvoru sastala, pa bi sama izrekla presudu o kojem sporu medju plemićima na svoju ruku, mimo sud. Najveću je čest gradje našao Mickiewicz u svojim uspomenama, pjesma je složena od por-

treta, koji prikazuju razne njegove znance, a to su: Asesor i Rejent, Gervazij i Protazij, ulani i brkati plemići, romantični grof čudak i cimbalist Jankiel. Priestolnična pofrancužena koketka Telimena prikazuje koju od odeskih ili petrogradskih krasotica; u Zosiji ima crta Marylinih punih seoske prostote i naivnosti. U obće medjutim nije Mickiewicz uspio u crtanju ženskih karaktera i tipova, kao ni njegovi drugi veliki vršnjaci, te u poeziji poljska žena ne zauzimlje dostojnoga mjesta, koje bi zavredjivala po zaslugama svojim u životu. Oni nisu mogli prikazati žene silne, samostalne, gradjanke. Mnogo su bolji mužki tipovi, a medju njima je najmanje tipan sâm pan Tadeusz. On za pravo nije junak pjesme, nego je to upravo njegov otac, koji se krije pod monaškom mantijom i imenom »Robak«. On izpovieda svoju tajnu u svoj 10. knjizi, pošto bude ranjen u boju s Rusima u redovima pomirene poljske šlahte. Središtno mjesto zauzima u djelu Jacek, ali je to disonancija u cjelini. Poslije smrti pjesnikove, pokazalo se u početku 70. godina, da je izpovied Jaceka Soplice — autobiografija pjesnikova, Eva da je Henrieta, a Stolnik grof Ankwicz.

»Pan Tadeusz« se silno i trajno dojmio poljskoga družtva. Priznanje pjesniku bijaše neograničeno. U to je doba već pjesnika zanosio duh k drugomu, uzvišenijemu čeznuću njegove prirode, koja je etičke ideale stavljala nad estetičke. Ipak su »Djedovi« ostali neizdjelani, jer je Mickiewicz radio samo onda, kad bi ga obuzelo nadahnuće, a nadahnuće ga je podilazilo sve rjedje. Posljednji put ga snadje godine 1840., kad su drugovi dali Mickiewiczu u čast objed i kad je izazvan Slowackim na improvizaciju, odgovorio sa žarom, kakova nije osjetio poslije III. česti »Djedova«.

VII.

U domaćem životu Mickiewiczevu dogodi se promjena, u polovici godine 1834. on se oženi. Slušajući, da hvale Selinu Szymanowsku, kćer glasoviračičinu, koju je poznavao još u Petrogradu kao živahno, ćudljivo, ali umiljato djevojče, Mickiewicz se zareče pred drugovima, da bi se rad njom oženio.

Drugovi urede sve, Selinu dozovu u Pariz i ženidba se svrši, pa premda se nije dogodila po ljubavi, Mickiewicz je bio neko vrieme sasvim sretan s veselom ženom, koja je bila zadovoljna malim. Dodju i djeca, a briga za kruh poraste; uza to je žena od god. 1839. do svoje smrti g. 1855. tri puta silazila s uma.

Godine 1837. pokuša Mickiewicz svoje sile na posve novom polju, napisao je u francuzkom jeziku za teatar Porte Saint-Martin dramu »Barski konfederati«, koju je silno podupirala George-Sandovica. Ipak drama ne bi primljena, jer je neprikladna bila za pozornicu; ona je slabo djelo; tri su se posljednja čina negdje izgubila, dok su je prijatelji čitali i raznosili. Godine 1839. uredi se Mickiewicz dobivši, premda je bio katolik, stolicu latinske književnosti u sasvim protestantskom sveučilištu u Lausanni; no do skora, na koncu godine 1840., otvori mu se mnogo šire polje rada: njemu povjeri francuzko ministarstvo novo uvedenu katedru slavenskih književnosti u Collége de France-u. Mjesto je bilo veoma častno, publika po svojoj razvitosti divna, a zemljaci su se mnogomu nadali od prvoga savremenoga pjesnika Poljske i Slavenstva. No redovna, sistematična, stalna radnja profesorska nije prijala Mickiewiczu; ona ga je morila a nije ga zadovoljavala. Medju učenjake nije pripadao, od slavenskih je književnosti u kratko poznavao dvie glavne: rusku do 30 godinâ, i poljsku. Ako i nije mogao podpuno svladati predmet, ipak je oduševljavao slušatelje podajući im — ne o Slavenstvu nego o Poljskoj — mnogo dubokih i pjesničkih misli. No upravo kad je Mickiewicz započeo drugi tečaj svojih predavanja (u srpnju g. 1841.), umno zaluta i pane u misticizam, kojemu je prijala njegova duševna organizacija; mjesto nauke stane predavati religiju i politiku, tako da su ga morali maknuti sa katedre. Posljednje mu je predavanje bilo 28. svibnja 1844.

VIII.

Ovu je žalostnu promjenu uzrokovao dolazak teosofa, poljskoga plemića Towiańskoga, kad se u krilu katolicizma obrazovala osobita razkolnička crkva t. zv. »Towianizam«.

Mickiewicz je pristao uz nju, pa to je više interesno u patologijskom smjeru, ali je to medjutim utjecalo i na sadržaj tečaja slavenskih književnosti. Razumjeti se može samo onda, kad se sastavi s onim, što je radio Mickiewicz poslije 1841. godine, s idejama razsijanim u njegovim člancima u žurnalu »Pielgrzymu« i sa knjižicom, koju je pisao već u Draždjanima a u Parizu objelodanio godine 1832. »Księgi (Knjige) narodu polskiego i pielgrzymstva (putničtva) polskiego.«

Ovu je knjigu nerado prodavao, nego ju je poklanjao: napisana je biblijskim slogom, prozom, a bila je odmah prevedena na mnoge evropske jezike i bila je uzor Lamennaisu za evangjeosko-socijalistična razmišljanja u »Paroles d'un croyant«. To je knjiga postanja, knjiga izhoda i katekizam poljskoga emigranta. U njoj se prikazuje, kako je bilo kršćanskim narodima poslije križarskih vojna, »kad se sloboda širila polagano, ali postojano i razmjerno, od kralja na veliku gospodu, od njih na plemstvo, od njega na gradovi, a dotle bi morala prieći na vas ostali sviet, a sa slobodom jednakost.« Ali su kraljevi izkvarili sve i stvorili idole, medju kojima je najgadniji »interes«. Pad je Poljske objašnjen tim, što se ovaj narod nije poklonio idolu interesa i tvorio dobro bez koristi; kad uzkrsne Poljska, ne će biti ratova. I Mickiewicz i njegovi zemljaci vidjeli su samo jednu stranu, samo vrline prošlosti bez njezinih grieha, bez unutrašnjih uzroka obiju katastrofa g. 1795. i 1830. Oni nisu shvaćali stanja, pa su tim manje mogli da se domisle praktičnomu izlazku iz težke situacije. Oni su tražili izlazak samo u restauraciji, ne mareći za promjenu prilikâ. Ne imajući dovoljne snage, da restauraciju izvedu, podavali su se mističnoj vjeri, da će im doći spas na nepoznat način, s pomoću kakvoga čuda. Stradanja u sadašnjosti blažili su prekrasnim maštanjima o carstvu slave u budućnosti, kad se narod ne izvršivši svoje misije javi opet kao realizator kršćanske ideje u gradjanskim i medjunarodnim prilikama. Mickiewicz se nadaše, da će se pokazati veliki čovjek, »živi zakon«, novi Mojsije, Krst, Napoleon, u kojem će ideja budućnosti naći svoju inkarnaciju, a po tom i realizaciju. Slučajno se i javilo lice,

koje se držaše takovim, od Boga poslanim »čovjekom sudbine«, i kojemu se Mickiewicz poklonio kao svomu učitelju pribavljajući mu riečju i primjerom mnogo novih pristaša. To je bio neki Andrija Towiański (r. 1798., umro 13. svibnja g. 1878.), bivši sudac u Wilni, pravi maštatelj, koji je malo čitao, malo znao, ali je od ranih godina mnogo razmišljao o religioznoj reformi i došao do takove savršenosti u vjerskom životu, da mu se učinilo, da je odozgo dobio zapovied za taj posao. Kao mnogi njegovi zemljaci, bio je Towiański napoleonist, sujevjeran štovatelj duha Napoleonova; baveći se oko nauke bistrovidjenja i magnetizma stvorio je sebi osobite pojmove o snazi volje i nevidovnom svietu, donekle nalik na seobu dušâ. On se uvjerio, da je došlo vrieme ostvariti načela kršćanstva u životnoj praksi, a s tim da je u svezi budućnost Poljske. S tom misijom ostavi domovinu i dodje u Pariz. Kako je bio slabo rječit i s težkom se mukom izražavao, tražio je vješte i moćne ljude, da mu budu u pomoć, a on je sâm stajao kao za oblacima. Towiański je uviek tvrdio, da je on pravovjeran katolik, samo što ovu religiju shvaća malo po svoju. Adepte je iskao samo medju vjernicima. Godine 1841. u srpnju presvoji Mickiewicza odkrivši mu neke činjenice u prošlosti pjesnikovoj, za koje je mislio Mickiewicz, da nisu nikomu poznate, i pomogavši mu izliečiti ženu, koja je tada bila u ludnici, nekim silnim riečima, koje su se nje odmah dojmile. Lako je tumačiti, kako je mogao Towiański osvojiti Mickiewicza. Towiański je mnogo slušao o njemu u Wilni, osim toga je dvie zime 1835. i 1836. proveo u Draždjanima obćeći sa Odyńcem, pak je upoznao ćud pjesnikovu.

Mickiewicz bijaše na čelu nove vjere. Počne sa Towiańskim obilaziti crkve i propoviedati zajedno s njime. To uzrokova veliku sablazan, te Towiańskoga protjeraju iz Francuzke u srpnju godine 1842. Glavni stup Towianizma Mickiewicz ostade u Parizu u dvostrukom svojstvu: kao »vodja svete stvari«, organizator nove vjere u grupama po sedam ljudi u jednoj, i kao profesor u Collége de France-u unoseći novu vjeru u predavanja. Uspjesi Towianizma nisu bili veliki ni medju emi-

grantima. Pored Poljaka bilo je u novoj družbi nešto i Židovâ i Francuzâ.

Posljednja predavanja u Collége de France u prikazuju krajnju idealizaciju osobitostî poljskoga bića, dapače i takvih, kao što su izbor kraljeva i liberum veto; povjest je Poljske izstavljena kao poredak, podržavan neprestanim entuzijazmom; pleme je slavensko prikazano kao cjelina, a u njoj živu dvie skroz naprotivne ideje, koje se pobijaju: ruska i poljska (Austrija kao savršena anomalija uklonjena je iz računa). Ideji poljskoj bijaše proricana pobjeda u vojni, koju će evropski zapad pokrenuti na sjeverni kolos, a osobito Francuzkoj, koja radi u Krstovo-napoleonovskom duhu i tonu.

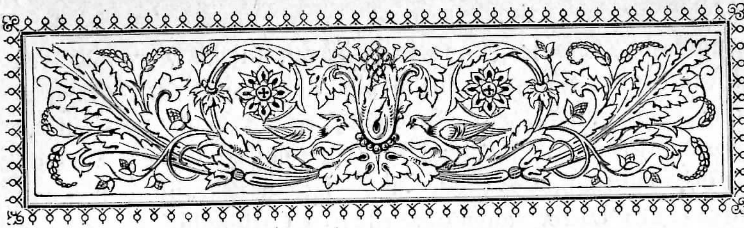
Medju Mickiewiczem i poljskom emigracijom dogodi se poradi svega toga prelom, pa je tako izgubio predsjedničko mjesto poljskoga historičko-literarnoga družtva u Parizu (u travnju g. 1844.). I samu katedru izgubi Mickiewicz, kad je stao upitivati slušatelje, jesu li vidjeli personifikovano odkrivenje i kad je stao zazivati Napoleonov duh, da se s njime duhovno razgovara. Od toga vremena bio je još tri godine (do svibnja g. 1847.) Mickiewicz u svezi s učiteljem, koji je preselio u Švicu, ali je ta sveza po malo počela hladnjeti i kidati se, dok se sasvim ne pretrgnu. Situacija Mickiewiczeva bijaše u istinu tragična. Mickiewicz stane opet na svoje noge i uz prve pokrete februarske revolucije ode u Italiju s tom namjerom, da osnuje poljsku legiju. Po tom se vrati u Pariz, gdje su za njega oživjele nade, pošto se Napoleonide vratiše u vlast.

Sada osnuje list »Tribune des peuples«, koji je poslije godinu dana, u lipnju g. 1849., prestao izlaziti. U ovo doba pripada njegov dobri portret, koji je u malo rieči nacrtao Iskander (Herzen), desivši se slučajno kod objeda, kad se osnivao list. Nepopravni maštalac Mickiewicz nije napustio svojih napoleonskih ideja ni poslije onoga grdnog krvoprolića, s kojim je novi car Francuzâ zauzeo priestol. On nije mogao pojmiti, da bi ta vlada, jedina, koju može po njegovu sudu bez poniženja služiti Poljak, držala Poljake samo na prednjim stražama i igrala se njima kao pješacima, kojih će se riešiti, kad

ih upotrebi. Čim je planuo krimski rat, Mickiewicz, tada već udovac, ostavi skromnu službu bibliotekarsku u parizkom arsenalu, koju mu je dao Napoleon, pa se uputi u Carigrad s porukom francuzke vlade, da obrazuje poljske legije u Turskoj. Napori, putne muke i boravak u Iztoku uskorili su njegovu smrt. Umro je 28. studenoga 1855. u Carigradu, a sahranjen bi u Montmorency-ju kraj Pariza.

Takav je bio život genijalnoga čovjeka, koji je bez sumje najveći pjesnik ne samo poljski nego i u obće slavenski. Mickiewicz je ujedinio u sebi duh poljske poezije, prvi je podao poljskoj poeziji pravo glasa u kolu umnih deputata Evrope. Mickiewicz je Poljskoj, što je Rusiji Puškin. Ova su dva brata Slavena dva snježna gorska vrhunca, koji se naklanjaju jedan prema drugomu.

Aleksandar Puškin.

I.

Po otcu pripada Aleksandar Sergêjević Puškin staromu plemićskomu plemenu, koje se spominje u ljetopisima od vremena Ivana Groznoga. Majka Puškinova bijaše unuka Ibrahima, »Arapina Petra Velikoga«, kojega je pjesnik proslavio.

Pjesnik se rodio godine 1799. na 26. svibnja, u četvrtak, na samo Spasovo u Moskvi. Sve do sedme godine nije Puškin odavao ništa osobito, nego je naprotiv svojom tromošću, tučnošću, bojažljivošću i neokretnošću nagonio svoje roditelje u očaj, te su se ozbiljno bojali za njegove umne sile. Samo silom mogahu ga ponukati, da bježi i da se igra s vršnjacima. Više puta bi on neopazice ostavio družtvo i sasvim mirno sio nasred ulice, pa bi tako sjedio dotle, dok ne bi zamietio, da ga tko iz kojegod kuće motri i smije mu se. Kad bi neprestana tjeranja previše dodijàla dječaku, pobjegao bi k babi Mariji Aleksêjevnoj Hanibal, zavukao se u njenu košaru i podugo promatrao, kako ona radi. U tom ga zakloništu nije više nitko uznemirivao. Po tom se dogodi, da nije bio ljubimac i mazunik svoje matere. Naprotiv njegova majka Nadežda Osipovna očito je pokazivala veću ljubav k starijoj kćeri Olgi i mladjemu sinu Lavu. To je medjutim samo dobro utjecalo na Puškina, jer je, ne budući u djetinjstvu razmažen, lako podnosio gubitke i rano se privikao misli, da ište podporu u samom sebi.

Jedini drugovi njegova najranijega djetinjstva bijahu baka Marija Aleksêjevna i znamenita opjevana dojilja Arina Rodionovna. Baka bijaše neobična, izkusna žena, koja je razstavši se s mužem prošla kroz oganj i vodu, i odlikovala se ne samo izkustvom nego i zdravim razumom. A dojilja bijaše tip starih, plemićskih služkinja, a znadijaše neobično svu narodnu poeziju: vas sviet priča bijaše joj poznat, pa ih je pripoviedala neobično izvorno. Rečenice, poslovice, pričice nisu prestajale teći s njezina jezika. Većinu narodnih bylina (junačkih pjesama) i popievaka, kojih je Puškin tako mnogo znao, čuo je od nje. Na taj je način Puškin ovim dvjema ženama najviše zahvaljivao pjesničke elemente svoje Muze: dok je dojilja razkrivala pred njim riznicu narodnoga epa, Marija ga je Aleksêjevna privlačila svojim mladim godinama, punim dogadjajâ, u historijski sviet starih dvoranskih predanja i običaja XVIII. stoljeća.

U sedmoj godini dogodi se u mališa nenadan preobrat: od mrtva i troma dječaka postane on slobodan, živahan, ognjevit. Dadilju i baku, koja je dječaka naučila pismu, izmienili su po obćem običaju onoga vremena inostrani guverneri i učitelji. Izuzevši svećenika Bêlikova i još drugoga, koji su ga učili zakonu božjemu i nekim drugim naukama, svi ostali nastojnici bijahu inostranci. Učenje je napredovalo dosta neuredno, jer su se predavači često mienjali i jer njihov izbor nije bio uviek sretan. Imajući sretnu pamet Puškin bi naučio zadaće slušajući, kako odgovara njegova sestra: a kad bi bio on prvi zapitan, morao je sa stidom mučati. Pored njemačkoga jezika nije mu se svidjala ni aritmetika, poradi koje je prolio nemalo suza, a osobito mu je mučna bila djelitba. Zato je francuzki prisvojio sasvim, te mu je bio lagan kao materinski. Znameniti grof Saint-Priest reče, da bi slog Puškinovih francuzkih pisama bio na čast svakomu francuzkomu piscu. I talijanski je naučio već u djetinjstvu: otac njegov i ujak umjeli su izvrstno taj jezik.

Od devete godine počela se u Puškina razvijati strast k čitanju, koja ga nije nigda više ostavila. Pročitao je najprije Plutarha, zatim Homera u prievodu, a onda pristupi ka knjižnici svoga otca, u kojoj su bila erotska djela francuzkih pisaca

XIX. vieka Voltairea, Rousseau-a, enciklopedista. Sergêj Lvović je podržavao u djece ovu ljubav k čitanju i zajedno s njima čitao izabrana djela. Kažu, da je osobito majstorski predavao Molièrea, kojega je znao gotovo naizust. Puškin bi znao probaviti ciele noći čitajući sve knjige, koje bi mu dopale rukû. Uza to se prislanja utjecaj onih književnih i političkih razgovora, koje su imali u domu Sergêja Lvovića najobrazovaniji ljudi onoga vremena. Najzad su se u kući priredjivale domaće glume i svakojaki jeux d'ésprit, u kojima su pomagala i djeca. Sve se to silno doimalo osjetljivoga i darovitoga dječaka i poticalo njegove umne sile, da se veoma brzo razviju. Uz takove prilike nije nikakovo čudo, što je Puškin propjevao već u dvanaestoj godini. Kao obično, bijahu prvi pokušaji imitacije. Najmilija mu je bila zabava improvizovati male komedije i priobćivati ih sestri, koja je bila u tom slučaju publika i izricala svoj sud. Jednoć ona izpsiče njegovu komediju »Escamoteur«. On se ne uvriedi, nego sâm na se napiše epigram:

Dis moi, pourquoi l' Escamoteur
Est-il sifflé par le parterre?
Hélas — c'est que le pauvre auteur
L' escamota de Molière.*

Upoznavši se s Lafontaineom stane pisati basne. Načitavši se Henriade zamisli napisati srodnu šaljivu pjesmu. Makarov nam opisuje stid i zabunu Puškinovu, kad su ga u domu grofa Buturlina saletjele sve djevojke, da im napiše štogod u albume. Mali Puškin kao bez glave odleti u grofovu knjižnicu, gdje se dugo nije mogao dozvati k sebi.

Većina prvih Puškinovih pjesama bijaše napisana u francuzkom jeziku.

Kako je Puškin u prve godine svoga života uznemirivao svoje roditelje mrtvilom i tromošću, tako im je kasnije zadavao straha neukrotljivom vatrenošću svoga temperamenta. Uzalud su učitelji, većinom slabi, nastojali obuzdati njegovu vulkansku

* Reci mi, zašto je parter izpsikao »Eskamotera«? Ah, zato, jer je siromašni pisac eskamotirao Molièrea.

prirodu; budući da im se samo izvana pokoravao, postupali su s njime strogo, na prost način, ali nisu tim polučivali ništa, nego dapače pobudili u dječaka očajnu opoziciju, koja bi svaki čas uništila sve njihovo nastojanje. Na taj su ga odpor privodile još opomene i ukori roditeljâ, koji su mu se znali u gnjevu i groziti. I kako obično biva, u roditelja se ustali misao, da je u sina podpuno razvraćena priroda i da ga s toga čeka najbjednija budućnost. Jedina im je nada bila u tom, da udalje sina od kuće u kakav osamljen zavod, gdje će tudji ljudi surovošću pripitomiti sina njihova. Dugo su se roditelji kolebali, bi li ga dali u isusovački kolegij ili u privatni pansijon, koji je ustrojio o. Nikola. Ova su dva zavoda bila onda u modi. Napokon se rieše dati ga Isusovcima i već su otišli u Petrograd, da smjeste onamo sina, kad se iznenada ustroji Carskoselski licej, pa to sasvim promieni njihove osnove. Upraviteljem liceja bi imenovan Malinovskij, s kojim je drugovao Puškinov otac. S pomoću njegovom, a osobito s pripomoću A. I. Turgenjeva, bude dvanaestgodišnji Puškin primljen u licej, u kojem je bilo na broj 30 pitomaca.

Svi, koji su poznavali unutrašnji život obitelji Puškinove, tvrde, da je mladić ostavio roditeljski dom bez ikakove žalosti, pa ga je i obitelj hladno odpravljala, kano da svaljuje s ledja težak teret. Težko se razstajao samo sa sestrom, kojoj je bio iskreno odan.

U Petrogradu se spremao za izpit. Dne 12. kolovoza g. 1811. smiri prijamni izpit i udje u licej; 19. listopada bio je svečano otvoren licej i poslije toga započnu se predavanja.

Kad se licej osnivao, svi su se nadali, da će dostići svoje uzore — na ime Napoleonove Lycées i englezke Colleges. Najbolji i najslavniji učenjaci i pedagozi bili su izabrani za učitelje. Ali se ove nade nisu izpunile. Poslije smrti prvoga upravitelja Malinovskoga godine 1814., gotovo dvie godine upravljali su redom sami profesori, koji su se uzajmice trli i prepirali, pak je bilo potrebno, da se izprva za inspektora razredâ, a kasnije i za direktora namjesti vojnik Frolov, koji se primio posla kruto,

čisto po stražmeštarski, no koji je doskora omilio i ostavio za sobom svu silu smiešnih uspomena.

Ovaj perijod nazivlje Puškin vremenom anarhije, a njegovi drugovi medjucarstvom, dok nije imenovan upraviteljem Engelhardt. Pitomci su bili sasvim prepušteni sebi. Predmeti ih nisu odviše napinjali; znanje, propisano u programu, lako su postizavali, a u slučaju nedostatka udobno su svoje neznanje prikrivali podmetnutim pitanjima i odgovorima, kako su se učitelji i učenici sami dogovorili. Tako su pitomci imali izobila dokolice, koju su oni slobodno tratili po svemu liceju i carskoselskom vrtu, izvodeći ljubavne pletke sa služkinjama i kmetskim glumicama domaćega glumišta grofa V. V. Tolstoga. »Nataša«, kojoj je Puškin jednu ili dvie pjesme posvetio, pripadala je medju licejske čuvarice; dvie pjesme idu neku glumicu. Kadikad bi upriličivali školske saveze i proteste; tako su oni jednoć iz zavoda protjerali nadzornika Pileckoga poradi nabožnjačtva.

Tko će se poslije svega toga čuditi slabomu uspjehu, koji je polučio Puškin na izpitima, i tomu, da je u svjedočbi dobio iz ruskoga slabi red? Ipak se ne može reći, da se nije ništa okoristio u liceju. Najviše je bio zahvalan licejskoj knjižnici, koju su učenici bez zapreke mogli upotrebljavati. Imajući mnogo dokolice i prepušten sam sebi dade se Puškin sa svom gorljivošću na knjige licejske biblioteke; najviše su ga zanimale povjest i francuzka književnost. Uzalud je drug Delvig nastojao, da ga navrati k njemačkoj književnosti; on je druga odmah ostavio, tek što se upoznao s Klopstockom. Drugovi su se vladali prema Puškinu u početku nekako neprijazno, ne podnoseći njegove umne prevage nad sobom i videći, da je mnogo pročitao, o čemu oni nisu ni slušali, i da sve pamti, što je čitao. Prozvali su ga Francuzom poradi izvrstnoga znanja toga jezika, a to je veoma žalostilo mladića u doba vojne 1812., kad se uvriežila mržnja na sve francuzko. No sve to izgladi povjerljivo i dobro srce Puškinovo, pa njegova skromnost, poradi koje se nije razmetao svojim znanjem i talentom, nego još pokazivao svoje nedostatke. Tako je Puškin pobiedio neprijaznost svojih drugova i postao duša razreda, a kasnije vodja književnoga družtva. U tom su družtvu bili Delvig, Illičevskij, Korsakov, knez Gorčakov, barun Korf, Lomonosov, Maslov, Rževskij, Küchelbecker, Jakovljev. U početku su izdavali rukopisne listove, u kojima su priobćivali svoje sastavke, a kasnije u osobitoj književnoj igri. Jedan bi započeo pripoviedku, drugi bi ju nastavio, treći produžio, dok ne bi tako pripoviedka prispjela do kraja.

Pod ovim se utjecajem Puškin doskora okanio francuzkih stihova i dao se na ruske, proslavivši se iznajprije medju drugovima svojim oštrim i dobrim epigramima. Ove »licejske pjesme« odaju jasne tragove onih pisaca, za kojim se Puškin povodio: bili su to od ruskih pisaca Karamzin, Žukovskij i osobito Batjuškov. Posljednji je bio glavni učitelj Puškinov u klasičnosti oblika i u ljubkom sasvim klasičnom skladu sadržaja i oblika. Sadržaj ovih pjesama pokazuje očit utjecaj francuzke anakreontske škole, s kojom se upoznao već u rodjenom domu. Ovi su mu pjesnici podali veseli i u neku ruku lakomišljeni pogled na život, pa obilje erotskih i bakhovskih elemenata u pjesmama. Ipak su se ovi pjesnici donekle dobro dojmili Puškina, jer su ga namjestili na realno tlo u prikazivanju zemaljskih, odredjenih, svakomu poznatih radosti i boli. To je već bio velik napredak prema mističnomu romantizmu tadašnje ruske književnosti, koji je lutao za nejasnim ciljevima.

Prva pjesma Puškinova, koja je izišla na sviet, bila je pjesma »Drugu Stihotvorcu«, štampana u 13. broju »Vêstnika Europy« s podpisom: Aleksandrъ N. K. š. p. Iste su godine u tom listu izišle pjesme »Kolьna«, »Venerê otъ Laisy«, »Opytnostъ« i »Blaženstvo«. No najvažnija je po Puškina godina 1815. Od onda se počinje njegova književna slava. Ove godine već nahodimo pod stihovima puno njegovo ime. U siečnju god. 1815. bio je u liceju prvi svečani javni izpit, pa su došli onamo mnogi znatni ljudi, a medju njima i Deržavin. Kako nam Puškin pripovieda, sjedio je stari Deržavin mirno i driemao, dok se nije započeo izpit o ruskoj književnosti; tad Deržavin oživi, oči mu zasjaju, vas se preobrazi; čitali se i tumačili dakako i njegovi stihovi; najzad pozovu Puškina, a on pročita svoja »Vospominanija vъ Carskomъ Selê« stojeći dva

koraka od Deržavina; njegov mladenački glas zazvoni, a srce mu od zanosa zakuca . . . »Ne sjećam se, veli Puškin, kako sam dočitao; ne sjećam se, kamo sam pobjegao. Deržavin je bio uzhićen, tražio me je, hotio me je zagrliti . . . Iskali su me, ali me nisu našli.«

Glas se o njegovu talentu prospe po svemu Petrogradu, svi su mu se divili, za velikoga objeda u ministra prosvjete Razumovskoga svi su se razgovarali, svi su mu proricali buduću slavu. Domaćin, obrativši se k Puškinovu otcu, koji je takodjer bio ondje, reče medju inim: »Ja bih ipak želio obrazovati sina vašega za prozu.« »Ostavite ga pjesnikom«, odvrati sa žarom Deržavin.

Tako laskave rieči dakako pomiriše roditelje s njihovim izgubljenim sinom. Puškin se u to doba već upoznao s prvim piscima ruskim onoga vremena: sa Žukovskim, Karamzinom i Batjuškovom. Žukovskij pročitavši svojim drugovima u Moskvi Puškinova »Vospominanija vъ C. S.« uzkliknu: »Evo u nas pravoga pjesnika«. Ljeti god. 1815. približi se Žukovskij Puškinu i zavoli ga kao rodjenoga sina. Bilo je to u doba, kad je slava Žukovskoga bila na vrhuncu. Ovoga svuda slavljenoga čovjeka, komu su bile 32 godine, tako je presvojio genij Puškinov, da je njemu, 16-godišnjemu mladiću još na školskoj klupi, čitao svoje stihove, pa ako ih u poznijim sastancima Puškin nije pamtio i ponavljao, držao ih je Žukovskij slabim, te bi ih ili uništio ili promienio. S nježnim očinskim čuvstvom radovaše se Žukovskij blistavim uspjesima Puškinovim. Puškin ga je nazivao svojim »angjelom čuvarem«.

U isto doba upoznade se Puškin sa Karamzinom. Karamzin je već prije polazio dom njegova otca. U veljači god. 1816. dodje Karamzin u Petrograd poradi tiska osam svezaka »Istorii Gosudarstva Rossijskago« i pročita svojim drugovima posvetu, kojom se započinje prvi svezak povjesti. Puškin je bio takodjer nazočan, zapamti sve i došavši doma zapiše od slova do slova tako, da je posveta bila u licejskom krugu mnogo prije poznata nego je izišla štampom. Već tada se Karamzim upoznade s Puškinom. No pravo se zbliže ljeti godine 1816., kad se Karamzin preselio u Carskoje Selo. Zabavljen nastavkom povjesti i štampanjem prvih svezaka, Karamzin je dozivao k sebi Puškina, razgovarao se s njime, pa je Puškin imao prilike slušati povjest rusku iz usta samoga historiografa; Puškin žarko zavoli Karamzina i svu njegovu obitelj, pa je bio u njega kao doma. Karamzin je ljubio mladoga čovjeka sa svom dušom, kasnije mu je bio spas u jednom od najpogibnijih trenutaka njegova života.

Upoznao se nadalje s Batjuškovom i preko Karamzina sa Dmitrijevom. Najzad se zbliži s A. J. Turgenjevom, s kojim je do konca života prijateljovao i marljivo dopisivao.

Rani i nagli književni uspjesi pobudili su u Puškina težnju, da još sa većom revnošću izoštri i usavrši svoj pjesnički talent. Izbivajući kojekako iz škole i udobno se lieneći mladić je dane i noći prosjedio u svojoj sobici pod brojem 14., razgovarajući se s muzama. Dosta je reći, da je medju stjenama liceja dospio napisati oko 120 pjesama i da je ovdje zamislio i započeo svoju prvu pjesan »Ruslanъ i Ljudmila«. Njegova je skromnost bila tako velika, da se riešio samo veoma malo pjesama poslati u štampu, a silno bi se žestio, kad bi drugovi bez njegova znanja dali koju njegovu pjesmu u tisak. Dapače i kasnije, kad je godine 1826. objelodanio prvu zbirku svojih djela, Puškin je od 120 licejskih pjesama pridržao u izdanju samo 23.

U polovini svibnja g. 1817. bili se konačni izpiti. Za izpita iz ruske književnosti Puškin je čitao svoju pjesmu, sastavljenu za tu zgodu, »Bezvêrije«, ali je odgovarao slabo. Iz zavoda je pušten kao 19.-i, sa činom X. razreda ili oficira u gardi.

II.

Prije nego ostavi licej, Puškin je sanjao o vojnoj službi. Carski je ukaz davao licejcima pravo, da odaberu častnička mjesta u gardi, i doista dvanaest drugova rieši se za vojnu službu. Vojnički život pričinjaše se i mladomu pjesniku u najzamamnijem obliku. Vidio je, kako živu častnici u Carskom Selu, a uza to je bio tiela krepka, mišičasta, gibka, veoma razvita gimnastičkim vježbanjem. Bio je na glasu hodac, strastan ljubitelj kupanja, jahanja, vrstan mačevalac. Puškinu se htjelo,

da stupi medju tjelesne carske husare, i već mu je neki general obećao pomoći, ali sastanak s otcem razvrgne sve njegove osnove. Otac je odrešito izjavio, da ne može izdržavati sina u husarskoj pukovniji, i dopusti mu stupiti u koju pješačku pukovniju garde, no Puškin ne htjede pristati na to i nakon četiri dana, što je ostavio licej, zapiše se u ministarstvo spoljašnjih poslova, a to je podpuno pristajalo njegovoj sklonosti: ova je služba, budući samo po imenu, osiguravala mnogo dokolice.

Izišavši iz liceja Puškin se iznova vrati pod roditeljski krov. Roditelji su njegovi živjeli još sada u Petrogradu, a ljeti su odlazili u Pskovsku guberniju, na svoje imanje Mihajlovsko. I Puškin podje ona mo, ali ga nije dugo zanimala ladanjska tišina. »Ja ljubilъ i donynê ljublju šumъ i tolpu.« Ovu je strast k gradskomu životu nasliedio od svojih roditelja, osobito od otca, od koga mu je bila dana ona taština, da se utiskuje u visoko svjetsko društvo. Ova strast, koja ga je kasnije unesrećila, pojavila se već uz prve njegove korake u životu.

Činilo bi se, da bi i po duševnim vrlinama i po prilikama svojih roditelja bio Puškin dužan obraćati se najpače k literarnomu kolu, tim više, što su ga u ovo kolo već od mladih nogu primali s usrdnošću, laskom i ljubavlju upravo prvi, najsjajniji pjesnici toga vremena. Od prvoga koraka u sviet oćutio se Puškin u društvu tadašnjih književnika kao poznat i zaslužan član. S njim nisu u obće postupali kao sa početnikom. Već u jesen god. 1817. bi primljen medju članove literarnoga društva »Arzamasa«, oko kojega su se skupili svi mladi pisci novoga romantičkog smjera boreći se sa ostarjelim klasicima. Klasici su se sabirali oko moskovskoga društva »Besêdъ ljubitelej russkago slova« i oko »Vêstnika Europy« Kačenovskoga. U »Arzamasu« bijaše običaj pridievati svakomu članu šaljive nadimke, pa su tako Puškina prozvali »cvrčkom«, jer je daleko od Petrograda, medju zidovima liceja prekrasnim stihovima odavao svoj zvonki glas. Svaki novi član Arzamasa običavao je govoriti šaljiv govor u čast kojemu članu protivničkoga klasičnoga društva u Moskvi »Besêdy«. Ne znamo, koga se ticala Puškinova pohvalna besjeda; bilo mu je dopušteno kazati govor u aleksandrinskim stihovima, koji nisu sačuvani. Sastanak, u kojem je Puškin govorio, bio je posljednji, članovi su se razišli iz priestolnice po raznim dužnostima. Tako se Arzamas raztepe na nesreću Puškinovu. Pored Arzamasa bilo je u Petrogradu nekoliko drugih književnih družtavâ, krugovâ i salonâ, pa premda Puškin nije pripadao nijednomu, ipak su ga zanimali. Na večerama Žukovskoga čitao je dielove »Ruslana i Ljudmile«, pa izpravljao koješta po sudu i prigovoru drugova. Kad je Puškin pročitao posljednje pjevanje ove epske pjesme, dao mu je Žukovskij svoj portret, ukrašen podpisom »Učeniku otъ pobêždennago učitelja«. A Batjuškov, pročitavši poslanicu Puškinovu Jurjevu, sažeže u rukama list papira s tom poslanicom i reče: »O! kakъ stalъ pisatь etotъ zlodêj!«

U to se doba upoznao Puškin sa Kateninom, plemenitim i znamenitim čovjekom onoga vremena. Prijateljske veze njihove nisu se više prekidale, pa je utjecaj Kateninov na Puškina bio golem. Njemu je zahvaljivao Puškin oštrinu u ocjeni tudjih pjesnika, umieće, da nalaziš ljepote u pisaca različnih škola, i najpače mirnoću u žestokoj prepirci, koja se razpalila medju klasicima i romanticima. Katenin je medju inim pomirio Puškina s knezom Šahovskim, koji je bio privrženik klasicizma, i sa glumicom Kolosovom, koju je Puškin uvriedio oštrim epigramom.

No na žalost, Puškin je samo malo bivao u književnim krugovima. Jače ga je privlačio viši sviet, gdje mu se činilo nezgodno zvanje književničko i gdje je na svaku ruku nastojao, kako bi se zaboravilo, da on piše stihove. Očeve sveze i služba u ministarstvu otvoriše mu vrata najotmenijih kuća, kakove su imali Buturlini i Voroncovi, kn. Trubecki, gr. Lavali, Suškovi i dr. U prvi mah dao se Puškin sa svom strašću na zabave i plesove velikosvjetskoga družtva, ali visoko družtvo doskora mu dosadi, pa zadje u vrtlog polusvieta. Strast k družtvima, javnim i tajnim, bijaše u ono doba tako silna, da su neprestano nicala ne samo književna, masonska, politička družtva, nego erotska i bakhovska. Takova je na priliku bila »Zelena lampa«, koju je osnovao Vsevoložskij i u svom domu skupljao

članove. To je bilo orgijsko družtvo, koje je u nizu raznih domaćih predstava, n. pr. izgona Adama i Eve, propasti Sodome i Gomore, parodiralo sabore s parlamentarnim i masonskim formama, ali je bilo posvećeno u prvom redu zamišljanju kojekakvih pustopašnih, često skandalnih osnova, u obće bančenju.

Puškin je pristao uz ovo družtvo velikosvjetskih nevaljalaca, a kako su veliki bili njegovi izgredi, može se suditi po tom, što je u tri godine dva puta bio blizu groba, u vrućici, koja ga je obuzela poradi neprekidnih potresa organizma. Pored toga ove pijanke sa zlatnom mladeži ne samo ne odgovarahu njegovim fizičkim silama, nego su i prelazile njegove dohodke. U to doba još nije dobivao za stihove; 700 rubalja, koje je imao za službu, bilo je kao kaplja u moru za ove velikaške pijanke, a otac je škrtario, pa je to mladoga razsipnika nagonilo u očaj. Jednom se desilo, da je bio na ladji, u družtvu, u kojem se nahodio i otac. Vrieme bijaše tiho, voda prozirna do dna. Puškin uzme nekoliko zlatnih novaca i stane jedan za drugim bacati po vodi, radujući se njihovu odrazivanju na čistoj površini.

Živo je čudo, što je u Puškina sred ovoga razpojasog života, izpunjena neprekidnom orgijom, preostajalo vremena za književni rad. Preostali za njim svežnji svjedoče o velikom uztrajnom trudu, s kojim je izradjivao »Ruslana i Ljudmilu« pune četiri godine, jer je pjesma izišla godine 1820. Pojav je ove pjesme proizveo silnu senzaciju i u književnosti i u obćinstvu, koja je bila jaka kao kad iznenada prasne puška usred mrtve tišine ili kao kad jarka zraka svjetla zasjaje sred najgušćega mraka. Pjesma se sasvim razilazila s tadašnjim strujama književnim. U njoj nije bilo ni sjene onoga nadutoga, patetičnoga tona, s kojim su sklasici prikazivali narodne epske predmete, ni plačnoga sentimentalizma i maglovite sanjarije romantikâ: dubina oštroumlja, šaljivo shvaćanje svieta u pričama, živ i zdrav realizam, koji skroz progledava čudesa, slobodan prost razvoj pripoviedanja uz neprestana prekidanja i neočekivana upletanja uzgrednih momenata — sve je to primamljivalo nečuvenom novošću i obajavalo ljude svojom poe-

tičnošću. Pa kad je publika razgrabila njegovu pjesmu, čitala ju i opet čitala, dok je nije naizust naučila, u novinama se krenula za njom ciela bura. Ona borba izmedju klasikâ i romantikâ, koja je bila utihnula u posljednje vrieme, s novom se silom razpali. Pa dok su romantici pjesmu u zviezde kovali izporedjujući ju s Bogdanovićevom »Dušenjkom«, s Wielandovim »Oberonom«, s Ariostovim »Orlandom«, klasici su u »Vêstniku Europy« sa svom žestinom i užasom navaljivali na nju. Kritik u tom listu dopušta sabiranje ruskih pričâ, kako se sabiraju i stari novci, ali ne razbira, da ih tko može cieniti.

No u to doba, kad je ova pjesma proizvela takovu buku u književnom družtvu, nije više bilo pjesnika u Petrogradu. Puškin je takodjer morao čuti onu kipnju, koje je bilo puno više družtvo rusko poslije vojne god. 1812. Puškin nije obćio samo sa razsipnicima i pustolovima. On je poznavao i ljude sasvim drugoga kova, kakovi su bili Katenin, N. J. Turgenjev, Čaadajev, Rajevskij, Puščin i sila drugih ljudi, koje su privlačila družtvena pitanja onoga vremena. Njega je zahvatila mreža političkih krugova i potajnih družtava, koja ga nisu htjela primiti na svoja njedra, držeći ga odviše lakomišljenim i taštim, no ipak su ova družtva utjecala na oblik njegovih misli i pobudila u njega želju, da pronikne u ova družtva i postane njihov član. Tako budući ožalošten ovim nepriznanjem zamisli izvojevati sebi samostalno vidjeno mjesto medju njima, te turi u sviet svu silu političkih pamfletâ i epigramâ, koji su se naglo razsuli po obćinstvu, povećavali njegovu popularnost, ali mu ujedno navraćali nad glavu svaki dan veću pogibao. U obćinstvu su se još razširili glasovi o njegovu zatvoru i kazni u tajnoj kancelariji, pa je to bilo ulje u ognju.

Konac je bio svemu tomu, da bijaše nekoga prekrasnog dana Puškin pozvan k tadašnjemu petrogradskomu generalnomu gubernatoru grofu Miloradoviću. Kad je došao Puškin, htjede grof poslati policiju u stan Puškinov, da pretraži i zapečati sve spise. Puškin slušajući to reče: »Grofe! Vi to utaman radite. Tamo ne ćete naći, što ištete. Dajte radije zapovjedite, da mi dadu pero i papira, pa ću vam ovdje sve napisati.« Miloradović,

tronut ovom slobodnom otvorenošću, svečano klikne: »Ah! c' est chevaleresque«, i stisne mu ruku. Puškin sjedne, napiše sve kontrabandne svoje stihove i zamoli adjutanta, da ih odnese grofu u kabinet. Poslije toga puste Puškina kući, da čeka daljnu odredbu. Medjutim se Puškin nije primirio. Žalbe na njega najzad dospješe do cara. Neki su preporučivali, da se Puškin pošalje u Solovecki manastir. No car ne htjede da tako strogo kazni mladoga pjesnika, nego popita savjeta u Engelhardta. Sastavši se s njime u carskoselskom vrtu, Aleksandar ga zovne k sebi.

— »Engelhardt, reče car: Puškina bi trebalo poslati u Sibir. On je poplavio Rusiju buntovnim stihovima; sva ga mladež zna naizust. Meni se svidja otvoreni njegov postupak s Miloradovićem, ali to ne popravlja stvari.« Engelhardt odgovori na to: »Volja vašega veličanstva; ali mi oprostite, ako se usudim reći koju za bivšega svoga pitomca. U njega se razvija neobičan talent, kojemu treba milosti. Puškin — već je sada ukras savremene naše književnosti, ali u napredak podaje još ljepše nade. Progon može pogubno utjecati na vatrenu ćud mladoga čovjeka. Ja mislim, da će ga velikodušnost vaša, gospodaru, bolje dozvati k pameti.«

Medjutim je Puškin otišao ka Karamzinu, izkazao mu svoje jade, molio u njega savjeta i pomoći, pa sa suznim očima slušao njegove prijateljske opomene i ukore. »Možete li mi, reče Karamzin, bar obećati, da u ovoj godini ne ćete više ništa napisati protiva ministarstva? Inače ću izaći lažcem, moleći za vas i govoreći o vašem razkajanju.« Puškin obeća i održi rieč: istom g. 1821. pošalje bez podpisa iz Besarabije pjesmu »Kinžalъ«. Zagovor Engelhardtov i Karamzinov mogaše samo ublažiti, no nipošto ukloniti kaznu. Puškin za pravo ne bude izagnan, nego samo premješten u službu kod obskrbnoga odbora za naseljenike južne Rusije, koji se tada nalazio u Ekaterinoslavlju. Naskoro se spremi na put, ne dospjevši, da se oprosti s prijateljima, kako treba; do Carskoga su ga Sela sprovodila dva druga: barun Delvig i Jakovljev. Roditelji su mu dali pouzdanoga slugu, čovjeka ostarjelog, Nikitu, pa tako 5. svibnja 1820. godine Puškin ostavi Petrograd.

III.

Puškin je ostavio Petrograd bez velike zlovolje. Dvadesetgodišnjemu je mladiću godila misao, da je stradalac za ideju, a u drugu je ruku bio uvjeren, da progon ne će dugo trajati. U polovini svibnja prispije u Ekaterinoslavlj i javi se svojemu novomu načelniku Inzovu. Još se nije pravo ogledao svojim novim obitavalištem, kad se razboli: prehladio se, kupajući se u Dnjepru, i uhvati ga silna groznica. U podpunoj osami ležaše on u kukavnoj izbici na daščanom divanu neobrijan, blied, bolan. U takvom su ga stanju zatekli petrogradski znanci njegovi Rajevski, koji su onud putovali u Kaukaz. Nikolaj Nikolajević Rajevski, veteran dvanaeste godine, koji je u to doba upravljao 4. korom prve armade, na molbu svoga sina zauzme se za pjesnika i odluči povesti ga sa sobom u Kaukaz. Inzov se nije protivio i dade svomu činovniku nekoliko mjeseci dopusta. Tako je Puškin u Ekaterinoslavlju proživio u svemu dvie nedjelje, i od toga mu grada ostao u pjesničkoj uspomeni samo jedan moment: dva sapeta razbojnika, pobjegavši iz tamnice, spasla su se u okovima plivajući Dnjeprom. Tim se je motivom poslužio Puškin u poznatoj pjesmi »Bratьja-razbojniki«.

Ne treba istom spominjati, da se put po Kaukazu veoma živo dojmio i njegova tiela i duha. Oporavio se od bolesti, a ujedno je Kaukazka priroda silno utjecala na njegovu maštu i podala snažnu pobudu njegovu stvaranju. Već je u to doba zamislio pjesmu, koja se zove »Kavkazkij plênnikъ«, pod živim utjecajima Kaukazkoga kraja. »Dva sam mjeseca proživio u Kaukazu — piše Puškin bratu — kupelji su mi bile veoma nuždne i divno su mi pomogle, osobito vruće sumporne; u ostalom sam se kupao i u drugim. Sva ova ljekovita vrela nahode se u nedaleku razmaku jedno od drugoga na posljednim podancima Kaukazkih gora. Žalim, moj dragi, što nisi zajedno sa mnom vidio prekrasnoga lanca ovih gora, njihovih snježnih

vrhunaca, koji se iz daleka prikazuju u jasnom sjaju kao neobični oblaci raznih boja nebeske duge; žalim, što se nisi sa mnom popinjao na oštri vrh petglavoga Beštu-a, Mašuka, Željezne gore, Kamene, Zmijske« . . . No put u Kaukaz ograničio se samo na rudne vode: u obće u dubinu Kaukaza Puškin nije ovaj put prodro i nije vidio ni Tereka ni Kazbeka. Prvih dana kolovoza dovršili su naši putnici kupanje i otišli na južne obale Krima u Jurzuf, gdje se nahodila ostala obitelj Rajevskoga. Ovaj put i tronedjeljni život u Jurzufu ostavili su u Puškina najljepše uspomene njegova života. Iz Kerči do Jurzufa plovili su na vojnom briggu, koji im je dao general na upotrebu. Ovdje za krasne ljetnje noći hodajući palubom sastavio je Puškin svoju elegiju »Pogaslo dnevnoe svêtilo«.

U Jurzufu, bajnom kutu južne Krimske obale, bila je sva obitelj Rajevskoga na okupu, s kojom se veoma tiesno oprijateljio, pa se svojega života u Jurzufu sjeća samo sa zanosom. U tom je južnom gradu, veli Puškin, živio bezbrižno ko napuljski lazzaron. Amo pripada i ženski lik, koji se neprestano javljao u Puškinovim pjesmama ovoga perijoda, pa ga prati još tri godine u poeziji, dok nije u Odesi našao drugoga uzora.

Ali nisu samo naslade u prirodi i ljubav zanimale Puškina u to vrieme. U kući se našla stara biblioteka, u kojoj je Puškin posegao odmah za Voltaireom i stao ga čitati. U to se doba uz pripomoć mladih Rajevskih počeo vježbati u englezkom jeziku čitajući Byrona. Byron je u to doba bio gospodar misli i srdaca po svoj Evropi, pa se i Puškina duboko kosnuo, ali ne samo svojim djelima nego i svim načinom života i mišljenja. Onaj opozicioni odpor, koji je Puškinu pribavio izgon i bio do tada više mladenačko bjesnilo nego kakva ozbiljna misaona borba, sada se pretvori u modni byronizam. Taj je byronizam na ruskom tlu zadobio sasvim samostalan značaj. Politička je strana byronizma ovdje bila na posljednjem mjestu, a na prvom je bilo gordo i prezirno poricanje sviju tradicionih običaja, pristojnosti i predsuda, pa težnja za neobuzdanom slobodom ličnosti u izražavanju dubokih, silnih i demokratskih strasti. Put iz Jurzufa u Kamenku, imanje Rajevskih - Davydovih u

Kijevskoj guberniji, gdje je Puškin našao cieli krug ljudi prožetih byronizmom, dovršiše u njega razvoj byronovskoga duha. Kamenka je osvojila pjesnika tonom svojih sudovâ o licima i predmetima, načinom mišljenja i obćenja sa životom i ljudima. Ni pred kim nije se starao Puškin sjati liberalizmom, slobodom od predsuda, smjelošću izraza i suda, kao pred drugovima iz Kamenke. Može se reći, da mu je Kamenka postojano lebdila pred očima i bila mu rek bi orudje, koje ga je držalo na krajnjim vrhovima ruskoga byronizma.

Dok je Puškin putovao, dogodi se nova promjena za njega. Namjestnikom Besarabije postane Inzov, koji je u Kišenjev poveo sa sobom i napomenuti odbor. Tako prispije Puškin iz Kamenke u Kišinjev i nastani se u kući samoga Inzova. Ova je promjena sasvim pristajala byronovskomu smjeru Puškinovu. Naseobina Kišenjeva u taj par bila je neobično šarena i prikazavala je sliku raznih plemena i narječja: tu su se sretali na svakom koraku i Židovi i Bugari i Turci i Francuzi i Talijani. Grčki ustanak napuni grad velikom množinom prebjeglih grčkih i moldavskih obitelji. Sve to podavaše gradu izrazit iztočnjački značaj, u kojem su se evropska obrazovanost i iztočno barbarstvo smiešali izvorno i slikovito. Šarenilo, buka, raznoličnost i podpuna razpuštenost tadašnjega Kišenjeva jako su se dojmili Puškina: on zavoli grad, koji je sasvime godio njegovu duhu.

Pomiešavši se u tu šarenu svjetinu Puškin se dao na život pun zabava, šumnih pijanka, razbijanja, svadje i svakojakih dogadjaja. Nije bilo većega sastanka ili kartaške družbe, gdje ne bi bio i Puškin, nepočešljan, neobrijan, u kostimu veoma slikovitom sa moldavskim fesom na glavi, izazivljući svojom neurednošću užas u kišenjevskih činovnika. Nemilosrdna podrugljivost, velika naglost i razbijačtvo uzrokovali su doskora, da je Puškin u gradu pribavio sebi svu silu protivnika. Solidni i vriedni ljudi gledali su na njega s negodovanjem, kao na drzkoga poricatelja svih svetinja, kao na neko čudovište. Dapače se razširio u publici šaljivi nadimak, koji je zadobio Puškin, — bies arapski (kalambur, po besarapski). Poslije dvaju dvoboja i divljega skandala s Moldavcem Balšem Puškina su se

upravo stali bojati kao prznice i skandaliste. Medjutim je dobri i meki Inzov sa svojim činovnikom postupao očinski. Korio ga iza svakoga izgreda, kaznio ga zatvorima. Tako je jednoć u drugoj poli godine 1822. za biesne kartaške svadje svukao Puškin cipelu i udario protivnika petnjacima po licu, pa je bio poslan u Izmail; na putu nadje ciganski tabor, pristane k njemu i neko se vrieme klatio s njime.

Tri je godine probavio u Kišenjevu, odakle je često pohadjao to Kijev i Kamenku, to Odesu i stepu. U to Inzov predade mjesto novoruskoga generalnog gubernatora Voroncovu. Tad bi ujedinjena u jednoj vlasti i uprava Besarabije, upravnim središtem postane Odesa, kamo se preselio i Puškin, odredjen u kancelariju generalnoga gubernatora. U prvi mah bijaše Puškinu ova selidba ugodna. Zamamljivao ga je život u Odesi, u tom bučnom primorskom gradu s talijanskom operom, s bogatim i naobraženim trgovcima, s ruskim i inostranim putnicima, najzad s mladim vještim činovnicima, koje je pribrao Voroncov.

Sve je to obećavalo Puškinu mnogo novih zabava i sveza, koje mu nije mogao podati Kišenjev izgubivši znamen upravnoga središta. No mladomu se pjesniku doskora dogode razočaranja. Pokazalo se, da ovdje ne može biti one slobode, prostote i familijarnosti u službi kao u Kišenjevu. Novi je načelnik zahtievao, da činovnici budu pravi birokrati i u mislima i u vladanju. Puškin očevidno nije mogao zadovoljiti sve ove zahtjeve i u isti je mah vidio, da tisuću očiju pazi na svaku njegovu rieč i postupak. U početku se htio prilagoditi novoj sferi: ostrigao se, očistio se, preodio, ali je to bilo premalo; on je ipak ostao strastan i neobuzdan, a ne revan i pognut birokrat, kakva su ga htjeli vidjeti. Voroncov je izhodio, da je Puškin komandovan u južne stepe Novorusije, jer je htio Puškinu namaknuti zgodu, da se odlikuje u službi i pobudi pozornost petrogradske administracije. Puškin je držao, da mu se žele narugati, Puškinovo je samoljublje najviše vriedjalo, što su ga držali samo za činovnika ne mareći nimalo za njegovu poeziju. Puškin je dugo suzdržavao svoje negodovanje, najzad on poplavi odesko družtvo bujicom i pro-

zaičnih i poetičnih sarkazama o svojem načelniku. Ovi su sarkazmi dospjeli i do Voroncova. Zato zamoli Voroncov 23. ožujka g. 1824. ministra spoljašnih posala Nesselrodea, da makne Puškina u koju guberniju. U isti par uhvatili su na pošti pismo, koje je Puškin pisao nekomu prijatelju. U tom pismu pripovieda, da mu se više svidjaju Goethe i Shakespeare nego biblija, i da je u Odesi Englez, koji pobija bezsmrtnost duše i poriče božanstvo, i veli, da je ova sistema »pravdopodobnaja«. Kad se u vladi za to saznalo, car odredi, da se Puškin izbriše iz broja činovnikâ u ministarstvu spoljašnih posala i da se udalji u Pskovsku guberniju na imanje svojih roditelja, gdje će oblast na njega paziti.

Kako kažu svi biografi podpuno pravedno i složno, Puškin je neprestano živio rek bi dvojak život, kao da su u jednom tielu sjedinjena dva čovjeka veoma različita, i dok je jedan Puškin, ponositi, naduti, tašti dandy, svadljivi kavgaš, kartaš i ženar tratio život u neprestanim orgijama, drugi Puškin, skromni i dapače stidljivi, s nježnom i ljubavi punom dušom, zadivljavao je postojanošću i plodnošću svoga umnog rada. Može se upravo reći, da je gutao sve knjige, koje su mu dopale rukû. Ali on nije samo čitao, nego i marljivo izpisivao. U to je doba sabirao narodne pjesme, legende, etnografijske spomenike. Pod konac boravka na jugu bila je njegova strast u sabiranju knjigâ tolika, da se izporedio sa staklarom, koji se uništava kupovanjem potrebnih alemova. Većinu je novaca potrošio na to, i krasna biblioteka, koju je ostavio, posvjedočava nam raznolikost i temeljitost njegova čitanja. Medju inim naučio je na jugu englezki i dovršio znanje talijanskoga. S pohlepom je pratio grčki preporod i pisao dnevnik o njemu.

Kako je plodovito bilo u to doba njegovo stvaranje, može se suditi po tom, što je u četiri godine na jugu osim mnogih lirskih pjesama napisao sve pjesme byronovskoga smjera, a to su »Kavkazskij plênnikъ« i »Bratьja razbojniki« (1821.), »Bahčisarajskij fontanъ (1822.), »Cygany« (1824.); uporedo je god. 1823. napisao prvu glavu »Evgenija Onêgina«; zamišljao je političku tragediju »Vadimъ«, želeći napisati sliku uztuka i

ustanka »slavenskih plemena« protiv inoplemenoga iga, i započeti eru muževnih Alfierijevskih tragedija u ruskoj književnosti namjesto ljubavnih klasičnih, koje su tada gospodovale. To je imala biti apoteoza gradjanskih vrlina s veoma prozirnom alegorijom i aluzijom na tadašnje prilike. Počeo je pisati satiričnu pjesmu, kojoj se radnja dogadja u paklu, u Sotoninu dvoru; najzad god. 1822. nastala je rukopisna pjesma u Voltaireovu duhu, koja mu je pribavila mnogo neugodnosti od svećenikâ.

Nahodeći se pod utjecajem pjesnikâ Byrona i Chéniera, zabavljajući se u isto doba s Ovidijem i izporedjujući svoju sudbinu sa sudbinom staroga pjesnika, koji je bio izagnan na iste obale Dunava, — Puškin nije ni sam zamjećivao, kako se od njega razvijao sasvim samostalan narodni ruski umjetnik, te je uporedo s tim u svakom novom djelu sve više i više probijao njegov novi pravac, o kojemu se u Rusiji nije ni mislilo. Doista u doba, kad su drugovi i privrženici Puškinovi njega postavljali na čelo ruskoga romantizma, u doba, kad je Puškin u živom dopisivanju s Bestuževom, Rylêjevom, Delvigom, kn. Vjazemskim pretresao važna književna pitanja i zadaću kritike, nikomu nije dolazilo ni na kraj pameti, da glavna sila i vriednost Puškinovih djela nije u romantizmu, nego u njihovoj neposrednoj, organičnoj svezi sa životom, koji okružuje pjesnika. No rieč realizam nije još bila izuštena u ruskoj književnosti.

I doista sva ta obnova, koju je Puškin unio u rusku književnost, i vas prevrat, koji je on uzrokovao, potječe odatle, što je u Puškina u jezgri bilo duboko realno osjećanje. Već u prvim licejskim pjesmama vidi se neposredni utjecaj života. To vidimo i u drugom njegovu pjesničkom periodu — u byronovskom. I sada živi utjecaji postojano pretežu, iztiskuju tudje, uzajmljene struje, te upravo njima Puškin zahvaljuje svoje najljepše tvorove ovoga doba. Pod utjecajem Kaukaza javlja se »Kavkazskij plênnikъ«, Krimu duguje Puškin »Bahčisarajskij fontanъ«, putu u Izmail »Cygane«. U ovim djelima nisu najljepši značajevi, bez boje i abstraktni, uzeti iz Byronovih djela, nego žive slike mjestne prirode i života. Realizam je bio tako bitan dio njegova genija, da se svaki put, kad je ostavljao realno tlo, gubio u taštom nastojanju oko toga, da stvori štogod, pa ga je tvorni talent ostavljao. Tim se objašnjava njegova nedaća, kad smišlja sazdati tragediju »Vadimъ« i satiričnu pjesmu iz paklenoga života; najzad je poznato, da pjesnik i pjesme »Bratьja razbojniki« nije dovršio i da ju je sažegao, i ono, što imamo, slučajno se spaslo u Rajevskoga. Sve mu to nije polazilo za rukom, jer nije imao živih boja neposredno dobivenih iz života, nego je morao graditi abstraktno. U »Evgeniju Onêginu« stoji već na realnoj osnovi. Kad se pojavi u rukopisu prva glava ovoga romana u stihovima, drugovi su mislili, da se povodi za Byronovim »Don Juanom«, ali se tomu uzprotivi Puškin veleći, da su mu pred očima slike ruskoga života sa svima osobinama.

Najzad u ovo se doba uvjerio Puškin, da može živjeti bez službe, bez okrilja vlasti i spoljašnje podpore, jedino o svojem književnom radu. »Ruslanъ« i »Kavkazskij plênnikъ« ostavili su ga praznoruka. Gnjedič mu je za posljednje djelo dao samo 500 rub. i jedan primjerak pjesme. No »Bahčisarajskij fontanъ« izdao je knez Vjazemskij, koji je pjesmu popratio oštroumnim uvodom i poslao Puškinu u Odesu 3.000 rub., ali je izjavio, da to još nije sve.

IV.

Puškin ostavi Odesu 30. srpnja 1824. god., i pošto mu je bilo zabranjeno, da se zadržava na putu, stigao je u Pskovsku guberniju veoma brzo. U Mihajlovskom su ga čekali otac, mati, brat i sestra. Sastanak roditelja nije bio radostan sa propalim sinom, koga nisu vidjeli nekoliko godina. Naglomu otcu i lako razpaljivoj materi pričinjaše se grozno i za njih same i za ostale članove u obitelji, što se u njihovoj sredini nalazi propali čovjek, koga progoni vlast — i to poradi ateizma. S užasom su oni gledali sina, gdje obći sa sestrom i bratom bojeći se za njihovu vjeru. Peščurov predade pazku otcu, koji je obećao, da će paziti na sina i razpečatavati svu njegovu korespondenciju. To je Puškina boljelo i razjasni otcu sve, a otac se stane tužiti, da ga je sin htio izbiti. Preselivši se otac sa ostalom obitelju u Petrograd odreče se pazke na sina u studenom godine

1824. Otac se pomiri sa sinom istom godine 1828., kad je sin bio oslobodjen od nadzora i bio laskavo primljen u mladoga cara.

Puškin ostane sâm na imanju Mihajlovskom svu zimu 1824. i 1825. godine. Nadzor za njim preuzme opet Peščurov, a za religioznoga savjetnika dobije nastojnika susjednoga Svjatogorskoga manastira Puščina, prosta, dobra, ridjebrada i malena monaha, koji je pjesnika od vremena do vremena pohadjao.

Ima predanje, da se u to doba znao javljati na sajmu i u odličnim kućama u Pskovu na čudo stanovnikâ u mužičkom odielu. Isto tako se priča, da je na dan Byronove smrti otišao u Svjatogorski manastir i ondje naredio, da se odsluži panihida. Svoj život na ladanju opisao nam je Puškin u četvrtoj glavi »Onêgina«. On je kao i Onêgin ustajao rano, odilazio bez svega do rieke pod gorom i onamo se kupao. Zimi se, kao i Onêgin, u kaci, napunjenoj ledom, kupao prije doručka. U jutro se bavio oko književnih posala: pisao pjesme, čitao, izpisivao, snovao. U jesen, kad mu je mašta bivala najplodnija, ili nije ostavljao postelje, ili se nije odievao sve do objeda. U to je godišnje doba najviše stvarao. Puškin je bio dobar hodac i mnogo je jahao, a u svim ga je šetnjama nerazlučno pratila poezija. Brodeći po jezeru, veli Puškin, tješio se tim, što je divlje patke plašio svojim strofama. Kad je bio doma bez posla i gosta, igrao se sam sobom dvjema kruglјama na biljaru; a duge zimske večeri provodio je u razgovoru s dadiljom Arinom, koju je upućivao u sve tajne svoga genija. Ona mu je bila posrednica u poznavanju priča i običaja narodnih. Puškin je govorio za nju, da je ona posljednji njegov učitelj, kojemu duguje, što je mogao izpraviti nedostatke svoga prvog francuzkog uzgoja.

Dvie vrste od Mihajlovskoga leži selo Trigorskoje, gdje je živjela dobra, plemenita obitelj Pr. Al. Osipove, s kojom je Puškin postojano obćio, često u njih objedovao, polazio ih u šetnjama, provodio ondje ciele dane u iskrenom i odanom drugovanju. On je Osipovoj posvetio svoju imitaciju korana, koju je napisao rek bi pred njenim očima; u obće je ova obitelj umirivala dušu Puškinovu. On je u njoj nalazio oštri um, razcvatilu mladost, djetinju oštrinu, pa je Puškin nahodio udovoljstvo u tihom čuvstvu i u obiteljskoj veselosti: graciozna grimasa, djetinja vedrina svidjala mu se i zanimala ga. Dvie starije kćeri Osipove: Ana i Eupraksija Vulf bile su medju sobom tako naprotivne, kako su Tatjana i Olga u »Evgeniju Onêginu«, pa ima nagadjanja, da je Puškin svoje bezsmrtne tipe napisao upravo pod njihovim utjecajem. Bilo je u dvoru još mnogo drugih rodjakinja.

No Puškin, ostajući hladan promatralac sviju pojava toga mirnog ladanjskog života, slabo je sâm osjećao sklonosti k njima; njegova je misao postojano živjela u dalekom, nedavno izgubljenom kraju. Kadgod bi dobio pismo iz Odese s pečatom ukrašenim istim kabalističnim znakovima, kakvi su se nalazili i na njegovu prstenu, bio je to dogadjaj u osamljenom Mihajlovskom. Puškin bi se tada zatvarao u svoju sobu, nikuda ne bi izlazio i nikoga ne bi puštao k sebi. Uspomenu je na takvu zgodu ostavio u pjesmi »Sožžennoe pisьmo« g. 1825.

U to je doba snovao Puškin, da pobjegne za granicu, ali ne izvede te osnove. U to dodje i 14. prosinca g. 1825. Puškin se nahodio u Trigorskom i saznade, da je na taj dan probila na javu pobuna u Petrogradu. Puškin strašno probliedi i ode kući. Svu noć razmišljaše o tom, da bi i on morao onamo, nadajući se tako slobodi. Ne časeći u jutro ode iz Mihajlovskoga, ali ne došavši do prve postaje vrati se doma: sreo je na putu popa, a zatim mu zec tri puta pretrči put!

Posljedice su bune doskora potvrdile njegove zle slutnje. Puškin se pobojao, pa stane odmah bacati u oganj pisma i papire, koji bi ga mogli iole kompromitovati; tako je sažegao i svoju autobiografiju. Svaki je dan donosio glasove o novim zatvorenicima. Malo po malo počela se hvatati oko Puškina pustota, kao iza strašne bitke. Sad je stao Puškin razabirati, da mu je jedini način, kojim će se dokopati slobode, ako se uteče novomu ministarstvu, koje nije imalo takovih povoda gnjevu i progonu kao prije. Iz Petrograda ga upute prijatelji, kako bi se mogao spasti, te on u zgodan čas predade pskovskomu gubernatoru Aderkasu molbenicu, upravljenu caru. U njoj veli,

da je godine 1824. bio tako nesretan, da je zaslužio gnjev pokojnoga cara poradi pisma o ateizmu; on se pokajao i tvrdo se nakanio, da se ne protivi običnomu mišljenju, pa zato moli cara, da mu dopusti poći u Moskvu ili Petrograd ili u tudje krajeve, jer mu je zdravlje od mladosti pokvareno i jer je nekomu njegovu aneurizmu hoće stalne liečidbe. Ujedno se obvezuje, da ne će pripadati nikakvomu tajnomu družtvu, i svjedoči, da nije nikada ni znao za njih.

Poslije krunidbe u Moskvi odredi car, da se Puškin prevede u Moskvu. Medjutim se i u unutrašnjem životu Puškinovu dogodila veoma važna promjena za njegova boravka u Mihajlovskom. On se sada za uviek razstao s byronizmom i poveo se već sada za Shakespearom. Pjesma »Cygany« (g. 1824.) bijaše posljednji danak byronizmu, komu se podao na jugu. Već 1825. godine piše Rajevskomu: »Vjerojatnost sadržaja i istina razgovora — to su sad zakoni tragedija. Ja nisam čitao ni Calderona ni Vege, no kakav je čovjek Shakespeare! Ne mogu se sabrati! Kako je ništetan pred njim Byron-tragik, onaj Byron, koji je u svemu stvorio samo jedan karakter (a u žena nema karaktera; u njih su strasti u mladosti, evo po čemu ih je tako lako prikazivati). Byron je razdielio medju svoje junake ovu ili onu crtu svojega značaja: jednomu je dao svoju gordost, drugomu svoju mržnju, trećemu melankoliju i t. d.; na takav je način od jednoga karaktera, punoga, mračnoga, energičnoga — stvorio mnogo ništetnih karaktera. To sve još nije tragedija!«

Shakespeare se povoljno dojmio Puškinova rada. Iznajprije u povodu velikoga dramatika, koji je umio sačuvati genijalnu prostotu i vjernost zbilje dapače u momentima najtragičnijega patosa, Puškin je stalno stao na put realizma. Nadalje izučavajući Shakespearea i osobito njegove historijske drame počeo je Puškin s historičkom objektivnošću promatrati život, kakav vidimo u svim velikim djelima njegovim u posljednjem perijodu. Najzad je Puškin dugovao Shakespeareu i to, što je još s većom usrdnošću, nego prije, uzeo skupljati ruske pjesme, poslovice i izučavati rusku povjest. Tako je u njega sazrela misao, da piše narodne historijske drame u Shakespearevu duhu, i već godine 1825. napiše »Komediju o Carê Borisê«, u kojoj se je oprostio sa svim starim smjerovima i započeo nov perijod u svom razvoju.

U isto vrieme s »Borisom Godunovom« napisao je Puškin u Mihajlovskom: šest glava »Evgenija Onêgina«, »Grafa Nulina«, prožeta duhom Shakespearske lektire, i svoje zapiske, koje je spalio poslije 14. prosinca. Napokon čitajući Tacita napisao je pod tim utjecajem stihove u »Egipatskim noćima«. Pored toga je spjevao veliku množinu manjih pjesama. Tako je bogata i plodna bila njegova pjesnička radinost u tišini osamljenoga sela Mihajlovskoga!

V.

Došavši Puškin u Moskvu bijaše odmah doveden pred cara Nikolaja. U razgovoru upita car pjesnika, bi li bio dionikom urote na 14. prosinca, da je bio u Petrogradu, a Puškin odgovori, da su svi njegovi drugovi bili u zavjeri i da se on ne bi bio mogao oteti, pa da ga je samo to spaslo, što nije bio nazočan u Petrogradu. Na to će mu car, da se dosta naludovao i da će se sada za cielo opametiti, a u napredak će mu on sâm biti cenzorom svega, što napiše.

Kad se prosuo po Moskvi glas, da je Puškin poslije audiencije u cara oslobodjen, u onoj slavi, koju je Moskva za krunidbe slavila, ovaj je glas radostno pozdravila publika, osobito književno naobražena. U velikosvjetskim salonima bude Puškin primljen kao prvi gost; kamogod bi došao, svagdje su ga čekale ovacije i pokloni. Poslije šestgodišnjega izgona dokopavši se slobode Puškin se veselo dao na šumni život moskovski. To je bilo goruće književno vrieme u Moskvi: u neprekidnim i mnogobrojnim sastancima pretresala se literarna i filozofijska pitanja počevši od sudbine književnosti do sudbine Rusije. Puškin se sve više zbližavao s mladim moskovskim književnicima: bio je na objedu u Homjakova, kad se osnivao »Moskovskij Vêstnikъ«, a zatim je u dva sastanka čitao svoju novu dramu, najprije u Soboljevskoga, a zatim u Venevitinova. Prvi put su ga

slušali samo intimni znanci domaćinovi: Čaadajev, Venevitinov, Vjeljgorskij i Kirêjevskij, a drugi put osim braće Venevitinova i drugi književnici: braća Homjakovi, Kirêjevski, Mickiewicz, Baratynskij, Ševyrev, Pogodin, Raič, Soboljevskij i dr. Čitanje se dovršilo s burnom ovacijom, koju je opisao Pogodin.

Puškin nije dugo uživao slasti zadobivene slobode. Doskora se gorko razočarao i uvjerio, da mu je ta sloboda veoma ograničena. Dok se on bezbrižno nasladjivaše svjetskim životom u Moskvi i opajaše književnim ovacijama, nije ni opazio, da je stekao protivnika u svesilnom grofu Benkendorfu, koji je svaki dan očekivao od njega pohod, pa ne dočekavši ga napisao mu je 30. listopada pismo. U pismu javlja, da će car odsada sâm biti cenzor njegovih pjesama i djela, pa da bi car želio, neka napiše djelo o uzgoju mladeži. Puškin nije zamietio u pismu, da ga grof Benkendorf prekorava, što ga nije pohodio. Naprotiv on bijaše zanesen i pokazivaše pismo svakomu, kao izraz sklone mu carske milosti. On je pomišljao, da se car u njega pouzdava, kao negda pokojni car u Karamzina. No doskora se razočarao. U pismu gr. Benkendorfa nije bilo izrečeno najglavnije: na ime ne samo da ne smije ništa štampati bez znanja careva, nego ni pokazivati nikomu svoje rukopise. Kad je Puškin, poslije sviju moskovskih slavlja, mirno odisao u Mihajlovskom selu, dobije pismo od Benkendorfa, u kojem ga kori, što je u Moskvi čitao svoje neštampane još pjesme nekim znancima. Puškin se u odgovoru stane izpričavati, da je doista čitao drugovima svoju tragediju, ali ne iz neposluha, nego samo s toga, što je krivo shvatio gospodarevu volju. Ujedno pošalje svoju tragediju caru na cenzuru. Ovo su djela, koja je zatim slao Benkendorfu prije štampe: »Ančarъ«, »Stansy«, 3. glava »Onêgina«, »Faustъ«, »Druzьjamъ« i »Pêsni o Stenьkê Razinê«. Sva su ova djela dopuštena za štampu izuzevši dva posljednja. Za Razina mu je javio Benkendorf, da ga crkva proklinje kao i Pugačeva. Ova dva djela nisu ni do danas objelodanjena.

U prosincu predade grof Puškinovu dramu caru. Car je zaželio neke promjene i preporučio, da bi pjesnik preradio dramu u povjestni roman na način Waltera Scotta. Puškin odgovori grofu, da žali, što mu sile ne dopuštaju — preradjivati, što je jedanput napisao. Puškin liepo spravi dramu u listnicu, pa ju istom god. 1829. predade opet caru na ogled. I sad ne steče odobraja: trebalo je promieniti neka trivijalna mjesta, rieči i izraze odviše prostonarodne i nečedne, te zamieniti nadpis »komedija« dramom. Istom poslije novih preinaka mogla je izaći godine 1831.

Na koncu godine 1826. predade pjesnik grofu Benkendorfu »Zapisku o narodnomъ vospitanii«, gdje se jasno odražava sva bojazan, koju je pjesnik preživio u to doba. U njoj nalazimo čudnu borbu, da se liberalna tendencija spoji s mišljenjem državnih službenika, kakav je bio Benkendorf. Ipak se djelo nije svidjelo. Osobito mu se zamjeravalo, što je postavio pravilom, da su prosvjeta i genij jedina osnova savršenstva, a to pravilo da je pogibljivo za obći mir, pa je i Puškina dovelo do ruba propasti i unesrećilo mnoge mlade ljude.

Po ovom se vidi, kako je tiesan bio krug darovane mu slobode. Policija je još više posumnjala o pravoj vriednosti Puškinovoj, kad se god. 1827. razplamtjelo pitanje o pjesmi »Andrej Šenьe«. Ovu je pjesmu napisao Puškin g. 1825. Cenzura je izpustila iz nje 44 stiha. Medjutim se ovaj ulomak razširio po Moskvi, kao pjesma, koju je Puškin spjevao tobože odjelito u povodu 14. prosinca. Neki je priepis, koji je policiji dopao rukû, imao nadpis: »Po povodu 14. dek.«. Senat mu se oštro zagrozi, da ne smije nikakovih pjesama izdavati na svjetlo bez cenzure, a državni sovjet podvrgne ga potajnomu policijskomu nadzoru.

Sve se to silno doimaše duha Puškinova i njegova mira. On je sada često bio zlovoljan, često bio razdražen i nervozan, a još češće ga je salietalo pokajanje poradi mladih godina proplandovanih u ništetnosti, pijači i bezumlju pogubne slobode i u misli o smrti. On sada živi skitnički život, nigdje ne ostaje više od nekoliko mjeseci, prosto ne može naći mjesta na zemlji. Mučno ga je sliediti na neprestanim putovanjima u tom razmaku vremena. Sad se spušta u vrtlog priestolničkoga života, nastojeći zaboraviti čamu podaje se svjetskim zabavama,

orgijama i kartama, sad naprotiv bježi iz priestolnicâ (Petrograda i Moskve) i kloni se njihova života. Ljeti god. 1827. piše Osipovoj: »Neliepost i glupost obiju naših priestolnica jednako je silna, premda je različna, pa kad bi mi bilo dano, da biram izmedju oba grada, ja bih odabrao Trigorskoje, kao arlekin, koji je na pitanje, bi li volio biti kolom satrt (kolesovan) ili obješen, odgovorio: ja volim mliečnu juhu«.

Dok ga gradski život razdražuje i srdi, sada mu seoski život umiruje živce baš naprotivno prema mladjim godinama, i on iznova usred ladanjskoga svieta postaje vedar i veseo. No ove posljednje zrake mladosti vraćaju mu se sada dosta riedko i brzo se izmjenjuju s mračnim i bučnim stanjem, pa se on iznovice premeće ne znajući, kuda bi se djeo. U početku turske vojne zaželi, da podje i on onamo. U siečnju 1829. g. moli, da mu dopuste poći za granicu ili sprovoditi rusku misiju u Kitaj. Sve ove osnove nisu se izpunile. Zato u ožujku g. 1829. ne tražeći dopuštenja ode u Kaukaz, gdje je nahodeći se u ruskom taboru pod Erzerumom upravo tražio smrt izlazeći u susret neprijateljskim zrnima. Plod je ovoga puta »Putešestvie vъ Erzerumъ vo vremja pohoda 1829. goda«.

Samovoljni pohod Kaukaza i nagli put iz Petrograda u Moskvu u ožujku g. 1830., kamo je išao poradi buduće svoje žene, pribavili su mu ukor Benkendorfa, koji ga je opomenuo, da će biti svemu sav kriv, ako ga stigne kazna. Puškin odgovori Benkendorfu pismom, gdje se opravdava i njega zove »jedinim svojim zaštitnikom«, pa se osobito tuži na Bulgarina, koji ga progoni poradi kritika, premda ih nije on sâm pisao. Benkendorf ga umiruje u drugom pismu.

U to doba ide svadba Puškinova. Pjesnik se upoznao s obitelju Natalije Nikolajevne Gončarove već god. 1828., kad je Nataliji bilo petnaest godina. Upoznao se s njome na plesu i tada reče, da je njegova sudbina spojena sa sudbinom ove mlade djevojke. God. 1830. pohodi carski dvor Moskvu, koja je na taj način postala središte veselja i zabava. Natalija je bila na svim zabavama, kojima je drevna priestolnica slavila svoje visoke goste, i medju inim bila je takodjer kod prekrasnih

živih slika, koje je priredio moskovski gener.-gubernator Golicyn. Glas o njenoj krasoti i uspjesima dopre do Petrograda, gdje je tada živio Puškin. S mjesta ode Puškin u Moskvu i ponovi predjašnje svoje želje. Na sam uzkrs 21. travnja 1830. godine izjavi obitelji svoju želju, a roditelji pristanu.

Puškin se vrati u Petrograd, da uredi s otcem o budućem svojem domu i dohodku. Otac mu dade čest svoga imanja Boldina u Nižegorodskoj guberniji, te Puškin ode onamo u kolovozu. U Boldinu je proveo jesen i dio zime, okružen sa sviju strana karantinama poradi kolere, i ne mareći za se bio je u strahu samo za svoje. Istom u prosincu mogaše se vratiti u Moskvu. Nova godina 1831. zateče ga u pripravi oko ženidbe, no mjesec dana prije svadbe prenerazi ga viest o nenadanoj smrti najbližega druga Delviga 14. siečnja, koja je duboko potresla njegovom dušom. Najzad 18. veljače godine 1831. vjenča se u crkvi Staroga Voznesenija s Natalijom.

Premda je ovaj dio njegova života bio veoma skitnički, ipak je najplodniji u njegovu pjesničkom radu. Realizam, na koji se dao na koncu svoga boravka u Mihajlovskom, doveo ga je odmah k obliku, koji je najbolje prijao njegovu književnomu smjeru, — k obliku prozaičnoga romana. Ljeti i u početku jeseni godine 1827. napisao je Puškin veći dio historijske pripoviesti »Arapъ Petra Velikago« i odmah stvori onaj neumjetni prosti, kao kristal čisti i u isti mah u višem stupnju umjetnički pripovjedački slog, koji je i do danas u Rusiji ostao nedostignut.

Pisanje historijske pripoviesti iz epohe Petrove pokazuje, da se Puškin u to vrieme bavio oko historijskih studija. No kolosalna ličnost Petrova tako je porazila i zaniela pjesnika, da se nije mogao ograničiti samom prozom; zato se lati posla, da opjeva velikoga preobrazitelja Rusije u stihovima. Inače je Puškin volio raditi u jesenje dane na ladanju, sad naprotiv hrli u Petrograd, da opjeva Petra na samom mjestu njegove goruće radinosti, pa tako u jesen ove godine napiše »Poltavu«. Kako je silan bio polet u Puškina u taj par, možemo razabrati odatle, što je pjesmu spjevao u trinaest dana, ne odjelju-

jući se od svieta nego živući onako kao uviek, kad je bio u priestolnici.

Isto tako je u jesen iste godine u Boldinu u dva tri mjeseca spjevao čitav niz djela, a to su: posljednje glave »Onêgina«, pripoviest napisana u oktavama »Domikъ vъ Kolomnê«, nekoliko dramskih prizora »Skupoj rycarь«, »Mocartъ i Salьeri« i »Don-Žuanъ«; napisao je tridesetak manjih pjesama, i u prozi pet pripoviesti (»Povêsti Bêlkina«), a amo još pripadaju »Lêtopisь sela Gorohina« i »Pirъ vo vremja čumy«.

VI.

Proživjevši do proljeća u Moskvi novovjenčanici odu u Petrograd, a onda na imanje u Carskoje Selo, gdje je ovo ljeto bio i Žukovskij. U priestolnici se doskora pojavila kolera, pa je Puškin, pripet uz Carskoje selo, obćio s nevelikim brojem drugova, uživao obiteljske radosti medenih mjeseci, nasladjivao se prekrasnim vrtovima dvorca i podavao se uspomenama o zlatnom djetinjem vieku. Ovdje je Puškin pod utjecajem obće struje, a poimence Žukovskoga, prvi put stupio na polje službenoga patriotizma, koji je znamenitu čest ruskoga družtva ohladio prema pjesniku. Dne 5. kolovoza napisao je pjesmu »Klevetnikamъ Rossii«, za kojom je doskora nastala »Borodinskaja godovščina«. Ovdje je takodjer sastavio svoje priče »O carê Saltanê«, »O popê Ostolopê«, »O Mertvoj carevnê«, i »O zolotomъ pêtuškê«.

U ostalom patriotske pjesme ne ostaše sasvim bez uspjeha: 14. studenoga godine 1831. namješten bi Puškin u službu u uredu državnoga kolegija inostranih posala s 5.000 asig. godišnje plaće po osobitoj carskoj milosti. Ujedno mu bi dopušteno ulaziti u državne arhive, da sabira gradju za povjest Petra Velikoga, a on se doista oko toga bavio svu zimu. On se dao na taj posao sa žarom, dapače sa strašću. Tako je protekla zima 1832. godine, a 7. siečnja 1833. postane član carske akademije i počne marljivo svake subote polaziti sastanke akademije. Plod ovih pohadjanja bijahu njegovi članci »Rossijskaja Akademija« i »O mnênii M. A. Lobanova«. S proljeća 1833.

god. preseli na imanje na Černu rječku, odakle je svaki dan pješke išao u Arhiv. U arhivima se nije bavio samo oko povjesti Petrove; slučajno su mu dopala rukû pisma o Pugačevljevoj buni, pa se svom dušom dade na izučavanje ovoga dogadjaja. U jesen je već bila gotova gradja za »Istoriju Pugačevskoga bunta«, dovršena u prvom nacrtu »Kapitanskaja dočka«, i pored toga sasvim izradjeni »Rusalka« i »Dubrovskij«.

Puškin se nije zadovoljavao samim arhivima, nego je kao pravi realist želio, da pohodi sva ona mjesta, gdje se Pugačevljeva zavjera dogadjala. Pa tako u jesen godine 1833. obidje guberniju Kazansku, Simbirsku, Penzensku i Orenburžku. Promatrajući mjesta svagdje je iskao živa predanja i svjedočanstva očevidacâ. Potrošivši mjesec dana na taj put vrati se Puškin u Boldino 2. listopada, i do konca studenoga ostane na imanju, a zatim se vrati u Petrograd u službu. U to je vrieme napisao djela, kojim su nadpisi »Skazka o rybakê i rybkê«, »Pêsni zapadnyhъ Slavjanъ«, »Mêdnyj vsadnikъ« i Istorija Pugačevskoga bunta«.

Boraveći u Petrogradu predade posljednje djelo na cenzuru, pa dobije dopuštenje; povrh toga za nagradu bi imenovan kamerjunkerom, a za štampanje knjige dobije na vjeru 20.000 r. asig.

Puškin je očevidno bio na vrhuncu milosti, pa časti i slave; sa strane bi se moglo pričinjati, da mu se život smieši, da ne može ljepše. A u istinu bijaše pjesnik veoma nesretan čovjek i tisuću oštrih pila podsiecaše njegovu eksistenciju. U jednu se ruku činilo, da je Puškinovoj taštini mnogo laskalo, što je mogao živjeti u najvišem sloju družtva; no ovo spoljašnje uzvisivanje sjedinjavalo se s čitavim nizom svakojakih moralnih ponizivanja. Puškin u onom sloju nije mogao biti jednak s ostalima ni po imetku ni rodu, a to ga je silno peklo i boljelo. U isti mah bio je Puškin kao sapet ovim družtvom: nije mogao samovoljno izaći iz njega, videći njegovu nemoralnost, dapače nije mogao ni živjeti, gdje bi htio; kad bi prosio, da ga odpuste, ili bi mu to kratili ili mu se grozili (n. pr. da ne će smjeti više u arhive).

Osobito na dvoru bijaše Puškinu prava muka — njegovo kamerjunkerstvo. Ovo zvanje nije bilo prema njegovim godinama, pa je bilo smiešno, kad je on morao stajati medju golobradim dječacima. Same dvorske etikete u kamerjunkerskoj mundiri bile su mrzke pjesniku. Za sve ove troškove dvorske službe i obiteljskoga života htjelo bi se takvih dohodaka, kakovih nije bilo u Puškina, koji je uza sve svoje veliko mjesto ostao vlastelin srednje ruke. Sva su imanja njegovih roditelja bila na rubu propasti. Niemac upravitelj Boldina pobjegao je odanle od užasa. Uzalud je zaklinjao Puškin otca, da se iz grada na dvie, tri godine preseli na Mihajlovsko, jer bi se samo tako nekom prištednjom mogli računi popraviti. Ali otac ne pristane. Propast nije bila više daleko. Dugovi su rasli i rasli.

Ovo jadno novčano stanje kosnulo se i pjesnikova stvaranja, pa vidimo u to doba veoma žalostan razkol: Puškin je do tada radio kao malo tko samo za čistu i slobodnu umjetnost, a sada se njegov književni râd počeo svake godine više pretvarati u spekulaciju, samo da kako dobije novaca. U povjestnim radnjama (Povjest Pug. pobune i Povjest Petra Velikoga) ne nalazimo ni traga onomu, što smo vični spajati s imenom Puškinovim. Puškin u novčanoj neprilici zamisli izdavati periodski list. Ali ne dobivši dopuštenja, lati se u posljednje godine života mjesečnika »Sovremennika«. Svrha mu je bila veoma poštena: suzbiti onaj lakomišljeni, podrugljivi, paradoksni način, na koji je petrogradski krug u onaj par promatrao rusku književnost; nadalje predati kritiku iznova u ruke malomu izabraženomu kolu pisaca, koji su stekli povjerenje i glas.

U obće u veoma turobnoj slici prikazuje nam se ovaj genijalni čovjek, komu se klanjala sva Rusija, izgubljen u blistavoj povorci razšitih mundira, u svojstvu parvenua gutajući na mahove ako ne prezir, a ono još gore od toga — poniženje, u žalostnoj čami hodajući po plesnim dvoranama ili gledajući iza stupa, kako se svjetski kicoši viju za njegovom ženom. Ona pleše vesela i bezbrižna, a njega u isto vrieme o srcu biju bičevi, ali ne od ljubomornosti, nego od misli, da su ovdje naokolo svi veseli, sretni, zadovoljni ne misleći

na sutrašnji dan, dok njega čeka, da sutra založi posljednje imanje ili da se cjenka s književnim lihvarima. Sva pisma posljednjih dviju triju godina svjedoče, da je mnogo patio poradi toga.

Uza to ga neprestano mučila policija i cenzura i dosadjivala mu. Istina je, da sve milosti nisu Puškina izbavljale od staroga policijskog nadzora. Pjesmu »Mêdnyj vsadnikъ« nisu mu dali štampati, pa je izašla istom poslije smrti njegove. S krivnje grofa Benkendorfa nije Puškin nijedne svoje drame doživio na pozornici. Najveće su ga cenzurne neprijatnosti zatekle godine 1833., kad je ministrom prosvjete postao grof Uvarov, lični protivnik Puškinov. To je pjesnika nagonilo do očaja, pa se čaša njegova gnjeva prepuni. Puškin za neke večere u brk kaže ministru, da će napisati pjesmu na njega i podpisati se punim imenom. I doista Puškin spjeva skandaloznu pripoviest, koja se ticala Uvarova, u pjesmi »Na vyzdorovlenie Lukula« (tobože s latinskoga prevedenoj).

Svemu tomu pridruže se neprijatnosti čisto književne. »Sovremenniku« su slabo stizali predplatnici. Puškin je opazio, da su književni krugovi ohladnjeli za njega, a to ga je ljuto peklo. Dodijao mu već sav život. U pismu Osipovoj veli ove godine: »Svêtъ — eto gadkaja luža grjazi« (Sviet je gadna kaljuža blata).

Tako su sve prilike očito vodile pjesnika pravcem kakvoj god katastrofi. Medjutim se u visokom družtvu obrazovala ciela koalicija protiv Puškina, a na čelu joj Benkendorf i Uvarov; oni su samo čekali slučaj, da ga unište, a taj se slučaj doskora i nadao: u susret im dodje vidjeni u ono doba, krasni, okretni, laskavi kavaljergard baron George Heeckeren-D'Anthés, francuzki podanik, legitimist, štićenik samoga cara Nikolaja. Taj je mladi Francuz donekle lakomišljeno, ali sasvim nevino laskao Puškinovoj ženi; u tom se povodu udesi gnusna pletka, koja je povriedila čast Puškinovu. U isto doba počeo je Puškin dobivati silu uvredljivih bezimenih pisama, koja su bila puna pogrdnih opomena i poruga. Posljedica ove paklene pletke

bijaše svadja Puškinova s D'Anthésom, koja je razdvojila aristokraciju u dva tabora. Ova se prepirka ne svrši ni onda, kad se D'Anthés oženio Puškinovom svastikom Katarinom Nik. Gončarovom. Neprijatelji su Puškinovi ovu prepirku neprestano podjarivali, dok se ne dogodi izmedju oba protivnika dvoboj 27. siečnja g. 1837. godine za Černom rječkom, blizu Komendatskoga imanja. Benkendorf je znao za taj dvoboj, ali je poslao tobože u pometnji žandare u Ekaterinhof mjesto u Černu rječku. Puškin dopane smrtne rane u gornjoj česti bedra, zrno mu probije kost i zasjedne u životu. Dva se dana borio sa smrću uz užasne muke, najzad 29. siečnja u jutro izdahne.

Viest o nesretnom dvoboju i pogubnom stanju pjesnikovu brzo se prosula po gradu. Već rano u jutro, dok je Puškin još živio, nalegla je silna svjetina pred njegov stan, da su morali poradi reda doći vojnici. Gomile ljudî i ekipaže vas su dan podsjedale kuću, vozare su iznajmljivali veleći im naprosto »k Puškinu«, a vozari su ravno vozili onamo. Svi slojevi petrogradski, dapače nepismeni ljudi, držali su, da im je dužnost pokloniti se pjesnikovu tielu. Sveučilištna i književnička mladež odluči ponieti lies na rukama do crkve. Stihovi mladoga Lermontova prepisivali su se na desetke tisuća, čitali se i učili naizust. Nastala je pogibao, te zato tielo pjesnikovo prevezu u veče; k opielu 1. veljače puštali su ljude samo sa kartama. Poslije opiela zatvore lies u kriptu crkve, gdje je ostao do 3. veljače, a taj dan kasno ob noć odprave lies u Svjatogorskij-Uspenskij manastir, kamo su ga pratili žandari i A. I. Turgenjev, kojemu je bilo povjereno, da sahrani pjesnikov prah. Tielo mu je sahranjeno pokraj majke, u grobu, koji je Puškin sam priredio za se. Ovdje se sada podiže nadgrobni spomenik od bieloga mramora s nadpisom »Aleksandrъ Sergêevičъ Puškinъ« u lovorovu viencu.

Puškin je umro ne ostavivši iza sebe ništa osim 50.000 rub. duga. Dva su mu sina primljena medju paže, pa su im naznačene plaće kao i udovici.

Godine 1880. dne 5. lipnja slavila je Moskva odkrivanje spomenika genijalnomu i bezsmrtnomu pjesniku, kojim bi se

mogla ponositi svaka zemlja, i ova obća narodna književnička slava, koja je okupila svu rusku inteligenciju, bez sumnje zaprema ponajljepšu stranicu ruske povjesti.

VII.

Puškina je kao umjetnika do sada najbolje ocienio Bêlinskij, koji je napisao golemu studiju o Puškinovim djelima, sada štampanu u 8. svezku djela Bêlinskoga (p. 90—697., Moskva god. 1880.) Na str. 364. i dalje označuje pisac Puškinovu poeziju ovako:

»Ruska poezija prije Puškina bila je samo ljeposlovno izlaganje prekrasnih čuvstava i visokih misli, koje nisu njezina duša, nego prema kojima je ona bila kao zgodno sredstvo za dobru svrhu, kao bjelilo i rumenilo za bliedo lice starice-istine. Zato je u ruskoj književnosti istinita, zanosna i tvorna poezija prosjaivala samo riedko u djelima, i ti su prosjevi tonuli u masi retoričke vode. Mnogo se privriedilo za jezik, za stih; no prave poezije nije bilo! Puškin je bio pozvan, da bude živa objava njene tajne u Rusiji. I budući da je njegova misija bila izvojevati, prisvojiti ruskoj zemlji poeziju kao umjetnost tako, da bi ruska poezija mogla biti izrazom svakoga smjera, svakoga mišljenja ne bojeći, da će izgubiti svoj pjesnički značaj i prieći u rimovanu prozu, — očevidno je, da se Puškin morao javiti samo kao umjetnik . . . Grci, da bi izrazili svu silu neodoljivoga utjecaja poezije Homerove na dušu i srce ljudi, govorahu, da je Homer oteo Afroditi pojas. Puškin je prvi od ruskih pjesnika zadobio Kipridin pojas. Ne samo stih, nego svaki osjećaj, svako čuvstvo, svaka misao, svaka slika bijaše u njega izpunjena neizrečenom poezijom. On je promatrao prirodu i zbiljski sviet pod osobitim kutom gledišta, a taj kut bijaše sasvim poetičan. Puškinova je muza — djevojka-aristokratkinja, u koje se zavodljiva krasota i gracija spojila s milotom tona i plemenitom priprostošću i u koje su prekrasna unutrašnja svojstva još povećana virtuznošću forme tako usvojenom, da je ta forma postala njenom drugom pri-

rodom . . . Njegov je stih nagao preobrat u povjesti ruske književnosti, preokret tradicije . . . Starinska plastika i stroga prostota salile su se u tom stihu u čarobitoj igri romantičkoga metra u cjelinu. Akustično bogatstvo, melodija i harmonija ruskoga jezika javili su se u svemu bljesku prvi put u stihovima Puškinovim, a nema ništa, što bi se moglo s njima izporediti u ruskoj poeziji . . . Njegov stih odaje Bogom nadahnuta pjesnika i u tom je tajna patosa njegove poezije«.

Od njegovih je drama najvažnija »Boris Godunov«. To nije omedjena drama, nego niz razpojasih prizora punih historijskoga i obće ljudskoga života, u kojima ima kadikad prave dramatične snage. Glavno lice Godunov nastao je pod utjecajem Karamzinove povjesti, a rodjak je Rikarda III. i Makbetha. Kao ubojica carevića Dmitrija polučio je svoj cilj, na ime zadobio carski priestol. Ali je tim moral porušen, pa Godunov niti je sam sretan niti može drugoga usrećiti. Godunova je okrunila volja naroda, ali ga je prokleo glas Gospodnji, koji ga straši iz groba ustalim duhom umorenoga carevića. Pretendent, lažni Dmitrije dolazi kao orudje Božje providnosti, da obračuna sa ubojicom. Nevidovna mu moć pomaže, da ukloni sve zapreke, koje se utiskuju medju njega i krvlju poškropljeni priesto: on sam ne znade, da je samo osvetnik Božji. Rišući Godunova, toga mima na priestolu, nalika na Rikarda, latio se Puškin širokoga kista Shakespeareova, a crte, kojih nije bilo u Rikarda, popunio je zločinačkim likom Makbethovim. Samostalnost se Puškinova pokazuje u narodno-historijskoj vjernosti karakteristike, poimence u tom, što Godunov nema uza se Lady-Makbethovice, nego je žrtva samo svoga unutrašnjega demona. Kako je sav kolorit množtva i historijsko zaledje, tako je i značaj Godunovljev ruski od glave do pete. Puškin je u toj drami prvi put izišao na javu kao narodan pjesnik. Još je najslabije prikazan lažni Dmitrije, čija ljubavna zgoda s liepom Poljakinjom Marinom pripada doduše medju najpoetičnije momente u drami, ali kvari strogu harmoniju cjeline.

U »Grofu Nulinu« nalazimo parodiju Shakespeareova »Tarkvinija i Lukrecije«. »Prizor iz Fausta« može se držati dankom, koji je platio Puškin velikomu Goetheu. »Poltava« nas podsjeća Byronova »Mazeppe«, a taj je utjecaj bio još jači u u predjašnjim pjesmama, (Kaukazki zarobljenik, Bahčisarajski fontan, Braća razbojnici i Cigani).

Glavno je njegovo djelo »Onêgin«, roman u stihovima, u kojem se kao i u Goetheovu »Faustu« ogledaju razni momenti pjesnikova života. Roman pokazuje donekle utjecaj Byronova »Child-Harolda« i »Don Juana«, ali ima pored toga svu silu autobiografijskih crta i detalja, jer je postao navikom pjesnikovom, da upleće u roman razne svoje zgode i doživljaje, ponajviše u šaljivom tonu. Ipak se Onêgin ne smije držati podpunom slikom samoga Puškina, premda je u njemu mnoge značajne crte mladih ruskih plemića iznio na vidjelo, pa i takove, koje se svojom tipnošću mogu u neke ticati i njega samoga.

Onjegin je byronovski značaj podredjene vrste, površan, tašt, blaziran. To je priestolnički dandy, koji više mari za njegu svojih nokata i odiela nego za duh, koji se vozi iz gostionice u glumište, a odavle na ples, dapače na tri plesa. Nasitio se već svega, ali nije dosta jak, da se dade na veću, uzvišeniju zadaću. Njegovo je naličje romantični mladić Vladimir Lenskij. Jedan je prema drugomu kao Faust prema Mefistofelu. Lenskij dovede Onjegina u kuću svoga znanca Larina, u koga imadu dvie krasne kćeri. Mladju kćer Olgu ljubi od mladih dana Lenskij. Ona je namiguša, koja se bez premišljanja podaje prvomu najboljemu čuvstvu držeći ga ljubavlju. Sasvim je drukčijega kova starija joj sestra Tatjana. Ona je mnogo dubljega čuvstva i donekle napunjena romantičnim idealizmom. Lektira su joj Rousseau, Richardson, pa vjeruje, da su srca unapried odredjena jedno drugomu. Svoju mladost prosanjari maštajući o svojem idealu, koji je dosada uzalud tražila u zbilji. U to se javi Onjegin i ona misli, da je on taj žudjeni ideal. Sa svom prostotom odanoga čuvstva piše mu usrdno pismo, u

kojem svoju sudbinu predaje njemu, ali naduti egoist najedankrat se uozbilji i postane moralist, koji joj govori o nepromišljenosti njena čina i o svojoj nesposobnosti za bračni život. Tatjanu ova hladna poruka do dna duše uvriedi. Medjutim Lenskij uživa svu slast svoje sreće, ali kao demon pomuti mu ju Onjegin laskajući bez pravoga cilja njegovoj zaručnici. Olga još je tako naivna, da se sama ruga ljubomornosti zaručnikovoj. Tako se porodi medju prijateljima svadja, a iza nje se pobiju u dvoboju, u kojem pogine biedni Lenskij. Onjegin samo da ne poludi, ali nesreći ne može više doskočiti. Podje na putovanja, pa se za nekoliko godina sastane s Tatjanom, koja se medjutim udala za starijega čovjeka kneza-generala. (Olga se medjutim brzo utješila i vjenčala se s nekim ulanom.) Onjegin ne može da prepozna Tatjanu, tako se promienila. Obkoljena nebrojenim štovateljima, ponosna, liepa, razcvatila ruža, stoji Tatjana usred sjajno obasjane dvorane, medju veselim gostima na plesu, svojom sviestnom, mirnom i hladnom ljepotom i milotom mladosti nadvisujući sve ostale gospodje. Poražen stane pred nju Onjegin, a ona ga promjeri strogim pogledom. On je postidjen, svladan, uništen; ljubi ju vatrenije nego prvo, dapače sad ju istom prvi put ljubi; pa ne pazeći na oprez stane joj slati strastna, divlja pisma jedno za drugim. Ne dobivajući odgovora, udje u njenu kuću, kad nema njezina muža, i pane joj pred noge. Ali je u Tatjane jaka duša, pa ne će da se ogrieši, premda mu priznaje, da ga još ljubi.

Simpatični lik Tatjanin glavna je vrlina ovoga romana, to je možda najviše i najljepše, što je u obće napisao Puškin. I u ovom romanu imade koješta, što smeta: nema jedinstva, previše se prekida pričanje sasvim subjektivnim izjavama, koje zamućuju glavnu ideju. Ipak ima neobičan čar u neprisiljenom načinu pjesničkoga naklapanja, u gladkom tečaju stihova i u vragolastom humoru, koji se prekida samo toplom strujom iskrenoga osjećanja i tihom žalosti poradi izgubljene mladenačke sreće. Krasne, humoristične slike iz života velikoga

svieta, njegove blaziranosti, praznoće i beznačajnosti podaju romanu realističnu vriednost i narodno značenje.

»Dubrovskij« i »Kapetanova kći« slikaju nam život ruske ladanjske gospode i pokrajinskih običaja u 18. vieku. »Mjedni konjanik« krasna je apoteoza Petra Velikoga, u koju je izvorno upletena halucinacija siromašna činovnika, od biede poludjela.

Lirska je poezija pratila Puškina do konca života, pa se u njima ogleda unutrašnja biografija, njegov unutrašnji razvoj i misaoni sviet. Medju njima ima divnih alemova. Medju posljednje pripada »Spomenik« (god. 1836.), u kojoj je prorekao svoju slavu.

U 50. i 60. godinama poricali su Puškinu veću vriednost kolovodje tadašnje ruske kritike Dobroljubov i Pisarjev, koji su stajali na stanovištu radikalne publicistike i proklinjali poeziju kao čistu umjetnost. Odkada se sabrala bogata gradja za doba i život Puškinov, stala se Puškinova poezija objektivnije prosudjivati. Pypin piše u svojem djelu »Harakteristiki literaturnyhъ mnênij« (str. 91.) o tom pitanju ovako: »Puškinova su djela podala nikada prije nedostignuti obrazac savršenstva u formi, umjetničke cjeline, tanko izdjelanoga jezika: s Puškinom se završio perijod formalnoga razvoja ruske književnosti, koja se prije neprestano povodila za tudjim uzorom . . . Umjetnička visina Puškinove poezije, pored divnih po ljepoti proizvodâ lične lirike, izrazila se je tim, što je u njoj prvi put bio ustaljen onaj realizam, koji je ostao do danas glavnom crtom ruske književnosti i izvorom njena daljnoga uspjeha i savremenoga njena značenja evropskoga. Puškin sâm nije dovršio svega, što je zamislio — tako su ostali samo u začetku njegove osnove socijalnoga romana, no i ono, što je izradio, njegova pripoviedka, drama, historijski roman, pokazao je ovaj put. Triezno osjećanje realnosti, krotko, humano čuvstvo, koje se nalazi u njegovim djelima, klasična forma — ostali su njegovim umjetničkim zavjetom, koji je ostao u pameti njegovih nasljednika. Ovo čuvstvo učeničtva i utjecaja bilo je silno u Gogolja, koji ga je primio neposredno, a zatim su ga prizna-

vali njegovi posljedovatelji u socijalnom romanu, ta slavna plejada, koja je počela raditi u 40. godinama, a posljednji joj redovi idu do naših dana. U tom, a ne u kakvoj družtvenoj političkoj nauci, nalazi se historijski znamen Puškinove poezije i veliko nasljedje, koje je ostavio daljnomu razvoju ruske književnosti«.

Puškin je prvi ruski umjetnik-pjesnik, Puškin je prvi snažnom rukom zasadio znamen poezije duboko u rusku zemlju, rekao je zgodno u svojem govoru Ivan Turgenjev u Moskvi godine 1880., kad se odkrivao spomenik bezsmrtnomu Puškinu!

Jan Kollár.

I.

Starinska nam priča kazuje, da je pjevač Amfijon čarobnim zvucima svoje lire tako osvajao sve oko sebe, da se i kamenje gibalo za njegovom glazbom. Duh našega vieka podsmieva se starim pričama, pa ipak možemo i u ovom vieku vidjeti srodnih pojava. Prije osamdeset godina vas narod češki u Českoj, Moravskoj i Slovačkoj bio je bez duševnoga života: u tim milijonima českoga naroda ne bijaše više narodnoga života nego u kamenju, koje je pokretala Amfijonova glazba. U dobri čas pojave se češkomu narodu pjesnici, koji su ga probudili i ponukali na nov život, a medju ovim pjesnicima nije nijedan tako čarobno, tako milo, tako silno zapjevao kao pjesnik »Slavine kćeri« (»Slavy Dcery«).

Jan Kollár rodi se 29. srpnja g. 1793. u Mošovcima u sjevernoj Ugarskoj. U tom kraju živu većinom Slovaci, koji su Slavenstvu za vremena narodnoga preporoda dali tri znamenita zastavnika slavenske misli: arheologa Šafaříka, novinara Štura i pjesnika Kollára.

Otac Kollárov bijaše u Mošovcima sudac i bilježnik, a pripadao je medju ljude staroga kova, koji su u svojem domu strogo vladali. U jutro i u večer kazivao je pobožni otac čeljadi svojoj pjesme i molitve, pa dok su u nedjelju prije podne druga djeca veselo prolazila ulicama, morao je Jan slušati po-

božno čitanje i pjevanje svojega otca. Njegov otac nije bio sasvim neuk, za mlada se naučio nešto latinski, pa obćeći s izobraženijim ljudima, s propovjednicima i liečnicima, uzdigao se nad srednju mjeru malogradske naobrazbe. Bio je veoma razpaljiv, te nije uviek pazio na pravila razumnoga uzgajanja, zato ga se sin više bojao nego ga je ljubio. Mnogo bolja bijaše sinu njegova mati, premda nije ni ona mogla svaki put odvratiti od njega buru otčeva gnjeva.

U pučkoj školi u rodnom mjestu dobio je bistri dječak vješta uzgajača, Jana Šulka, koji je kasnije postao evangelički propovjednik i g. 1837. umro. Šulek je bio — kako pripovieda Kollár u svojim »Uspomenama«, koje na žalost prestaju sa djakovanjem — muž bistra razuma i okretne ruke, gorljiv čitatelj i njegovatelj književnosti češke, kojoj je pribavljao prijatelje posudjujući djacima i drugim ljudima u mjestu češke knjige. Mimo to pobijaše svakojaka vjerovanja, koja su u ono doba u narodu kolala, on je znao na priliku pozvati djecu kasno u noć na groblje, pa bi im ondje tumačio o zvjezdama, da bi se privikla tomu strašnomu mjestu i prestala bojati se strašila. Zato je rado davao djacima knjige, u kojim se pobijaju sujevjerja. Kollár pripovieda u »Uspomenama«, da je spis Michalkov »O škodljivosti sujevjerja« bio jedan od najvažnijih, koji su mu u prvoj mladosti dopali rukû. I latinskomu je jeziku Šulek učio pobolje djake, a bio je latinski jezik u ono doba ne samo jezik ureda nego i jezik obrazovanih slojeva. Kollár sam piše, da je latinski jezik tako zanosno volio, te bi bio želio, da vas sviet ne govori drugim jezikom nego latinskim. Pored svojih školskih dužnosti krepki je mladić veoma marljivo vježbao svoje tielo prirodnom gimnastikom verući se po drveću i skačući; od drva je rezao kojekakove spreme za gospodarstvo; vezao je knjige, lio od kositera i olova kojekakove nakite i sprave, pa je tim igračkama izašao tako na glas, da ga susjedi nisu drugčije zvali nego Janko majstor. Umio je takodjer saditi drveće, ciepiti kao vješt vrtlar; ljubav k prirodi pronicala mu svu dušu. I pjesničko se čuvstvo već tada avljalo u njega: bilježio je već djetetom u otčinu domu u

knjigu pjesme, koje su pjevale vesele žetelice, a već godine 1805. čuo je budući pjesnik Slavenstva i ruske pjesme, koje su pjevali ruski vojnici prolazeći njegovim mjestom.

Otčeva želja nije bila, da se mladić dade na naučnu stazu, nego je jedino želio, da mu sin ostane doma i pomaže u poslu. Da je ipak išao nastaviti nauke, zahvaljuje pjesnik primjeru svoga bratučeda, koji je bio od njega jedno šest godina stariji, a zvao se takodjer Jan Kollár. Upoznavši se s njim o praznicima i razgovarajući se o stvarima, koje je učio u školama, zaželi tako živo i silno višu naobrazbu, da su roditelji privoljeli. G. 1806. bi poslan u Kremnicu u školu, gdje se upravitelj Stjepan Komár duboko dojmi razvoja njegova. Bio je to vješt deklamator. Ovdje je Kollár osobito izučavao latinski jezik, koji je tada bio glavni predmet; latinska pjesma, koju je spjevao u slavu zaruka cara Franje, pribavi mu godine 1808. veliku slavu po svemu mjestu. Ovdje se nauči Kollár i njemačkomu jeziku, a to mu je bilo veoma lako, jer mu je samo mjesto podavalo zgode. I risati i slikati nauči se ovdje krepki mladić, a to mu je kasnije u životu pribavilo mnogu ugodnu uru i uspjeh.

Tri je godine probavio u Kremnici. Otcu je bilo mučno trošiti za sina, pa je iza druge godine, što je sin boravio u Kremnici, stao opet zahtievati, da se sin vrati doma i da mu bude u pomoć u poslu. Samo velikom molbom podje materi za rukom, da mu izhodi u otca dopuštenje, da ostane još godinu u Kremnici. No kad se svrši treća godina, otac ne htjede ni čuti, da bi sin još dalje učio, pa budući da sin nije htio napustiti svoju odluku, prekipi otac na njega tako, da je mladi Jan morao napustiti očinski dom i uteći se svojemu bratučedu, koji je bio učitelj u Slovenskom Pravnu. Probavivši ondje nekoliko nedjelja povrati se u rodno mjesto, ali ne u otčev dom, nego u školu k učitelju Burjanu, komu je pomagao poučavati djecu. Otac od to doba nije više mario za sina, a bio je u svojem gnjevu tako postojan, da se nije sa sinom pomirio ni poslije mnogo godina, kad mu je sin već bio propovjednik u Pešti. Od otca nije odsele dobivao nikakove

podpore, majka mu je istina podavala nešto malo, ali to mu nije dostajalo, pa je trebalo da živi o svojem znoju. U mošovačkoj je školi Kollár s velikim uspjehom učio djecu deklamaciji i govorničtvu, pa je to pomoglo, da je nesretni mladić mogao opet da se vrati na milu stazu nauke. Učitelj na ime Burjan imadijaše u Banjskoj Bistrici rodjake, kojima preporuči Kollára; godine 1810. ode Kollár onamo na nauku. Premda ga nisu htjeli primiti u »retoriku« (viši gimnazijski razred), ipak je brzo posvjedočio toliko znanje latinskoga jezika, da ga je učitelj Magda zavolio više od sviju drugih učenika. Doskora izadje prvim djakom i steče za to javno priznanje. Evangelička obćina bistrička odluči poslati dva najbolja djaka o svom trošku u Liptovsku i Oravsku stolicu. Odabrani biše Kollár i neki Kmoško. Prolazeći za dvie nedjelje po veličanstvenim gorama i ubavim dolinama upoznade sjeverni kraj svoga slovačkoga zavičaja.

Inače je u Bistrici njegova misao bila zabavljena u glavnom čitanjem latinskih pisaca, koji su ga pratili i u šetnju i u crkvu. Uza to nije ostavio ni slikarstva. Češki pak nije još čitao gotovo ništa. S njim je zajedno polazio bistričku gimnaziju Benedikti (ili Blahoslav), kasnije pisac češki, ali Kollár još ne pokaza narodnoga duha. Dvie je godine tako ugodno proveo u Bistrici, da se toga boravka još u kasne dane ugodno sjećaše govoreći: »Za živa v Bystřici a po smrti.«

O praznicima g. 1812. putovao je Kollár južnim dielom svoga zavičaja; imao je u Niredhazi ujaka bilježnika, koga je odlučio pohoditi. Ujak ga usrdno primi i pozove ga, da u nedjelju, koja dodje prva, propovieda u crkvi. Tako stupi devetnaestgodišnji mladić na propovjedaonicu pred veliku obćinu ljudi. Propovied mu podje sretno za rukom. Takovo je propoviedanje bilo u Ugarskoj u djaka evangeličkog teologa u običaju, a ujedno se običavaše mladim propovjednicima u takvim prigodama davati kakav dar. I Kollár dobije dar, za prvu svoju propovied primi od obćine dvadeset forinti. Odtuda krene u Debrecin, gdje je prvi put sa svetim poštovanjem ugledao veliku knjižnicu, kako sam pripovieda u »Uspomenama«, i ode u slovačko selo Čabu, a odavle se vrati preko Sarvaša i Pešte. Tada je prvi put ugledao glavno mjesto Ugarske, prvi put uljezao u evangelički hram, koji će kasnije biti svjedok njegova propovjedničkoga rada. Preko Oroszlana vrati se s ovoga velikoga puta doma. Na tom je putu upoznao slovačke krajeve, a uza to donio sam sobom šestdeset forinti, važnu pripomoć za svoje daljno školovanje.

Svršivši bistričku školu ode Kollár g. 1812. u evangelički licej u Požun, gdje se tri godine učio naukama filozofijskim i teologijskim. Ove su škole bile onda zlo uredjene, jer su učitelji išli samo za tim, da im učenici naizust bubaju, pa tko je bolje govorio naizust, bio je bolji djak. Samostalnomu duhu Kollárovu nije takova nauka prijala. Sa najvećom je marljivošću izučavao Kollár u Požunu grčki jezik, a bio mu je u tom učitelj Dankovski, koji je medju inim svojom tvrdnjom, da su stari Grci bili Slaveni i da je Homer pisao slavenski, izazvao veliku buru. Učio se i hebrejskomu jeziku, pa i modernim jezicima: francuzkomu, talijanskomu i englezkomu. U Požunu stane se marljivije baviti oko svojega materinjega jezika čitajući Palkovićev »Týdenník«, pjesme Puchmajerove, Jungmannov »Ztracený Ráj« i dr. Ovdje se upoznade takodjer s Palackim, koji bijaše pet godina mladji, ali se već bavio oko češke književnosti. Prijateljska sveza potraja sve do Kollárove smrti, te su pisma, koja je Kollár pisao Palackomu od g. 1820. do 1833., vjeran odraz osjećanja pjesnikova i važan prilog za povjest češkoga narodnog i književnog preporoda.

U Požunu se upoznao Kollár i s drugim slavenskim djacima. Ali se ne nauči u Požunu magjarskomu jeziku, jer je od njega zazirao poradi načina, na koji su magjarski djaci postupali sa drugovima Slovacima. U Požunu je Kollár marljivo slikao i liepo se uvježbao, a s velikim marom počne se učiti klaviru.

Prve je godine dosta tegotno živio Kollár u Požunu, jer je živio samo o svojoj prištednji. Pod konac prve godine poprave se njegove spoljašnje prilike. Njegov profesor Stani-

slaides čuvši, da Kollár ostaje o praznicima u Požunu, preporuči ga za učitelja u sirotištu, gdje se uzgajalo osam, devet dječaka. Kollár se sa radošću primi posla, pa je za podrugu godinu vidio, kako se zavod liepo pridigao pod njegovom brigom. Zavod izadje tako na glas, da su roditelji počeli slati svoju djecu onamo na uzgajanje. Kollár nije samo predavao, nego i inače nadzirao djecu doma i u šetnji, pa se u to doba stade mnogo baviti čitanjem pedagogijskih knjiga, a osobito mu omilješe knjige Salzmannove.

Boravak je Kolláru bio u Požunu veoma poučan: u Požunu je on, makar iz daleka, čuo lomnjavu one strašne bure, koja je oborila premoćni priestol Napoleonov. U jesen g. 1813. dovezeno je onamo mnogo uhvaćenih Francuza, a kad se g. 1814. sastao povjestni bečki kongres, na kojem su se krojile sudbine evropskih naroda, mnogi su od sakupljene velike gospode iz Beča pohodili Požun. Tako je Kollár u Požunu vidio prijaznoga cara Aleksandra, ponositoga, nevelikoga Wellingtona i s njim maršala »Vorwärts«-Blüchera, diplomata sviju diplomata Talleyranda i dr. Od sviju je najdulje boravio u Požunu nesretni kralj Saski, kojemu su ostali vladari bili veoma nemilostivi, jer se držao Napoleona duže nego bojna sreća. Kollár pripovieda u »Uspomenama«, kako ga se silno kosnuo prizor, kad je ovaj kralj pognut klečao u crkvi i pobožno se molio Bogu. Pored toga nadala se Kolláru i druga sretna zgoda: kad se u Beču slavila pobjeda kod Lipskoga, kad se vas Beč podao radosti i veselju, povede ga obitelj, u koje je sina poučavao, sa sobom u Beč, da vidi svetkovine. Marljivo je polazio osobito glumišta i galerije, te priča, kako ga se silno dojmilo prikazivanje Shakespeareova »Leara« u dvorskom glumištu.

Nakon tri godine dovrši Kollár filozofiju i teologiju. Školska svjedočba, koju je dobio na koncu nauka, svjedoči, da je bio marljiv i vješt. Sada zamisli poći u sveučilište u Jenu, kamo su išli ugarski propovjednički kandidati usavršivati svoju naobrazbu. Ali nedostatak novaca nije dopuštao gorljivu mladiću, da zadovolji svoju želju. Trebalo je dakle, da sâm

svojim žuljevima pribavi toliko novaca, koliko mu treba za tudjinu. Doskora mu se nadala prilika. On morade poći u Banjsku Bistricu, da se superintendentu Lovichu preporuči za stipendiju, i ondje upoznade Rožnaya, koji mu izhodi uzgajateljsko mjesto u bogatoj obitelji u Bistrici. G. 1815. i 1816. probavi u tom svojstvu, usavršujući svoje znanje. Bio mu je u tom Rožnay mio pomoćnik i prijatelj. Rožnay je bio tako plemenita duša, da ga Kollár nazivlje »slovenskim (slovačkim) Mladonjem« (Mladonj je prievod imena Jungmanna, slavnoga učenjaka i rodoljuba češkoga). S Rožnayem, koji je umio poljski i ruski, čitao je Kollár knjige ovih jezika. Drugi, no manje važan drug Kollárov bijaše u to doba Zmeškal, plemić ugarski, koga su osobito zanimale knjige napisane proti nabožnosti, i koji je uzalud nastojao, da bi Kollára odvratio od propovjedničke kariere. Kollár je bar upoznao veliku čest francuzkih djela toga smjera.

Privriedivši toliko, da je mogao poći u njemačko sveučilište, krene onamo u jesen godine 1816. preko Beča i Zlatnoga Praga. Srce mu je zakucalo od silne ljubavi, kad je prvi put ugledao Zlatni Prag, a u njemu onaj tihi genij, koji je kasnije nazvao »srcem sviju Slavena«, bezsmrtnoga Jungmanna. Odmah za prvoga sastanka bili su jedan drugomu kao za uviek svoji. Isto tako upoznade se u ovoj zgodi s profesorom Janom Nejedlim, koji ga dočeka veoma prijazno. U Draždjanima se zaustavi u propovjednika evangeličke češke crkve, koji razbije sve nade mladoga pjesnika svojom prostotom. U Lipskom zateče živu sliku njemačkoga prodavanja knjiga, prispio je onamo upravo na sajam o Miholju (Michaelismesse). Na putu od Draždjanâ do Jene sastane se s tri Rusa, dva su bila mlada plemića, a treći njihov uzgajatelj. Od njih se učio u Jeni ruskomu jeziku, i s njima je čitao Lomonosova i Deržavina.

U Jeni je s početka Kollár htio da uči sve, štogod samo može; takova je bila u njega želja znanja. No doskora se uvjeri, da mu se valja ograničiti. Učio je nauke filozofijske, historijske, filologijske i prirodne. U filozofiji, osobito u este-

tici bijaše mu najmiliji učitelj znameniti Fries. U teologiji ga je osobito privlačio Gabler, koga sâm Kollár nazivlje mužem učenim, slobodoumnim, dobrim, od koga se najprije naučio, što je to pravi protestantizam. Uza nj se mnogo dojmi našega Kollára propovjednik kielski Harms, koji je umirio njegov duh na razkršću izmedju supernaturalizma i racionalizma. Povjest je predavao čuveni Luden, koji je imao najviše slušatelja, u njega je bila tolika navala, te je ljeti predavao kod otvorenih prozora, da čuju i oni, koji su stajali pod prozorima. Kad je Luden govorio o njemačkoj mitologiji i po sudu Kollárovu mnoge slavenske bogove pridavao Niemcima, razloži mu Kollár svoje mišljenje, a Luden ga uljudno primi ne tajeći, da je nevješt slavenskim jezicima i da ne poznaje Slavenstva. I prirodoslovac Oken bijaše Kolláru mio učitelj, o kojem u uspomenama govori s velikim poštovanjem.

No nije samo škola kriepila u Jeni Kollárov duh. Bio je tada vas život djački u sveučilištima tako bujan, osobito patriotskim osjećanjem tako proniknut, da je svaki mladić jasne misli morao biti zanesen snažnom ovom strujom. Narodni zanos, koji je proizveo silno gibanje protiv Napoleona godine 1813., nije nalazio u tadašnjih njemačkih vlada pravednosti, nego su ga vlade dapače svim silama gušile; zato taj zanos steče ovim nespretnim odporom užasnu silu, pa ne imajući prilike, da se pokaže u štampi i u saborima, odabere svojim apostolom mladež visokih škola, njemačka sveučilišta postadoše ognjište narodnoga čuvstva. Upravo za boravka Kollárova u Jeni pojavi se taj duh na prekrasan način. God. 1817. slavila se tristogodišnjica reformacije Lutherove, a mladež sviju sveučilišta odluči, da je proslavi u Wartburgu, u povjestnoj gradini, gdje je Luther g. 1521., skrivajući se od svojih neprijatelja, prevodio bibliju na njemački jezik. Ova vjerska svečanost prometne se u narodnu slavu, jer su se svi sjećali pobjede Lipske, koja je toliko krasnih nada pobudila. Dne 18. i 19. listopada putovalo je veliko množtvo djaka u rečeno mjesto, oko 700 mladih ljudi sastane se na zboru. Medju jenskim djacima bijaše i Kollár, ogrievajući svoje srce uz tudje

ognjište. Govornici, zboreći u slavu domovine i slobode, tako su zanieli mlade djake, da su od radosti naložili lomaču i na njoj spalili vlasulju, steznik, kapralsku batinu i neke reakcionarne knjige kao simbol staroga reda i vlade. Ovaj je čin tako uzrujao tadašnje njemačke vlade, da je bila odmah naredjena stroga iztraga, koja je po Jensko sveučilište bila tim kobnija, što su u Wartburgu bila dva profesora Fries i Oken i ondje govorila. Zavedena bi policajna pretraga po sveučilištima. Fries i Oken biše odpušteni, a u Jenu dodje austrijski poslanik iz Berlina grof Zichy, da izpita djake, podanike austrijske, koji su bili kod slave. Vidio je, da nisu krivi; ali su još morali odgovarati svojim crkvenim oblastima u Ugarskoj. Ovi su dogadjaji doskora uzrokovali, da je austrijska vlada ugarskim protestantima zabranila polaziti njemačka sveučilišta, bojeći se prevratnih ideja, koje bi mogli ondje usisati. Medju drugovima Kollárovim bio je u Jeni i čuveni Sand, koji je g. 1819. Kotzebue-a kao izdajicu domovine umorio.

U Jeni je upoznao Kollár i neka druga lica, koja su se proslavila po svemu svietu. U prvom je redu patriarh njemačke književnosti Goethe, s kojim se Kollár razgovarao o slavenskim prostonarodnim pjesmama. Goethea je slavenska narodna poezija mnogo zanimala, pa mu je Kollár neke pjesme preveo na njemački.

U Jeni, zapravo u jenskoj okolici upoznao je Kollár i drugo biće, koje se duboko dojmilo njegova života, na ime svoju Minu. U selu Winzerlu prviput je sagledao Frideriku Vilhelminu Schmidtovu, ne znajući još ništa za njene roditelje i njeno ime. Skoro zatim pozove ga neznana gospodja, da bi došao buduće nedjelje u Lobdu propoviedati, budući da je župnik, njezin muž, obolio. Došavši onamo nadje biće, koje je prije vidio u Winzerlu. Doskora umrie župnik, a Kollár stane češće zalaziti u Lobdu, te steče u puka svojim propoviedanjem toliko priznanje, da su mu ponudili izpražnjenu župu. Ali zaneseni Slovak nije se nikako htio odazvati tomu pozivu, jer nije htio, da ostane u tudjini i da za naviek propovieda tudjim jezikom. Odrešito odbije ponudu puka, premda bi bilo

drago majci Mininoj i samoj Mini, da se odazvao. Kollár zavoli s gorućim srcem Minu i njegova čuvstva nadju odziv u srcu njezinu. No pomisao na Ugarsku bijaše materi grozna, činila joj se ta zemlja divljom, a ljudi još više divljim! Bilo je nemoguće i pomisliti, da bi majka onamo pustila kćerku; zato uzme mati nagovarati Kollára, da potraži kakovo profesorsko mjesto, ako ne želi biti pastor u Lobdi, no vas trud ostade uzaludan: Kollára je privlačila k sebi rodjena gruda!

Kollár je smišljao, da se iz Jene vrati doma — preko Poljske i Rusije, kako se dogovorio s Rusom Danilovom. Ali mu se ova usrdna želja ne izpuni, jer nije imao sredstava, pak zato krene doma preko Praga, gdje je nekoliko sretnih nedjelja proveo u prijateljskom drugovanju s Jungmannom, Dobrovskim, Hankom i Preslom. U Požunu se sastane s Palackim, koji se nemalo iznenadio vidjevši, da je prijatelj Kollár postao tako vatren otačbenik slavenski, dok je za svoga školovanja u Požunu bio donekle mlak rodoljub. Ovu je otačbeničku zanosnu ljubav ponio Kollár iz Germanije kao dobitak svoga boravka. Onamo nad obalama Sale, u kraju sada doduše njemačkom, no u kojem su slavenska imena mjesta i sela, rieka i gorâ zvonila u ušima kao pogrebna pjesma slavenskih plemena, ondje usred mladića, zanesenih ljubavlju k domovini — probudila su se u Kollára ona snažna čuvstva, koja su izražena u prekrasnom uvodu »Slavine kćeri«:

Aj, zde leži zem ta před okem mým slzy ronícím,
někdy kolébka, nyní národu mého rakev!

U zemlji, gdje su nekoč stanovali Slaveni, pronikla je Kollárovu dušu srčba na Niemce, koji su silom utamanili i odnarodili Slavene. Može se reći, da ne bi bilo »Slavine kćeri«, da nije Kollár dovršio nauke u sveučilištu jenskom.

Sad se uputi Kollár k svojim rodjacima u Slovačkoj, a prije svih k svomu bratučedu Janu, najvjernijemu prijatelju svojemu. Ovdje u seoskoj tišini živio je Kollár sebi i srcu svome. Vruća ljubav k Mini postane mu kastalijsko vrelo, iz kojega su ključale njegove nježne »znělke« (soneti, zvonjelice), pjevajući slast i bol, koje su moćno preklopile njegovo srce.

Zatim se rieši i sudbina njegova života. Evangelička obćina u Budim-Pešti izabere ga za vikara (kapelana), da bude u pomoć staromu, bolnomu pastoru Molnáru. Dne 12. listopada g. 1819. bi posvećen za propovjednika u Banjskoj Bistrici i ode na svoje mjesto. Molnár se nije više oporavio, pa doskora umrie, tako da je Kollár odmah od početka nosio sve breme svoga mjesta. A nije mu to bilo lako. Obćina bijaše raztresena po oba mjesta: po Budimu i Pešti; mimo to vršio je Kollár svećeničke dužnosti u bolnicama, sirotištima i kaznionama, gdjegod su se nalazili ljudi evangeličkoga zakona. Ali zanosnoga radnika nije ovaj naporni posao toliko tištao, koliko žalostno stanje jedne česti crkve, i to upravo one česti, koja je njegovu srcu bila najbliža. U njegovoj je crkvi bilo Niemaca i Slovaka, koji nisu imali jednakih prava: Slovaci, budući siromašniji, u svemu su gore prolazili, nisu imali svoje slovačke škole, djeca su im rasla većinom bez nauke, od 15 mladih Slovaka, koje je prve godine pripremao za konfirmaciju, umio je samo jedan slovački (t. j. češki) čitati. Kollár se bez otezanja dade na to, da Slovacima pribavi narodnu školu. Svojom rječitošću izhodi u imućnijih Slovaka u Pešti, da se već godine 1820. o dobrovoljnim prilozima mogla osnovati škola. No njemačka čest evangeličke obćine promatrala je ovakav rad Kollárov s nepritajenim nezadovoljstvom, i videći, da je Kollár tvrd u svojem nastojanju, dobavi njemačkoga propovjednika, ne bi li tako poniemčila Slovake u obćini. Tako se rode kavge medju obje stranke, a Kollár je nepokolebivo branio pravo svojih zemljaka i ujedno nastojao, da bi se Slovaci odciepili i osnovali samostalnu obćinu. Spor dodje na crkveni sud, koji je ne mogavši poreći Slovacima njihova sveta prava zatezao odluku, tako da je spor dovršen istom nakon trinaest godina 1833. g. s najvišega mjesta, kad je na ime car Franjo odlučio u prilog slovačke crkve. »Aspoň sem světu ukázal, že sem za spravedlivou věc bojoval«, piše iste godine Kollár pun opravdane radosti prijatelju Palackomu u Prag. Borba Kollárova bila je doista narodna borba, u kojoj su jedke strjelice Niemaca i Madjara padale na glavu neustra-

šivoga vodje slovačkoga. Protivnici su mu priredjivali svakakovih neprilika, svjetske su urede miešali u crkvene poslove, jer nisu mogli ništa izhoditi u crkvenih oblasti. Kollár je dobivao jedan nalog za drugim, da prestane vršiti svoju službu u hramu Božjem, pa kad se Kollár nije htio pokoravati nalozima svjetskih ureda, bi poslan stražar, da mu zabrani ulaz u crkvu. Kollár ukloni stražara i udje u hram. Po sretnom dovršetku ove borbe mogao je Kollár s pravom pisati Palackomu, da je »dvanaest godina u najpogibnije doba i za bure branio ladju Slavenstva u Ugarskoj, da ne potone, i to on sâm«.

Ovoj se čvrstoći volje divimo tim više, što je Kollára u to doba više puta snašla pogibljiva bolest. Njegovo tielo nije bilo dosta jako, da podnese sve tegobe službe u Pešti, osobito mu je bilo tegotno propoviedanje u velikom hramu. U velikoj gorljivosti ne štedeći svoje snage stane o duhovima godine 1823. bacati krv, a to je trajalo cielo ljeto i jesen, te je od toga tako oslabio, da svu godinu nije mogao vršiti dužnosti svoje. U taj par pokazala mu se u najkrasnijem svjetlu prijazan generalnoga inspektora evangeličke crkve u Ugarskoj baruna Aleksandra Pronaya. Videći pogibao, u kojoj se nalazi muž tolikih svojstava, pozove ga Pronay na svoje imanje i udesi mu ondje sve, što mu je trebalo, da bi se oporavio. Zahvalno slavi Kollár u 426. sonetu »Slavine kćeri« Pronaya medju svojim prijateljima nazivljući ga »jedním z nejvzdělanějších a nejdobrotivějších velepánů v Uherské zemi«. To potvrdjuje stari prijatelj Kollárov slavni Šafařik, koji sa zanosom govori o barunu Pronayu. Iza nove godine 1824. mogao je Kollár opet da se lati svoga posla, premda se morao u početku čuvati od napornijega rada. God. 1826. razboli se opet veoma žestoko, te je i ovaj put uživao prijazan Pronayevu. Od to doba bijaše mu zdravlje dosta stalno, ako i ne odviše jako. Za čudo je, što je poslije velike pogibli, u kojoj je bio godine 1823., mogao još cielih trideset godina vršiti težku svoju službu.

U takovim prilikama, gdje je bez prekida bio boj s neprijateljima naroda, gdje mu je težka bolest izjedala srce, trebalo je neobične duševne snage ne samo zato, da sâm ne klone

pod bremenom, nego još više zato, da zanosnim riečima probudjuje i osokoljuje druge. A u Kollára je bilo takove snage. »Jen neustaňme v počatém již boji«, piše g. 1822. vjernomu prijatelju. »Smrt ili pobjeda« bilo je geslo ovoga duha, koje nalazimo u svakom njegovu činu i u svim njegovim spisima.

Godine 1821. javi se Kollár svojim »Pjesmama«. Bila je to mala knjiga, neugledna, štampana na najprostijem papiru. Bilo je u njoj 86 soneta, u kojima pjesnik pjeva slasti i nevolje svoje ljubavi. Predmet ne bijaše nov, jer su u Čeha i prije Kollára neki pjesnici opjevali slične sladke boli, ali tako vrela čuvstva i moćne rieči pjesničke nije se čulo do tada u češkoj poeziji. K ovim »znělkama« bilo je pridano na kraju »Všelico«, gdje je štampana »Slovanka k bratřím a sestrám« pozivljući složnim glasom:

Manite se tudjih, govorite svojim jezikom . . .
i nam je dao Bog um i ruke . . .

U »Napisima« pak odbija jakom rukom sve striele, koje su neprijatelji sipali na njegov mili narod, te kori podlost i narodno polutanstvo, javljalo se ma u kojem obliku.

Ovaj prvi pojav Kollárov na pjesničkom polju nije polučio uspjeha, koji je pjesnika s pravom išao. Slava se njegova počinje istom s drugim izdanjem pjesama, koje je sada bučnije nazvano »Slavina kćer« (Slavy Dcera). To nije bila samo promjena nadpisa, nego je izmienjeno samo biće pjesama. — »Znělky« su bile ljubavne pjesme, iz kojih je po koji otačbenički uzdisaj svjedočio, da je pjesnikovo srce dohodno i drugim osjećajima nego što su ona, koja bude »oči modré, milostivé«. »Slavy Dcera« pak iznosi u predku narodni žar, žali se na krivice nanesene slavenskomu plemenu i bûdî na djela, potiče na napon sviju sila, da bi se slavenski narodi oslobodili od neizrečenih nevolja, s kojih pate! Već sâm veličanstveni »předspěv« javlja, da se približava zanosan apostol narodne slave, a ne ljubavni pjesnik. Razgledavši se pjesnik po širokim ravnicama sjeveronjemačkim, »nekada kolievci, a sada raci naroda svoga«, prolieva od žalosti suze, i kao pravedan osvetnik strogo kori zavistne susjede poradi djelâ, kojima su se o Sla-

venstvo ogriešili. Olakšavši ojadjeno srce suzama sabira se prorok i pokazuje svomu narodu krepkom rukom cestu do bolje budućnosti. »Ne z mutného oka, z ruky pilné naděje kvitne«. To je najsmionija pjesma, koja je napisana u Čehâ poslije preporoda književnosti, pjesma, u kojoj se narodna zastava vije tako sigurno i stalno, da su i slabiji bojnici, koji su već očajali, bili ponukani na nov okršaj, na nov boj za nesretni, nepravedno nesretni narod. Sama ova pjesma pribavila bi Kolláru neuvelu slavu, sve da ni jedna rieč više nije izišla iz njegova pera!

»Slavy Dcera«, u drugom izdanju g. 1824., razdieljena je u tri »spjeva«, I. »Zála«, II. »Labe«, III. »Dunaj«, od kojih svaka imadijaše 50 soneta. Pjesnik pjeva ljubav k dragoj i ljubav k narodu zajedno. Pjesnik se latio osobita pjesničkoga sredstva, da bi ih spojio. Boginja Slava, majka sviju Slavena, potužila se nebu, da su jê obružili vrieme i zloba; vieće bogova priznaje krivdu nanesenu Slavi, razmišlja o nagradi, koju bi trebalo da joj dadu, jedan preporučuje ovo, a drugi ono.

„V tom cos Lada Milku šepce hezká,
ten aj pannu stvořiv představi,
a sněm tichne, žasne, chvalu tleská."

Tako je njegova ljuba, Slavina kći, nagrada sviju krivda učinjenih plemenu slavenskomu; pjesnik, dok pjeva Minu, pjeva sve nevolje naroda svoga. U toj ideji imade ovaj nedostatak: ljuba njegova Mina, koja je u sonetima ljudsko, zbiljsko biće, prikazuje se ovdje poluboginjom i čini se, kao da ne bi mogla biti po ljudsku ljubljena. Ova nagrada za krivde nanesene plemenu slavenskomu nije dostatna ... No sve nam slične nedostatke naknadjava milota i nježnost, vrelost i izrazitost sonetâ. I ljubavne su pjesme tako divne, kakovih si prije Kollára mogao malo naći u češkoj književnosti; no golemi svoj dojam polučila je »Slavy Dcera« narodnim, otačbeničkim sonetima. Bilo je tada u Čeha doba prvoga, čistoga zanosa rodoljubnoga, zanosna je mladež čeznula za krasnim idealima, koje pjesnici prije Kollára nisu umjeli izraziti. U to zazuji lira Kollárova pjevajući o velikim djelima i još većim

nevoljama naroda, i prikazujući veliku budućnost slavensku! Sva srca mladeži bijahu zanesena čarobnom pjesmom, sva mladež pjevaše otačbeničke sonete Kollárove i nastojaše za njime se uzpeti na slavenski Parnas.

»Slavy Dcera« bijaše pojav tako nenadan, tako golem, da mnogo godina nije našla ocjenjivača, premda je sve uhvatila svojom silom. Istom godine 1831. stane izvrstni premac Kollárov na češkom Parnasu, Čelakovský razbirati ove čarobne sonete, ne uztežući se nazvati ih najznamenitijim pjesničkim plodom novočeške knjige, dapače ciele češke književnosti. On pobija mišljenje, da je Kolláru bio uzorom Petrarka, i piše protiv misli, da je Kolláru dom, narod, Slavenstvo ideal, koji je opjevao. No ipak se jasno razbira utjecaj Petrarkin, a isto tako kad je g. 1832. izišlo treće izdanje »Slavine kćeri«, vidjelo se očito, da je Kolláru glavni ideal Slavenstvo. Izprvične ljubavne pjesme izgubile su se sada u moru rodoljubnih pjesama. Pjesma je bila sada razdieljena u pet pjevanja, k predjašnjim trima dodao je Kolláru još dva, kojim su nadpisi »Lethe« i »Acheron«, pa i prva tri pjevanja tako je razširio, da je sada pjesma imala 643 soneta. Pjesnika vodi Milek, slavenski ljubavni bog, po svim zemljama zapadnoga Slavenstva, i ogledavši sva najznamenitija i najtužnija mjesta u njemu, dobiva od »Slavine kćeri« s nebesa (Kollár drži u to doba Minu pokojnom) po andjelima viesti, u kojem se mjestu i u kakvim blaženstvima nalaze vjerni štovatelji Slavini, a javljeno mu je i to, gdje se muči pleme nevjernih sinova i izdajicâ mile majke. Pjesnik ovdje pjeva očito u povodu Danteove pjesme; kao Dante slika nam Kollár sreću zaslužnih ljudi i nevolju nevjernikâ. Ali se znatno razlikuje od talijanskoga pjesnika. Dante imade obće ljudsko nebo i pakao, premda sprieda stoje Talijani, Kollár pak izlučuje iz neba i pakla sve, što se ne tiče Slavenstva, nad vratima njegova neba stoji napisano ćirilicom:

„Ovdje Slava sa svojim štovateljima,
s kćerima i sinovima caruje."

Tim gube njegovo nebo i pakao onu svjetsku važnost, koju nalazimo u Dantea. Svakako je veći nedostatak u tom, što je Kollár pored pravih velikih ljudi utisnuo ovamo i neznatna imena prikazujući ih velikim. Pjesnička vriednost ovih dvaju pjevanja ne može se postaviti o bok predjašnjim trima. No u tim pjevanjima nije pjesniku pjesnički efekt glavno, za čim ide. Kollár hoće da se dojmi gledatelja slikom, koju mu prikazuje, hoće da ga ponuka na djela jednako plemenita kao što su ona, koja pjeva, a čini to na način sasvim retoričan. Zato se i nije čuvstvo i mišljenje slavensko nijednim djelom tako moćno širilo, kao »Slavinom kćerju«, koja je u neku ruku sveto pismo sveslavenstva. Kollár je pjesnik velike misli, apostol nove vjere, a nije bilo apostola zanosnijega ni radinijega.

Pored toga izišao je Kollár na glas i kao darovit govornik. U njegovim propoviedima, koje je štampom objelodanio, očito se razabira Kollárov duh. I njegovi »Putopisi« bit će potomstvu uviek vriedni, u njima nam Kollár opisuje prije svega samoga sebe, pa nam tako podaje gradju za shvaćanje svojega rada i duše. Iz ovih »putopisa« izbija u svem žaru narodni slavenski zanos Kollárov. Nigdje i nikada ne zatajava se gorljivi Slaven! Putujući po njemačkim i talijanskim stranama svuda nalazi jedan narod — slavenski, svuda isti običaj, isti oblik slavenski! Tim se objašnjava sve biće Kollárovo, vidi se, da u njegovu srcu caruje nad svime ideja slavenska, razabira se, da Kollár ne misli o drugom, nego o svojem plemenu, o njegovim patnjama i spasenju.

Kollár je takodjer objelodanio zbirku slovačkih nar. pjesama, kojom je stekao velike zasluge, a nije manje važan njegov »Slabikař« (Bukvar), po kojem će djelu potomci moći da pravedno ociene golemi trud onih književnika, koji su češki narod iz sna budili.

Kao arheolog i lingvist pisao je Kollár velike razprave: »Rozpravy o jmenách«, »Sláva bohyně« (koje nije nikada bilo) i »Staroitalija slavjanska«, to su u mnogom sanjarije, koje su značajne po pjesnika »Slavine kćeri«.

Godine 1841. putovao je Kollár Italijom, Tirolskom i Bavarskom, pa je u toj zgodi pohodio i Hrvatsku. Kollár je u Italiji i u njemačkim krajevima tražio tragove nekadašnjih slavenskih naroda. G. 1849. bi imenovan profesorom arheologije i slavenske mitologije u bečkom sveučilištu; g. 1850. pozove ga veliki vojvoda meklenburžki, da prouči obodritske starine.

Umro je 24. siečnja god. 1852. Na grobu su mu zemljaci postavili nadpis: »Dok je bio živ, nosio je u srcu čitav narod, a mrtav živi u srcu svega naroda.« I doista, dok bude Slavenstva, ne će izginuti ime Jana Kollára!

II.

Od golemoga književnog rada Kollárova iztiču se osobito dva djela, po kojima je postao apostol Slavenstva, na ime pjesan »Slavina kći« i brošura »Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation.« Prvo je izdanje brošure izišlo u Pešti g. 1837., a drugo u Lipskom g. 1844. Ovi su članci najprije izišli u nekim češkim novinama, a kasnije ih Kollár preveo na njemački i sabrao u knjigu. Ovo je djelo snažno odjeknulo ne samo u Čeha, nego i u Hrvatâ, pa je vriedno, da se s njime upoznamo.

Kollár razpravlja ovdje o književnom panslavizmu. Kollár želi, da Slaveni kupuju i čitaju knjige sviju slavenskih jezika. Ako je stari Helen razumievao jonsko, eolsko, dorsko i atičko narječje, zašto ne bi svaki Slaven mogao razumievati ruski, poljski, češki i hrvatski (ili kako Kollár veli: ilirski)? Za bugarski se onda još malo znalo. Slovaci su, veli Kollár, prvi razkrilili ruke, da zagrle sve Slavene. Za njima se povode i drugi slavenski prvaci (od Hrvata navodi Kollár imenice Gaja, Topalovića i Kurelca), pa samo žali, što se Puškin, Mickiewicz i Milutinović nisu zanosili idejom slavenske uzajamnosti. Kollár oštro pobija separatizam pojedinih slavenskih naroda. Kollár je uvjeren, da je Slavenstvu namienjena velika zadaća u povjesti čovječanstva, te pokazuje, da se u Slavena nalaze svi

uvjeti za takovu službu. Ova uzajamnost ne ide za političkim ujedinjenjem, zato nije pogubna vladarima, jer ona propovieda ljubav k narodu i jeziku, ali i poslušnost i vjernost prema vladaru. Ova uzajamnost ne stvara umjetnoga jezika za sve Slavene, nego ište, da se četiri glavna slavenska jezika razvijaju za sebe, primajući sokove jedan od drugoga. Korist će ovakove uzajamnosti biti razna: bit će više prilike, da se Slaveni izobraze, jer veliki narodi stvaraju lašnje velika djela, bit će veći krug čitateljâ, slavenski će se jezici izmedju se podmladjivati, a i politička će biti korist, što će ova uzajamnost oslabiti težnju za ujedinjenjem, i što će se Slaveni više ljubiti a manje prepirati. Zatim Kollár iznosi, koje su spoljašnje, koje li unutrašnje zapreke toj uzajamnosti. Na jednoj su strani predsude evropskih naroda o Slavenstvu, a na drugoj medjusobna mržnja samih Slavena. Da se svemu tomu doskoči i poluči književna uzajamnost, preporučuje Kollár na kraju knjige: 1. da se u svim većim mjestima, gdje živi slavenski sviet, osnuju slavenske knjižare; 2. da književnici slavenski medju sobom izmjenjuju knjige; 3. da se urede učiteljske stolice slavenskih jezika, s kojih će se predavati i književnosti; dobro bi došao, veli Kollár, i slavenski Plutarh; 4. da se pokrene književni list sviju slavenskih jezika, pa da se pišu o slavenskim knjigama u istom jeziku, kojim su pisane, obznane i ocjene; 5. da se popune slavenskim knjigama javne i privatne knjižnice, u kojima treba da se osobito nalaze slovnice i rječnici; 6. da se sastave izporedne gramatike i rječnici; 7. da se skupljaju i štampaju narodne pjesme i poslovice; 8. da se uklanjaju tudje rieči i oblici; 9. da se poprimi jedan slavenski pravopis, a da se napusti (u latinici) pravopis udešen po njemačkom, talijanskom ili magjarskom jeziku. Ova je uzajamnost još moguća u naroda, koji ima više vjera, alfabeta, običaja i podneblja; zato treba da se svi pravi slavenski otačbenici skupe oko ove zastave. Cielo Slavenstvo Kolláru je jedan narod, koji ima više različitih narječja. Mali potoci jedva nose gredice i daščice; Volga i Dunav nose velike brodove ondje, gdje

se njihovi pritoci ujedinjuju u jednu struju. Tako treba da rade i Slaveni, pa će se izpuniti naši ideali!

U ovoj ideji slavenske uzajamnosti nalazimo uzrok, zašto se Kollár tako silno dojmio svojega naroda. On nije tako velik pjesnik kao Mickiewicz ili Puškin, ali je njegova ideja velika, njom je na juriš osvojio mlada, zanosna srca.

Glavno djelo Kollárovo ostaje ipak »Slávy Dcera«, koja će biti najveća pjesma spjevana sonetima. Osim Petrarke i Dantea vidi se, da ga se dojmio i Byronov »Child Harold«; bar nas pjesnik-putnik podsjeća englezkoga putnika. Djelo je puno krcato savremenih aluzija, kojih danas uviek ne razumievamo. Kako je »Slavy »Dcera« i didaktična, trebalo je mnoga mjesta iztumačiti, pa je zato napisao Kollár golem »tumač« (»Výklad čili přimětky a vysvětlívky ku Slávy dceře«), dva puta tolik, kolika je pjesma. U ovom je tumaču zbita u kratko povjest slavenske starine, a osim toga ima u njemu silna gradja, koja je u širokim slojevima raznosila znanje o slavenskim prilikama.

Na početku pjesme nalazi se divni uvod u distisima, u kojem Kollár uzvišeno spominje tragičnu sudbinu polabskih Slavena i upućuje Slavene, kako će se oteti svojoj nevolji.

U ovoj krasnoj elegiji, koja je potresla tisućama slavenskih srdaca, veli Kollár: »Aj ovdje leži zemlja ova pred okom mojim suznim, nekoč kolievka, a sada grob naroda moga. Stoj, nogo! sveta su mjesta, kamogodj kreneš; k nebu uzdigni pogled, Tatranski sine. Ili se radije prisloni tamo o veliki dub, koji sve dosele prkosi pogubnim vremenima. No gori je od vremena čovjek, koji te je željeznim žezlom u ovim krajevima zahvatio za šiju, Slavijo. Gori je od divljih ratova, od groma, divlji od ognja, kad zasljepljenik gradi zlo svojemu plemenu. O viekovi davni, što kao noć oko mene ležite, o krajino, sliko sve slave i ruga. Od izdajničke Labe do ravnina nevjerne Visle, od Dunava do proždrljivih pjena cieloga Balta: gdje se jednoć ozivao krasnoglasni jezik hrabrih Slavena, aj zaniemio je već bivši na udarcu kivnje. A tko se ogriešio tom otimačinom, koja vapije u nebo? Tko je u jednom narodu obrukao cielo ljudstvo?

Porumeni, zavistna Teutonijo, susjedo Slave, tvoje su ruke nekoč počinile broj ovih krivica. Jer nigdje nije nijedan neprijatelj prolio toliko krvi, koliko Niemac na propast Slave. Samo tko je vriedan slobode, umije cieniti svaku slobodu, a tko u puta sapinje robove, sam je rob. Vezao u okove ruke ili jezik svojih robova, jednako grieši, jer ne umije štovati tudja prava. Onaj, koji je priestole oborio, ljudsku krv utaman prolievao, po svietu nosio nesretnu zublju rata: zaslužio je opravdano robstvo, bio Got ili Skita, a ne onaj, koji je divljemu čoporu primjerom hvalio mir. Kamo ste izginuli mili narodi Slavena, koji ste ovdje nastavali, narodi, koji ste ondje pili Pomorje, a ovdje Salu? Tihe grane Srbâ, Obodritske države potomci, gdje ste plemenici Vilaca, gdje li unuci Ukara? Gledam na desno na široko, na lievo oštro upirem pogled, ali mi oko uzalud ište u Slaviji Slavu. Reci, drvo, prirodni njihov hrame, pod kojim su se tada palile žrtve davnim bogovima: gdje su ovi narodi, njihovi gdje su knezovi, mjesta, koji su prvi na tom sjeveru probudili život? Jedni su naučili siromašnu Europu pripravljati jedra i vesla i ploviti k bogatim obalama preko mora; drugi su sjajnu kov izkopavali iz rudnih dubina, više bogovima na čast, nego ljudima na dobitak. Ini su rataru pokazali, kako se ore neplodno tlo zemlje, da bi rodilo zlatnim klasom. Lipe, sveto drvo Slavino, sadili su uz mirne ceste, da bi naskoro davale hlada i mirisa. Muž je sinove učio graditi mjesta, i u njima trgovati, a žene su učile svoje kćerke tkati platno. Majstorski narode, kakovu si dobio za to nagradu? ogavno grdnjom razdrti vienac. Kao kradljive pčele vonjajući med što grnu rpimice u tudje ulište i biju mater i djecu: tako je ovdje pravi gospodar doma zarobljen, te mu je susjed, lukavo se ušuljavši, žalostno ovio oko vrata težki lanac. Gdje je u zelenim gajevima pjevala pjesme plemenita Slavenka, već su zamukla pjevačka usta od nieme buke. Gdje su od mramora stajale palače gromovnika Peruna, od survanih stupova gradi nevolja staje. Gdje je staroslavna Arkona visila k nebu svoje tjeme, drobi joj ulomke noga tudjega gosta. Razvaljeni tuguju ovdje hramovi povjestne Retre; gdje su se uzdizali, sada riju gniezdo gušter i zmija. Slavina sina, kad dodje u ove krajeve, ne poznaje rodjeni brat, niti mu milo stiska ruke. Tudja ga rieč zarazuje s usta i lica slavenskoga, pogled mu laže Slavena, no sluh mu prevarom bolno smeta. Tako je duboko Slava utisnula svoje znamene svojim sinovima, da ih ne može izbrisati mjesto ni vrieme. Kao što dvie rieke, kad im je već jedno korito spojilo vode, i nadalje po dugom tečaju dieli boja: isto tako ove narode, nasilnom vojnom smiešane, još do sada očevidno luči dvojaki život. Ipak odrodjeni sinovi često sami svoju majku grde, ližući grješni bič maćuhin. Nisu životom ni Slaveni ni Niemci, nego imaju pola ovoga, pola onoga kao netopiri. Tako se gniezdi osmansko pleme u helenskim krajevima, zabodavši konjski rep na visoki Olimp. Tako je koristoljubivi Evropljanin porušio dva svieta Indâ, za izobrazbu otevši im krepost, zemlju, boju i jezik. Izčiljeli su narod i slava, s jezikom su ovdje propali bogovi, samo ostaje priroda nepromienjena. Šume, rieke, mjesta i sela nisu htjeli promieniti svoje slavensko ime, tielo je u njih, no duše Slavine nema. Oj tko će doći da probudi grobove od živoga sna? Tko će privesti vriednoga potomka k njegovoj domovini? Tko će nam reći mjesto, gdje je negda za narod Miliduh prolio krv, tko će mu na njemu podići stup spomeni? Gdje je protivnik novota, braneći otačku prostotu, Kruk Slavenima u boju zapoviedao po slavensku? Ili gdje je vitežki Bogislav mahao u kreševu mačem, a u miru zakonima upravljao sretnom obćinom? Nema ih više! sa škripanjem lomi lemeš surova orača njihove junačke kosti. Njihove se sjene gnjeve na ništetnost dvaju vremena, u sivoj magli vije se uzdah ovih ruševina. Uzdah se vije, što sudbina oklieva odmazditi, pa krv unuka kao uviek ovdje gnjije, a ondje se mieša. Doista u toga bi bilo studeno srce prema narodu, tko ne bi ovdje lio suze kao nad kostima svoje drage. Ipak umukni tiha žalosti, gledaj u budućnost, razvedrenim okom razprši oblačke mislî. Najveća je nevolja u nesreći grditi nevolju, bolje čini, tko činom umiruje gnjev neba. Ne cvjetaju nade iz turobna oka, nego iz marljive ruke, pa nam se tako može i zlo pretvoriti u dobro.

Kriva cesta može zavesti jedan narod, nikada čovječanstvo, i zabluda jednih često koristi cjelini. Vrieme se mienja, k pobjedi dovodi istinu, što je sto viekova griešeći stvorilo, doba razori«.

U prvom pjevanju slavi Kollár svoju ljubav k Mini i patnje slavenskoga plemena. Najljepša su mjesta, gdje zanosnim riečima slavi ljepotu Mine, Slavine kćeri. Pjesma se počinje ovako: U onoj zemlji, gdje se Sala širi po cvjetnim dolinama, gdjeno je nekoč snažna noga slavnoga Miliduha koračala, tamo stane se tužiti Slava nebu na nepravde, koje su joj počinili vrieme i zloba. Bogovi ju saslušaju, i dugo viećahu, kako bi ju nagradili, dok Lada Mileku nešto ne prišapnu. On (Milek) stvoriv djevicu, pokaže ju zboru bogova, koji joj se začudi, ušuti i taj čin pohvali. U istom pjevanju hvali pravedne Niemce, poimence Herdera, koji je s pravim humanitetom pisao o Slavenima.

U drugom pjevanju pjesnik se ukrca na Sali u fantastičnu barku, a vodi ga Milek. Vozeći se riekom izlaze mu pred pameću razne historijske uspomene iz krvave prošlosti tamošnjih Slavena. Iz sjeverne Njemačke putuje u Holandiju, da ovjenča grob Komenskoga, slavnoga pedagoga češkoga, koji je umro prognanikom u Amsterdamu. Odavle se vraća Rajnom u južnu Njemačku i svagdje ga snalaze slavenske uspomene, svagdje nahodi tragove negdašnjega sjaja slavenskoga. Došavši do medja čeških dovikuje djeci Slavinoj: »Manite se prepiraka, koje su već izkopale grob domovini«. Zatim ga mašta uznosi prema Moravskoj, Poljskoj i Rusiji. Jednim pogledom oka pregleda pjesnik cielo zapadno i sjeverno Slavenstvo.

U trećem pjevanju spominje jug: Slavene u Ugarskoj, Hrvatsku i Srbiju. I ovdje su izpremiešane historijske uspomene sa lirskim uzhitima. U tkaninu povjestnih i savremenih momenata umije Kollár uplesti zgodne retoričke opomene i ponuke, samo da bi se Slaveni što prije složili. Usred ovoga sanjarenja eto nenadane nesreće: Mina je umrla. (Pjesnik to ovdje izmišlja poradi pjesničke svrhe, Mina je u istinu svoga muža preživjela.) Ipak kao što nije mogla nesreća slavenskoga naroda, tako ne može ni smrt Minina oslabiti Kollárovu vedru vjeru, da će Slavenstvo pobiediti i da će iza ove noći osvanuti slavenski dan. U 110. sonetu ovoga pjevanja veli: »Što će biti za sto godina od nas Slavena? što li od sve Evrope? Slavski će život kao potop svuda razširiti medje svojih koraka: a taj jezik, koji su Niemci krivo držali za robski jezik, ozivat će se pod stropovima palača i u ustima samih protivnika, znanosti će poteći slavenskim žliebom, kroj, običaj i pjesma našega puka bit će modom nad Seinom i Labom; o da se i ja budem radije narodio u to doba slavenskoga gospodstva, ili da mogu onda još iz groba ustati!«

Tobožnja smrt Minina navela je pjesnika, da dodade još dva pjevanja, koja poradi simetrije zove »Lethe« i »Acheron«. Mina se uzpela na nebo, pa sad ona namjesto Mileka vodi pjesnika. Prešavši Letu, od koje Slaven zaboravlja sve nepravde, ulazi u nebo, k priestolu boginje Slave. Priestol se nalazi pod svetom lipom, kojoj po lišću lieću pčelice: to su duše Slavena, koji još nisu sišli na zemlju. U kolu blaženikâ napominje Kollár i takove ljude, koji su bez osobitih zasluga za Slavenstvo, n. pr. japanski i kitajski carevi stanuju u nebu, jer su dali, da se prevede Deržavinova »oda Bogu« u njihove jezike i izvjesi u hramovima. U očistilištu su oni Slaveni, koji nisu pisali slavenski, nego kojim tudjim jezikom.

Nije mnogo bolje ni peto pjevanje, u kojem nam opisuje slavenski pakao, i sve one muke, koje muče nesretnici. U paklu su neprijatelji Slavena i slavenski renegati. Neki od njih nisu u pravom paklu. Duga je čitula ljudi (osobito Kollárovih savremenika), koji su našli mjesto u paklu. Uz velike, znamenite ljude (n. pr. Napoleona) spominju se imena ljudi, koji su danas zaboravljeni. Kadikad postaje pričanje Kollárovo naivno. Ali je ova naivnost značajna u obće po njegov smjer. U paklu nalazimo zastupnike sviju zvanja, medju drugima i one slaviste, koji su bili dobri učenjaci, ali slabi Slaveni.

Kad Mina izbroji sve muke paklene i njihove žrtve, uzvine se na zviezdi opet u nebo. Pjesma se završuje sonetom, u kojem se veli:

»Oj vi braćo, oj vi sestre sladke, što još živite na zemlji, molim vas, voljno me poslušajte, da vam podam kratku pouku; čuvajte se one gladke ceste, koju je vrag protkao mrežama, da bi mogao uhvatiti izdajničke duše u svoju vrtoglavnu zamku, i dodjite amo, da vidite primjer sebi, i k tim dobrima i k tim nitkovima, učite se svoj narod ljubiti; taj glas hujite, Tatre, k Crnim gorama, hujite, Krkonoše, k Uralima: pakao izdajicama, nebo Slavenima vjernim! (Pekle zrádcům, nebe Slavům věrným!)«

Kollár zamišlja Slavenstvo kao cjelinu. U prva tri pjevanja priznaje, da su Slaveni razcjepkani, i često ih kori, što još ne mare za uzajamnost, no u četvrtom pjevanju stvara idealnu uzajamnost, koja se počinje istom — na nebu. Iz kontradikcija čovječjega i narodnoga života bježi Kollár u carstvo ideala, pa je zato postao Kollár ljubimac-pjesnik sviju sviestnih Slavena, jer prikazuje bar idealno ujedinjenje Slavenâ. Njegova »Slavy dcera« nije narodan ep, nego pretežito lirska pjesma. Tko hoće da je dobro razumije, treba da dobro poznaje slavensku davninu; zato je pjesnik sâm napisao golem tumač. Uza sve to Kollár je polučio, što se u obće može u tom smjeru; njegova pjesma ujedinjuje sudbine sviju slavenskih naroda, a odjeliti njezini soneti dobro označuju odjelitost pojedinih slavenskih naroda. Kollár nije našao posljedovačâ, a sva je prilika, da bi posljedovač zlo prošao. Kollár je sâm izcrpao gotovo svu poeziju, koja se mogaše u ovom smjeru polučiti.

III.

Na grobu dr. Ljudevita Gaja (god. 1872.) reče Fran Kurelac medju inim: »Za toga boravka u Pešti Gaj s pokojnim se Kollárom upoznao, te odonud se vrativ sva je družtva, sve sastanke mladih ljudij okadio učenostju toga Slovaka, toga skromna Lutorskog duhovnika, te ugrijanę Slovinske duše, a najpače čudesî divne mu i pročuvene pěsni »Slávy dcera«. Nam je bilo kao da nam je ko usta medom omazao, i bolje smo k tomu pridisali nego k liljanu i čeminu. To je bila prva kitica iz golemoga vrta Slovinstva.« Gaj je najprije učio u

Beču i u Gradcu, no pravi ga se plamen slavenske ideje uhvati istom u Pešti, gdje se našao u kolu mladih Slavena, a poimence upoznavši se s Kollárom i sa Šafařikom. Kollár je g. 1841. pohodio Zagreb i opisao svoj boravak, pa tom zgodom piše o Gaju: »Gaj jest osa, vůkol které se duchovní i národní život Zahřebu anobrž celého Horvatska točí. Již tomu asi 12 let co sme se neviděli, co jsme v Pešti spolu na procházky chodívali, čitanku k poučení se češtině čitali, o pravopisu, o novinách a jiných národních důležitostech rozmlouvali a všeliké plány v budoucnost činili: ze mládence jemného, učelivého, naděje plného stal se již přísný, vážný, vysoce zasloužilý, všecka předsevzetí mladosti uskutečnující muž. (Gaj je os, oko koje se vrti duševni i narodni život Zagreba, dapače sve Hrvatske. Ima tomu po prilici 12 godina, što se nismo vidjeli, što smo u Pešti zajedno izlazili u šetnje, čitali čitanku, da se nauči češkomu jeziku, razgovarali se o pravopisu, o novinama i inim narodnim poslovima, te gradili svakake osnove za budućnost; od okretna, učna, nade puna mladića postade Gaj već ozbiljan, ugledan, mnogo zaslužan muž, koji izpunjava sve odluke mladosti. Kollár, spisy III. 45.)«

Kollár je učitelj Gajev, pa s pravom možemo reći, da je kumovao hrvatskomu narodnomu preporodu. Dok je Gaj još u Pešti boravio, objelodani sitnu knjigu, koja nam je bila od veće koristi, nego da je Bog zna koje tegotne učenosti bila puna, kako zgodno veli Kurelac, knjižicu o pravopisu (Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaňa. U Budimu god. 1830.). Ovom je knjigom polučeno pravopisno jedinstvo onih Slavena, koji pišu latinicom izuzevši Poljake. Gajeva je knjiga puna Kollárova duha. U njoj Gaj ne udešava samo hrvatskoga pravopisa po češkom, nego ujedno iznosi Kollárove ideje o Slavenstvu. Treba tek da navedemo stranicu 22.: »Vsaki naobraženi Čeh i Leh Vseslavenstvo (t. j. goruću želu, da sva narečja velikoga našega naroda, kuliko moguče je, jedno k' drugomu približiju se) glibše čuti, neg da se mi za stanovito ufati nebi smeli, da sledňa dobra, z' ovem umnem pravopi-

saňem na svetlo dana horvatska knjiga tulikajše vu Čehski i Lehski zemli čtela se bude. A kulika nam stopram onda hasen i korist pristupi, ako se bližňi brati naši Šlavonci, Dalmatinci, Krajnci i Korušci (kaj od ňihove razumnosti ne dvojimo) vu ovem tak korenoslovju jezika našega, kak takaj izvišeňu i objačeňu zosebneh slovstih našeh prikladnem pravopisaňu z' nami barem vu sobstvenosti zjedinili budu. Oh kak vnogo verlejše bi bilo slavnem našem susedom na Štajerskem i Krajnskom, rajši za ovo naše občinstvo, poleg mogučnosti z' nami truditi se, nego iz izličnoga narodoľublja, ali iz jednostrane tverdokorne svojľubnosti, nove slovstvenomu Slavenstvu zpačne slove kovati; ar samo po jedinstveni jednakosti k' cilu dospeti moremo. Samo takvem načinom smemo se nadeati, da nekda ves veliki slavenski jezik iz vseh svojeh različnostih vu četvera glavna narečja skupztegnul se bude, kojeh slovstva na stupe izobraženosti i zvučenosti duha, ter slovstvene složnosti vuperta, občinsko vseh Slavencev blago budeju«. Počevši od samoga nadpisa (horvatsko-slavenski) do konca knjiga je prociedjena duhom Kollárovim.

Gaj je u Pešti s Kollárovih usta uhvatio ideju slavenske uzajamnosti, pa se vraća mladi pravnik u Hrvatsku, da joj bude apostol. Kad je Kollár objelodanio svoju knjigu o književnoj uzajamnosti slavenskoj i svoje pjesme, poimence »Slavy dceru«, Ilirci se opajaju ovim djelima Kollárova duha i srca, to su im evangjelja. Godine 1838. piše Vraz Muršecu: »Naskorem bodte dobili iz Marbora eno lepo knjigo (Kollárovu knjigu o uzajamnosti), ktera je v Gradci vse Slovenske kervi sburkala. Eden exemplar za se zaderžte, drugega pa po priliki mojemu bratu Horvatu v Velikonedlo pošlite. Da bote još prebrali, jo razposodte kak jó najširje morete, nâj se božja reč — Slovenstvo razširi od Sevra do Juga, od Izhoda do Zahoda, koder koli pozabljeni Slovenci prebivajo. Tota je knjiga Evangelium Slovenski, kde bere »Dere bode se vse to zgodilo, te podignete Vaše glave ino gledite, zakaj kraljestvo nebesko je blizo i t. d.« — Će bi znali več exemplarov potrebovati, amo pište mi za nje, ino naznante mi čislo exemplarov. Jaz sem jih že dvajsti razdaval, pa še namenim naskorem po več poslati dati. Ali to bi moglo naskorem biti.«

Ako ogledaš »Danicu«, vidjet ćeš, koliko je Kollár utjecao na Ilirce. Već god. 1836. priobćuje Gaj članak o »O slovstvenoj uzajemnosti medju koleni i narěčji slavenskimi« po Janu Kolláru; poslije se oglasuju Kollárove knjige, te Kollár sâm piše pozive na predplatu svojih djela (»Sláva bohině« godine 1839., »Cestopis« g. 1842., »Govori i propovědi« g. 1843.). God. 1844. ima u »Danici« Kollárov izpravak protiv knjige Stjepana Horvata: »Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungar. Provinz.« Ovdje brani misao, da su Grci Slavene zvali »Italiotama«. Kad godine 1844. putuje Kollár u Švajcarsku, već se unapried »Danica« raduje duhovnoj poslastici, koju će nam odanle donieti. »Bog neka mu bude na pomoć u njegovom putu, da se srěćno povrati onim, koji će ga željno izgledat.«

Vidimo, da je Kollárova lira budila ne samo Čehe, nego takodjer Hrvate. Vedri optimizam Kollárov, ono čisto pouzdanje u pobjedu slavenske misli prijalo je zanosnoj mladeži hrvatskoj tada zvanoj ilirskoj, pa se tragovi tomu svietlomu, ničim nepomućenomu vjerovanju nalaze u svemu ilirizmu. Ilirska je poezija u najtješnjoj svezi s Kollárovim idealnim optimizmom. Prvaci ilirskoga Parnasa učenici su Kollárove vile. Dok je ruska i poljska poezija zalutala u pesimizam i mistiku, ilirska je sa češkom puna vedrine i pouzdanja. Najsnažnije je duh Kollárove »Slavine kćeri« odjeknuo u krasnim Vrazovim »Djulabijama«, kojim je osnova kompozicije udešena prema »Slavinoj kćeri«. (Izporedi Markovićev uvod »Izabranih pjesama Stanka Vraza«, str. 145 dalje.)

Kolik je bio Kollárov ugled u Iliracâ, najbolje se pokazalo god. 1841., kad je pohodio Hrvatsku. »Danica« donosi u 38. broju o. g. Stoosov zanosni pjesnički pozdrav Janu Kolláru, »velikomu pěsniku i uzajemnosti sveslavjanske neumàrlomu spisatelju«:

*

Slave nebo kroz široko
Jezdi krilat sivi soko,
Ter od sunca svět gledi:
Bistro njegvo oko pada
Vàrh Zagreba běla grada;
Oj, u njemu jur sědi.

Nije soko to krilati,
Već si, Otče, Ti poznati
Pàrvi Tatre Pěsniče!
Nit je sunce, kó Ti siva,
Već je ljubav roda živa,
Ká u sve nas utiče.

Ti si u rod nju ulio,
Svetom vatrom zapalio
Jedne majke sinove;
Da svak jedan sve Slavjane,
I svi jednog složno brane,
Kad čest roda pozove.

A pod kraj nastavlja ovako:

Do tog hrama svete sloge
Tko uzhitri naše noge,
Tko neg' rěči Tvoje věst?
Uzajemne sloge slika
Tva, najvećja Tva je dika,
Tvoga sjajnog uma čest!

Primi u znak zahvalnosti
Sàrdca naša, ter oprosti,
Da smo u tom dali sve:
To je sav naš kamen dragi,
U kojemu, Otče Blagi,
Věkovat će Ime Tve.

Iza toga opisuje Kukuljević svečanost, koju su Zagrebčani priredili Kollăru, »mužu, kojega već ime svako pravo sla-

vjansko sèrdce plamenom svete vatre podpaljuje«. »Odmah za njegovim došastjem (12. rujna g. 1841.) razpèrši se kao munja po našem gradu glas: pěsnik »Slavy Dcere«, spisatelj »uzajemnosti sveslavjanske« je ovdě! Od kuće do kuće, od uha do uha raznosi jeka ugodnu věst, da je neumèrli Slavjan tatranski posětio svoju slavjansku bratju ilirsku, i usta sviuh Horvatah zaore jednokupno: dobro došó, dobro došó! kao Slavjan — kao pěsnik«.

Dne 14. i. mj. prirede mu prijatelji objed u streljani, kod koga je bilo 80 ljudi, plemića, vojnika, književnika, dostojanstvenika, gradjana. Poslije službenih zdravica nazdravili su Kollăru, pa se onda pjevala pjesma, koju je Stoos »premda u hitroći, ipak izvèrstno« sastavio. Iza toga se pilo za municipalna prava hrvatska, za Šafaříka, Pogodina, Mickiewicza itd. Zatim dovršuje Kukuljević ovako: »Napokon možemo reći: da je na taj dan boginja Slava s blagimi svojimi zrakami sve nazočne obsijala i to zaista samo zato, što je njezin ljubljeni sin u velikom krugu domoradacah medju velikaši od najstarie korenike ilirske i drugimi slavnimi muževi sědio, ter svojom čednostju i uljudnostju sve nas ublažavao«.

Kollár je kasnije opisao svoj prolazak kroz Hrvatsku u prvom »Cestopisu«. Osobito hvali čitaonicu, u kojoj je našao svu silu slavenskih novina. »Tolika se množina slavenskih novina jedva nalazi još gdje u svietu«, veli Kollár (Spisy III. 45.). Kollára ne uznosi samo broj novina, nego i duh slavenski, kojim je prožeta ilirska čitaonica, te veli: »Takovim čistim sveslavenskim životom nisam bio nigdje tako prožet, kao ovdje!« (Spisy III. 46.).

Ako se još sjetimo, da je Kollár dopisivao s prvacima ilirskoga pokreta (n. pr. Gajem, Babukićem, Vrazom), lako ćemo razumjeti onu jaku vezu, koja spaja ilirski pokret s Kollárovim idejama, pojmit ćemo zanos Iliraca za njega. Njega pjesmom slavi osim Stoosa god. 1844. i Mihanović u »Danici« br. 18., gdje imade »Odziv Danice Ivanu Kollăru«; »Spomenik Kollăru« pjeva Ognjoslav Utješenović Ostrožinski; no nad sve se ove hvalitelje kao orao visoko uzvinuo Preradović svojom

divnom elegijom »U smrt Jana Kollára«, objelodanjenom u »Matičinu« izdanju Preradovićevih »Izabranih pjesama« godine 1891. Pravo zove Preradović Kollára »danicom zviezdom slavenskoga dana«, koji je prvi u svojoj pjesmi obuhvatio cielo Slavenstvo: iztočno, sjeverno i južno. Pjesnik »Slavine kćeri« doista je najljepši cvietak sa slavenske lipe, te mu zgodno pod kraj svoje pjesme pjeva Preradović:

Kolláru slavni! s gomile groba tvojega spušta
 Poglede slavenski duh, uvidja najbolje s nje,
S vidjeka tuge, koliki prostor, kolika svieta
 Pučina bijaše to, kuda se razgrnu žar
„Slavine kćeri“ s ognjišta žarkog, kuda sve sjeknu
 Plamen uzajemnosti, kojime užiže sad
Tuga i žalost mašale svoje; Kolláru slavni,
 Sveslavski bio si sin, sveslavski krije te grob.
Okolo njega sdružuje ljubav široke tvoje
 Domovine vaskoliki sviet, iztok i sjever i jug.
K zapadu tvome hrli i plače vapjući zalud
 Jutarce tvoje i dan. Plačite, Slavjani svi!
Lievajte suze zemljici slavskoj, braćo, u njedra,
 Neka se nakvasi njim', neka joj uzbude sok!

U bezsmrtnim riečima Preradovićeve elegije najljepše se zrcali ona sveta ljubav, kojom su Hrvati gorjeli prema Kollárovu geniju. Kollárov grob ostaje ono posvećeno mjesto, na kojem se u bratskom zagrljaju ujedinjuju sinovi pojedinih slavenskih naroda!

Giacomo Leopardi.

I.

Izmedju godine 1789. i 1815. ima samo četvrt vieka, pa ipak je ovo doba po važnosti jednako stoljećima. Oni, koji su veliku revoluciju pozdravili sa najvećim zanosom u svojoj mladosti, koji su u revoluciji nazrievali ideal plemenitoga čovječanstva, pobratimstva naroda, sada su već dozreli muževi, pa mirno i zrelo prosudjuju prilike bez mladenačke naglosti. Koliko su doživjeli oni, koji su se rodili izmedju godine 1765. i 1775.! Izgredi velike revolucije razorili su njihove ideale; bezprimjeran vojnički despotizam bio je posljedica revolucije, a pobraćeni narodi gonili su se od jednoga stratišta do drugoga. Je li čudo, što vidoci ovih dogadjaja nisu razumievali dobra, koje je stvorila revolucija i što su u velikom sinu revolucije vidjeli samo angjela razora? Prvih godina iza pada Napoleonova vidimo po svoj Evropi, da javno mnienje podupire djelo reakcije. Samo malo ljudi moglo se oteti obćenitoj struji. Istom kad su se ljudi umirili i sabrali, i kad su stali jasnije progledavati ciljeve reakcije, počinje se javljati protivna struja, koja nam se u Italiji pokazuje kao nastojanje oko narodne samostalnosti i oko naprednjačke promjene državnih prilika.

Poslije propasti Napoleonova carstva opažamo gotovo u svoj zapadnoj evropskoj književnosti jednake pojave. U Nje-

mačkoj izlaze na vidjelo romantici, u Francuzkoj piše Chateaubriand svoje djelo »Génie du Christianisme«, Lamartine »Méditations«, Lamenais »Paroles d'un Croyant«, a u Italiji se javlja »romantička škola«, ona »audace scuola boreal«, kojoj je na čelu slavni Alessandro Manzoni.

Premda je i talijanska romantička poezija bila kći reakcije, ipak nije bila njena službinja. Ona je mjesto prevratnih ideala takodjer tražila u kršćanstvu svoje ideale i zanosila se za vjerski, vitežki srednji viek; ali je u isti mah gledala, da s ovim pjesničkim kršćanstvom spoji naprednjačke ideje XVIII. vieka. Tako je njezin program bio, da velike i opravdane ideje revolucije ujedini sa vjerskim čuvstvom čovječanstva.

Dva su uzroka odvratila talijansku romantiku od misticizma i »plemenite tajne«, u koje je zapala njemačka romantika, na ime: zdravi južnjački realizam i politička promjena u Italiji. Na Apeninskom poluotoku upravo se povratilo igo tudje vlasti. Svu talijansku književnost prije godine 1866. spaja, kao zajednička veza, misao talijanske samostalnosti, ma se ova misao očitovala u divljim kletvama Berchetovim, u Guerazzijevim deklamacijama, u djelima Manzonijevim, u pjesmama Leopardijevim ili u satiričkim podrugačicama Giustijevim.

Prije svega išao je novi romantički smjer za tim, da se oslobodi od stare mitologijske naprave, koja je ne samo preživjela revoluciju, nego i svoj ništetnoj poeziji carstva podavala odielo. Ako će poezija da postane narodna, treba da se mjesto stare naprave uvede nova, kako su to učinili najprije englezki pjesnici, poimence Byron. To su već osjećali Monti, Ugo Foscolo i još više Pindemonte, ali je istom Manzoniju pošlo za rukom, da poeziju podpuno oslobodi od stare predaje. Godine 1815. objelodanio je Manzoni svoje pjesme »Inni sacri« (Svete himne), »La Resurrezione«, »In Nome di Maria«, »Natale« (Božić) i »Passione«, pa su to bili prvi znakovi prave romantike. Uz Manzonija pristane kolo mladih i svježih talenata, pa se tako započne boj izmedju romanticizma i klasicizma. Godine 1818. izadje časopis „Il Conciliatore« (Pomiritelj), komu je bila svrha, da izmiri protivničke tabore »na polju vječne ljepote, koja se može postići samo proučavanjem prirode.« »Conciliatore« preporučivaše čitanje inostranih književnosti, ne za to, da ponuka Talijane na posljedovanje, nego da se razšire medje književne kritike. List je najviše udarao na zastarjele mitologijske dronje i zahtievao »poeziju sadašnjosti za narod«, pa je svojim svježim i krepkim pisanjem osvojio mnogo zemljišta. Berchet, Silvio Pellico, Rasori i mnogi drugi vještaci bijahu glavni saradnici lista, koji je razpravljao ne samo o književnosti, nego i o ekonomiji i pedagogiji. No kad je stao iznositi i pitanje narodne samostalnosti, bili su mu dani odbrojeni, te nakon godinu dana morade prestati.

Na smjelu novu školu podignu se klasici, a na čelu im Monti. Njihov organ »Biblioteca italiana«, koju je medjutim doskora ostavio Monti, žestoko se osipaše na »Antologiju«, nasljednicu »Conciliatorovu«. Uporedo je bjesnio već prije započeti boj puristâ, koji su se borili za čistotu jezika, i galicistâ. U tom su boju romantici ponajviše pristajali za puristima, premda su u poeziji bili njihovi protivnici, jer su svi klasici bili puristi. Romantika se ograničila gotovo samo na gornju Italiju, dok su se u srednjoj Italiji dugo održali klasici.

Talijani kadikad i Leopardija zovu »posljednjim klasikom«, ali to ne čine poradi toga, kao da bi se Leopardi služio starim klasično-mitologijskim aparatom, nego za to, što je Leopardijev oblik klasičan, na starinski način prost od natrpavanja i nadutosti. Po sadržaju svojih pjesama podudara se Leopardi sa programom romantičke škole, jer mu je poezija, kao i romantika, zadahnuta sadašnjim idejama. Na taj način pripada Leopardi u istu školu, u koju ide i Manzoni, premda su ova dva pjesnička velikaša u svojim duševnim uvjerenjima pravi antipodi: dok Manzoni brani stalnu poput pećine vjeru, Leopardi je zastupnik skepse, koja prelazi već u nihilizam.

II.

Život grofa Giacoma Leopardija, najvećega talijanskog pjesnika u novije doba, prava je slika i prilika sve nesreće, koja se može svaliti na čovjeka. Premda je potekao od otmena

roda, nije pjesniku dotjecalo, da se obrani od biede; s otcem, čovjekom čudakom, živio je sin u ljutoj prepirci; od djetinjstva je pjesnik ginuo i kako je bio lomna tiela, nije se naužio mladenačke sreće, ni nanosio zdravlja; premda je bio snabdjeven znanjem, kojemu su se čudili zemljaci i tudjinci, premda je bio jedan od najumnijih znalaca klasične starine, nije mu pošlo za rukom, da uhvati mjesto, koje bi odgovaralo njegovim svojstvima; premda je bio odredjen, da postane jednim od najvećih pjesnika modernih, potisle su ga boli, koje su neprestano rasle, u takovo nezadovoljstvo, da je najzad stao u najoštriju kontradikciju proti savremenoj struji; obdaren žarkim srcem i gorućom željom ljubavi mislio je, da su oko njega sve sami hladni ljudi, pa je jedini spas »iz ovoga mora boli« nalazio u smrti. Zato pozdravlja smrt kao staroga, davno željenog prijatelja u pjesmi »Ljubav i smrt« ovim riečima (u Pucićevu prievodu):

Nego prazna sva ufanja,
Kojim sviet se s djecom tješi,
I sve lude govore i rieči
Odmetnuvši ća od sebe
U nikoga nade jedinice
Ne polažem van u tebe,
Te dan samo čekam vedri,
Kad ću sklonit zadriemljeno lice
Na djevičnih tvojih njedrih.

Napokon ga zateče željena smrt, daleko od zavičaja, ali u naručju vjerna prijatelja, koji ga je posljednjih sedam godina njegova života njegovao i tješio, stisnuo mu oči, pokopao ga, postavio mu grobni spomenik, opisao život i sakupio njegova djela. Bilo je pjesniku oko 39 godina, kad je umro, — poginuo je u godinama, koje su već mnogim velikim duhovima bile pogubne. I Rafaelu je bilo samo 37 godina, a Byronu 36, kad su umrli.

Giacomo Leopardi rodio se na 29. lipnja godine 1798. u Recanatiju, u blizini čuvenoga Loreta. Otac mu grof (conte)

Monaldo Leopardi bio je na glasu sa promašenih ekonomijskih osnova i različitih političkih spisa, u kojima se podpuno protivi mislima svoga sina. Njegova majka markeza Adelaida Antici imala je u kući podredjeno mjesto, pa se čini iz pisama, da nije utjecala na sina. Dva su svećenika pod očinskim krovom podali mladomu Giacomu prve naučne upute. Od 14. svoje godine počevši, bio je sasvim samomu sebi prepušten u nauci; očeva knjižnica, koja se još sada nahodi u Recanatiju, bijaše glavno vrelo njegova doskora golemoga znanja. Ovdje se bez učitelja nauči grčkomu i hebrejskomu, a od modernih jezika prisvoji francuzki, španjolski i englezki. S osobitim je žarom prionuo za grčku knjigu; znao bi noći i noći probdjeti čitajući svoje ljubimce grčke pisce. Pietro Giordani, prijatelj Leopardijev, kazuje u uvodu izdanja Leopardijevih filologijskih radnja, da je Leopardi poznavao ne samo grčku književnost, nego i najsitnije osobine grčkih običaja i u obće grčkoga starinskog života, pa mu se čini, da je Leopardi sâm pravi Grk i medju Grcima jedan od ponajvećih; čini se, kao da je njegova duša bila odredjena, da živi u doba Periklovo i Anaksagorino, pa je po nekoj zabludi zakasnila i javila se u tužne dane Italije. Njegove prve radnje razpravljaju o grčkoj starini, pa su izišle u Milanu godine 1816. u Stellinu listu »Spettatore italiano e straniero«. Osobito su čudo izazvale dvie grčke pjesme, koje je Leopardi objelodanio u 18. godini; obje pjesme odišu Anakreontovim duhom i svi držahu, da su izvorne pjesme iz starine, dok nije sam rekao učenjacima, da ih je on spjevao. Prva je namienjena Amoru, a druga mjesecu. U isti mah priobći prievod himne Neptunu, a opremi ga tumačenjem, kojemu su se zadivili i oni vještaci, koji su progledali obsjenu.

God. 1818. izadju u Rimu njegove prve canzone: »Italiji« i »Danteu«. U obje se žali na političko robstvo svoje domovine. Evo glasovite njegove pjesme »Italiji« (u prievodu F. Kovačevića):

Domovino, vidim ti zidove,
Slavoluke, stupe i kipove,

Vidim tvrde kule pradjedova,
Ma ne vidim slave, da, ne vidim
Britke ćorde i lovor-vijence,
Čim se naši ponošahu stari;
No ti golo i čelo i grudi.
Vaj! koliko grdnih po njih ranâ,
Vaj! koliko krvi i modricâ!
Kakvu li te, silna ženo, vidim!
Ja od jada i nebo i ljude
Zapitujem: kaž'te mi, o kaž'te,
Tko ju takom učinio? Obje
Sputane joj u okove ruke,
Te prosutih niz ramena vlasî,
Bez prievjesa na kukavnoj zemlji
Tužna sjedi i krijući lice
Medju ruke grozne suze valja.
Plači, plači, Italijo mila,
Imaš rad šta: ti si uvijeke
I u dobre i u loše zgode
Naviknula svladavat narode.

Da su t' oči dva izvora živa,
Opet ti se ne bi mogle suze
Izjednačit šteti i sramoti;
Jer bi žena, a sad si robinja.
Tkogod zbori il' o tebi piše,
Sjećajuć se prošle tvoje slave,
Ne će l' reći: bila je velika,
Sad već nije? — Ali rad šta? gdje je
Ona stara snaga i oružje?
Gdje je krepost, gdje je postojanstvo?
Tko ti ljuta mača odpasô je?
Kakvi napor, kakovo lukavstvo
I kakova nečuvena sila
Bi dovoljna, da sa tebe svuče
Zlatnu halju i zelene vience?

Kako pade i kada s visine
Tako divne u lužinu ovu? . . .
I nitko se ne bori za tebe? —
I nitko te od tvojih ne brani? . . . —
Oružje mi, oružje ovamo,
Ja ću samac da se borim, samac
Ja da panem. Bože, plamen budi
Moja krvca talijanskoj grûdi!

Gdje su tvoji sinovi? Oružja
I kolesâ, glasa, talambasa
Jeku čujem: u tudjoj se zemlji,
Italijo, tvoja djeca bore. —
Čekaj, čekaj. Ja već eno vidim,
Ili mi se teke tako čini,
Na gomile vojsku i hatove,
I dim i prah i bliesak sabalja
Ko sikćanje munjâ kroz oblake.
Ne tješiš se? I drhtave vedje
Ne savijaš na sumnjivi slučaj?
Što se kroz ta polja talijanska
Mladež bori? O bogovi sveti,
Talijanski junaci se bore
Za drugoga! — Haj! nesretan onaj,
Što pogine u krvavu boju
Ne za svoj dom, za ženu i djecu,
No za drugi narod i tudjijeh
Od dušmanâ — te ne može reći
Umirući: domovino moja,
Onaj život, što si mi ga dala,
Opet vraćam sad u njedra tvoja.

Oj! vremena iz starosti drevne,
Dobrosretna, draga i blažena,
Kada u smrt narod na gomile
Trčijaše domovine radi.

I vi vazda slavni i štovani
Tesalički okršaji ljuti,
Gdje Perzija i sudbina mnogo
Gore biše nego šaka ljudi
Plemenitih grčkih sokolova.
Ja mnim, trava i krši i vali
I planine vaše da pričaju
Tajanstvenim govorom putniku,
Kako ono poprište pokriše
Nedobitne čete, koje Grčkoj
Zavještane i odane bjehu.
Tada Kserkse podal i okrutan
Bježijaše preko Helesponta
Ostanuvši brukom i grdilom
I potonjem pâsu[1] svoje krvi;
A na brijeg zelene Antele, —
Sveta četa gdje izpusti dušu,
Da grob steče bezsmrtnog života, —
Simonid se penjaše gledeći
Nebo, more i široko polje.

I od suzâ nakvašenim licem
I zavrlom dušom i klecavim
Koljenima, milozvučne lire
Drmnu žice slave i poštenja:
— Oj! blaženi vi, koji ste njedra
Otvorili dušmanskim kopljima
Rad ljubavi one, što vas dala;
Vi, koje vas Grecija poštuje,
I kojim se cio svijet divi! —
Na oružje i na pogibelji
I u hudu sudbinu koja vam
Silna ljubav mlade trže duše? —
Kako vam se, o sinovi, zadnji

[1] Koljenu.

Čas učini veseo sa smiehom,
Da na težki i punan žalosti
Krok odoste? Činjaše se, svaki
Od vas da na svadbu, a ne na smrt
Gredijaše, ovjenčana družbo.
Al vas crni Tartar i valovi
Tu čekahu mrtvi. — Ah! ni s djecom,
Ni s ljubama milim tad ne bjeste,
Kad bez plača mirni umrijeste.

No nikako bez groznijeh suza
I bezsmrtne tuge Perzijanâ.
Ko lav kada u krdu bikovâ
Časom skoči na hrbat jednome,
Pa mu skubne sa povora[1] meso,
Čas ga krvav u bokove zubne,
A časom mu stegno progrizuje:
Tako srčba i krepost Helenâ
Kroz perzijske tmuše[2] bjesnijaše.
Gle! panule konje i konjike!
Gledaj, kola i čadori bieli
Ko smetaju uteć' dobitima;
I tirana onog sa pô duše
Razdrpana, gdje medj' prvim bježi! —
Gledaj, gledaj! omašteni krvlju
Od barbara grčki vitezovi, —
Što su bili uzrok Perzijancu
Neizmjerne tuge i žalosti, —
Ko po malo jedan do drugoga
Osvojeni od ranâ padaju.
O! vječna vam, vječna uspomena,
Svete sjeni milih pokojnika,
Dokgod teče pera i jezika!

[1] Sapi.
[2] Čopore.

Ta prije će zvijezde panuti
I utonut u morsku pučinu,
Nego vaše ime poginuti.
Žrtvenik je vaša raka: tu će
S milom djecom dohoditi majke
I tragove vaše sveti krvi
Kazivat im. Evo i ja padam,
O blaženi, na zemlju i ljubim
Ove krše i grude, koje će
Biti vječno sjajne i štovane
Od jednoga do drugoga mora.
O, kada bih i ja s vama bio
Ovdje dolje i kada bi zemlja
I od moje krvi mokra bila!
No ako je sudbina različna,
Te ne pušta, da za Grčku svoje
I ja oči samrtne zaklopim,
Ono barem nek bogovi dadu,
Da i slava vašega pjesnika
Od koljena živi do koljena,
Dok i vaša živi uspomena.

Drugu je pjesmu (Danteu) napisao u prigodi, kad se u Firenci sastao odbor za podizanje spomenika najvećemu pjesniku Italije Danteu.

Dvie godine iza toga (god. 1820.) objelodani treću canzonu »Angelu Maju«, najglasovitijemu filologu talijanskomu, obretniku mnogih starih pisaca, koji se najpače proslavio tim, što je obreo i izdao Ciceronove knjige »De republica«. Ova canzona, koja je pravi biser medju Leopardijevim pjesmama, opet je žalba na propast književne veličine talijanske. Najprije nam dozivlje pred oči Dantea, Petrarku, Tassa, a od novijih samo Alfierija, pa veli, da sadašnjost ne prija razvoju velikih duhova, te zato moli Maja, da i u napredak budi mrtve, koji će svojim riečima pobuditi, da se ovo sramotno stoljeće dade na plemenit rad — ili zastidi!

Ove pjesme, napisane zanosnom riečju i savršenim oblikom, ugodile su struji vremena i izazvale obćenito slavlje u Italiji. Svatko je bio ljubopitan, tko je taj nepoznati mladić, koji u tmurno doba restauracije, pod pritiskom tudjinske vlasti, umije razpaliti narodno čuvstvo i uputiti Talijane, da se uzdaju u se i u svoju davnu veličinu.

Pjesnik je još tada (pa sve do 24. godine) živio u rodnoj kući u Recanatiju, gdje je okružen sićušnim dušama i nerazumljen uzdisao, gdje je njegovo zdravlje, kako on mišljaše, poradi oštre klime mnogo patilo, gdje mu je sve nedostajalo, za čim je čeznuo, a poimence nije imao novaca, da ostavi očinski dom. Već godine 1817. piše Giordaniju, koji je branio Recanati: »Pravo rekoste: Plutarh i Alfieri ljubili su svoju Heroneju i Asti. No ljubili su ih, premda nisu ondje živjeli. Tako ću i ja svoj zavičaj ljubiti, budem li i daleko od njega; sada mrzim na njega, jer u njemu živim, jer mi ovaj biedni grad, izuzevši obitelj, nije nikakova dobra na svietu podao.« Zatim nastavlja o gradu: »Ovdje je samo smrt, glupost, ludost. Književnost je nečuvena rieč. Imena: Parini, Alfieri, Monti, Tasso, Ariost i druga treba da se istom iztumače. Nema nikoga, tko bi nastojao nešto biti, nikoga, koga bi vriedjalo ime neznalice.« A i u samoj obitelji nije mu bilo mnogo ugodnije. No najviše mu kvare dobru volju neprestane, sve to veće boli. Već godine 1817. žali se Giordaniju, da je nestadak zdravlja glavno vrelo njegova nezadovoljstva, pa veli Giordaniju: »Misao je uviek bila moj krvnik, ona će me usmrtiti, ako ostanem u toj osami«.

Ciele godine 1819. nije mogao raditi, jer ga pored drugih tjelesnih boli snadje još i bolest očiju. Uz takove prilike piše prijatelju Giordaniju: »Ja znam i razabiram, da moj život ne može biti drugačiji nego biedan; ali ne marim. Samo nek bude moj život bar nekoliko koristan. Ja sam proživio tako gorka vremena, te mi se čini, da me ne može zateći gora nevolja. Zato i ne očajavam. Još nisam vidio svieta; upoznam li jednoč sviet i ljude, morat ću za cielo još mnogu gorku progutati«.

Ovo nezadovoljstvo pjesnikovo raste sve više i više, pa se najzad promeće u podpun očaj. U ožujku godine 1820.

javlja Giordaniju: »I ja uzdišem od vrućega čeznuća za liepim proljećem, za koje se jedino nadam, da će biti melem izmorenoj duši mojoj. Prije nekoliko večeri, kad sam liegao na počinak, otvorio sam prozor svoje sobe; vidio sam jasno nebo, liepu mjesečinu, osjetio blagi ćuh vjetrića i čuo iz daleka lavež pasa — u to se pomole u mene stare slike, pa mi se pričini, da se opet nešto kreće u srcu, tako da sam stao vikati kao lud: molio sam milosrdje u prirode, koje glas čuh poslije mnogoga vremena. Pa kad sam se ogledao predjašnjim svojim stanjem, u koje ću jamačno opet klonuti, ukočih se od užasa, ne mogući pojmiti, kako bih mogao podnositi život bez obsjenâ, bez živahnih osjećaja, bez mašte i bez zanosa, koji su mi prije godinu dana još napunjali dušu i kriepili me pored svih boli. Sad sam usahao kao trstika, nikakova strast ne može mi više podići siromašno srce, dapače i vječna, svemoguća sila ljubavi utrnula je u ovom mojem mladenačkom vieku«. Misao samoubistva počne se sve češće navraćati u pisma i u pjesme njegove.

Kad je pjesnik htio štampati prve svoje canzone, oprieči se tomu otac, a osobito se uzprotivi želji sinovljoj, da ostavi kuću, bar mu ne htjede za to dati novaca. Tako je čamio pjesnik pod očinskim krovom do studenoga god. 1822. Najzad privoli otac na osnovu, da sin podje u Rim, po svoj prilici nadajući se, da će odabrati svećeničko zvanje, u kojem su sinu mnogo obećavali; ali mladi pjesnik pored sve nevolje ne htjede nikada pristati na tu osnovu.

III.

U studenom godine 1822. nalazimo Leopardija u Rimu, gdje je ostao do svibnja 1823. godine. Čini se, da mu boravak u Rimu nije ugodio. Veličina staroga svieta, koji se ovdje pokazuje u veličanstvenim ostatcima, nije se rek bi osobito dojmila našega pjesnika, bar ni u pismima ni u pjesmama ne nalazimo traga; Leopardi je odkrivao veličinu klasične starine ne u ruševinama vječnoga grada nego u djelima starih pisaca. — Mnogo se snažnije dojmio njegova čuvstva grob Tassov, kad je pohodio manastir sv. Onofrija u Rimu. O tom piše svomu bratu Karlu: »U petak 15. veljače 1823. godine pohodio sam Tassov grob i plakao sam uza nj. To je prvo i jedino »zadovoljstvo«, koje mi je Rim podao.« Leopardi je po svoj prilici osjećao, da je njegova sudbina slična Tassovoj. Giordani izporedjuje oba pjesnika ovako: »Nesreća je Tassova poznata po svemu svietu; ipak je od njega, koji se prikazuje tako velik u onom stoljeću velikašâ i tako gorostasan u ovom vieku patuljaka, Leopardi veći i kao pjesnik i kao filozof. Sa Tassom su bezstidno postupali ljudi, a Leopardija je priroda okrutno prikratila i razžalila; zato se Tasso tuži na ljude, a u Leopardija slušamo neprestane žalbe na prirodu. Tassovim životom upravlja mašta, koja ga čini nerazboritim i gorljivim; Leopardi, koji je bio jednako snažan i još mnogo plodniji u carstvu mašte, zaklanja se za razum i ne će da izadje iz toga zakloništa. A upravo razum ga je mučio, jer mu je oteo utjehu, koju drugi nahode u obsjenama. Velik se epik opro zavisti, koja ga je progonila, i oholomu silniku čuvstvom svoje premoći; naprotiv pjesniku filozofije gadila se i ogorčavala ga je ona tmina, u kojoj je živio. Tassa je boljela n j e g o v a nesreća, tako da nije mislio na obćenitu; Leopardijevu je srcu zadala neprebolne rane kruta priroda, koja je bila prema njemu izdašna samo u davanju taštih nada, kao i u obće prema svemu ljudskomu rodu«.

Rimljani i Rimljanke novoga doba nisu se svidjali pjesniku; on se počešće žali na njihovo neznanje, na glupe zabave, na zavist i taštinu književnikâ. U Rimu se upoznade pjesnik s njemačkim učenjakom Niebuhrom, koji je bio tada pruski poslanik u Rimu. Niebuhr ga preporuči državnomu tajniku kardinalu Consalviju, i Leopardi bi bio zauzeo izvrstno mjesto, da se htjede zapopiti. Kasnije je nastojao Niebuhr izhoditi pjesniku profesuru stare filozofije u Berlinu, ali mu to ne podje za rukom. Niebuhr ostavi Rim, ali i kasnije ostaše jedan drugomu odani.

Leopardi se u Rimu ponajviše bavio u knjižnicama, pripremao je popis rukopisâ u knjižnici obitelji Barberinijâ i pri-

obći nekoliko filologijskih sastavaka u rimskim časopisima. Leopardi je namjeravao s kojim odličnim Englezom, Niemcem ili Rusom otići iz domovine u tudjinu, ali mu se ova osnova izjalovi, pa se tako još više razočaran povrati u svibnju godine 1823. iz Rima kući. Ovdje je opet dvie godine prekužio u boli i osami.

U to doba ide prva zbirka njegovih pjesama (Canzoni. Bologna 1824). Izuzevši već poznate pjesme, dodao je Leopardi nekoliko novih pjesama, no i u njima se javlja onaj očaj, pesimizam i prezir svieta, s kojim smo se upoznali u Leopardijevim listovima. Pjesnik upotrebljava strogi oblik Petrarkine canzone, a u jeziku se jasno vidi utjecaj klasičnih studija, budući da su poredak rieči i pojedini izrazi neriedko udešeni po latinskom.

Kad je u srpnju godine 1825. preko Bologne putovao u Milan, kamo ga je pozvao knjižar Stella, da izdaje i prevodi Cicerona, mislio je, da je umakao pandžama smrti. No već u početku listopada nalazimo ga opet u Bologni, jer mu se ponuda Stellina nije svidjala. U Bologni je privredjivao kruh poučavanjem, a od Stelle je dobio 10 škuda na mjesec kao predujam za radnje, koje će napisati i u njega objelodaniti. Ovdje je ostao do listopada buduće godine, pa je u to doba preveo martirij sv. otaca s brda Sinaja, i to u jeziku 14. vieka tako vješto, da su svi držali prievod radnjom iz Danteova vieka. Osim toga je priredio novo izdanje Petrarkinih djela s bilježkama, koje su posvjedočile, da je Leopardi ne samo izvrstan klasičan filolog, nego i dobar poznavalac talijanskoga jezika i književnosti. U isto doba izadje nova zbirka Leopardijevih izvornih i prevedenih pjesama godine 1826. u Bologni (Versi del Conte G. Leopardi), u kojoj je uvrštena krasna pjesma Carlu Pepoliju i nekoliko omanjih sastavaka u prozi. Ovi su sastavci izlazili što u »Antologiji« (u Firenzi), što u »Raccoglitoru« (u Bologni).

Boraveći u Bologni upoznade se pjesnik sa groficom Malvezzi, duhovitom i naobraženom gospodjom, koja je sama proučavala latinske pisce i prevela Ciceronov »Somnium Scipionis«. Srce se pjesnikovo razplamti jasnim plamenom. Pjesnik piše bratu Karlu list pun zanosa, pripovieda mu, kako ga je osvojila grofica svojom duhovitošću i gracijom, pa nadovezuje: »Ovo poznanstvo stvara znamenitu epohu u mojem životu, jer me je oslobodilo od zablude, jer me je uvjerilo, da ima još u svietu radosti, koje sam držao nemogućim, i da sam još vrstan za trajne obsjene pored sve svoje spoznaje i ukorienjene navike. Ona je moje srce opet probudila od sna, dapače od podpune smrti, koja je već mnogo godina trajala«.

Pored svega žara čini se, da ova ljubav nije imala dubljega koriena. Bar u kasnijim listovima i u Ranierijevu opisu Leopardijeva života nema više o tom spomena.

Pošto je zimu god. 1826./27. prezimio u očinskom domu, vidimo ga, gdje s proljeća putuje u Firenzu. Poslije kratkoga boravka u Bologni, stigne u Firenzu u lipnju. Težka bolest očiju mučila ga cielo ljeto, tako da je gotovo uviek čamio kod kuće, ne mogući ništa raditi. Znameniti ljudi u gradu, domaći i tudji, Niccolini, Gino Capponi, Frullani, Giordani, Colletta, Manzoni, koji je došao iz Milana, i Bunsen pohadjali su ga u bolesti, i bar na mahove razbijali onu crnu maglu, koja bi se na prisiljenoj dokolici hvatala oko pjesnikove duše. Zimu godine 1827./28. zimovao je u Pizi, kamo je otišao poradi blažega podneblja. Ondje mu je bilo nešto ugodnije, bar u pismima hvali dobri zrak, toplo sunce, ljepotu grada i prijazne stanovnike Pored sitnijih radnja bavio se u Pizi oko talijanske krestomacije, koja je u dvie knjige izišla u Milanu o trošku Stellinu godine 1827. i 1828. — Ljeti godine 1828. nalazimo ga opet u Firenzi i premda mu je bilo nešto bolje, ipak gotovo u svakom listu čitamo tužbu na rdjavo zdravlje. Leopardi je opet mnogo obćio sa starim prijateljima, koji su se skupljali u čitaonici knjižara Vieusseuxa, izdavača Antologije. U tom je krugu udaren temelj preporodu Italije, osobito s pomoću nove narodne liberalne stranke, koja se protivila potajnim družtvima i urotama, te zahtievala i najzad izhodila pravo slobodnoga razvoja, liberalne ustanove i svrgnuće tudje vlasti. Leopardi je drugovao s njima, ali se nije mogao ugrijati za njihov rad,

bit će zato, što je b.o u obće pesimist. Bilo bi krivo tvrditi, da je zato Leopardi bio protivnik slobode.

Ljeti ove godine umrie mu mladji brat Luigi. Taj slučaj, a još više nestadak novaca prisile pjesnika, da se pod jesen vrati u Recanati. Nekoj prijateljici piše prije polazka: »Grozna noć Recanatinska čeka me.« Tako je i bilo: on ostade od studenoga godine 1828. do svibnja 1830. god. u zavičaju, a onda ga ostavi, da se više nigda ne povrati.

Ovo vrieme pripada medju najtmurnije odsjeke njegova života: ne može stvarati, a misli ga izjedaju; Recanati zove svojim zatvorom, svojim paklom, a život u tom mjestu — purgatorijem; jedared piše: »Poginuo bih od bjesnila, gadjenja i sjete, kad bi se moglo umrieti od tih zala.« On nastoji na svaku ruku, da ode od kuće, ali velika domovina nema za njega nikakova mjesta. Najzad ga ponude profesurom iz Parme, no profesurom — prirodnih znanosti! Najgore mu je zimi god. 1829. 30., kako pokazuje pjesma »Uspomene«, spjevana u isto doba. Pjesnik se oštro tuži na domovinu i na svoju nesreću, što mora bez ljubavi i bez života kutriti u malenom gniezdu. Već mu se činilo, da sâm pjeva svoju nadgrobnicu, ali ga mlado proljeće opet oživi i on zapjeva divnu pjesmu »Preporod«.

U svibnju godine 1830. ostavi Leopardi svoj zavičaj i obitelj, da ih više ne vidi. Preko Bologne krene u Firenzu.

IV.

Leopardi se nadje opet u kolu svojih starih prijatelja, i ostane medju njima do 1. listopada godine 1831. Razabravši, da ne može više stvarati, poimence da ne može urediti mnogobrojne filologijske rukopise, predade svoju filologijsku gradju prijatelju, Švajcaru Ludwigu Sinneru, koji izbor objelodani u knjizi: »Excerpta ex schedis criticis Jacobi Leopardi, comitis. Bonae 1834.« I izdavači Didotova izdanja Stephanova rječnika »Thesaurus linguae Graecae« imali su priliku, da se koriste Leopardijevim rukopisima. Ovi su rukopisi poslije Sinnerove smrti predani »Biblioteci Magliabecchiani« u Firenzi, gdje se još sada nahode.

Za svoga boravka u Firenzi objelodani Leopardi novo izdanje svojih pjesama (Canti del Conte Giacomo Leopardi. Firenze 1831.), u kojem imadu na broj 23 pjesme, neke su medju njima nove. Pjesnik ih je posvetio »svojim prijateljima iz Toskane«. U posveti veli, da je sve izgubio, a dobio je samo prijatelje. Medju njima se ističu osobito Ranieri, onda učeni Pietro Giordani i Colletta, pisac čuvenoga djela »Storia del reame di Napoli dal 1734. sino al 1825.«.

U ovim novim pjesmama nalazimo bitnu razliku prema pjesmama iz mladenačkoga doba. Leopardi je sasvim napustio strogi, Petrarkin oblik canzone. Na njegovo mjesto dolazi slobodniji oblik, u kojem su kitice nejednake i različite dužine, a slikovi (rime) nalaze se samo ondje, gdje se lako i prirodno nadavaju. Rima se nalazi redovno na kraju kitice, a neriedko dolazi i rimalmezzo, t. j. svršetak stiha rimuje se ne sa svršetkom drugoga stiha, nego sa njegovom cezurom; a tim se podaje govoru neka osobita melodija. Osim ovoga slobodnijega oblika canzone nalazimo i Verso sciolto, koji odgovara englezkomu »blankversu«. Ali ne samo u stihu, nego i u jeziku pokazuje se težnja na jednostavnost: latinizmi prvih pjesama izčezli su u novim pjesmama, isto tako nema u njima one naprave rieči i nadute emfaze, koja se rado nalazi u književnostima južnjačkih naroda; a još manje imade »concettâ«, onih epigramatskih oštrica u misli, kojima se Talijani inače toliko dive. U izboru izrazâ pogadja pravu mjeru, opisima i pridjevima tvrduje, u svemu izbija jednostavnost, golota i istina. Plinije veli za grčku skulpturu: graeca simplicitas est nihil velare (grčka je jednostavnost ništa ne kriti), a to je postalo geslo Leopardijevo, po kojemu se bitno razlikuje od ostale lirike tadašnje Italije. On umije svoju misao uviek izraziti jasno i istinito, zato se i doimlju njegove pjesme svakoga svojom izravnošću. Učitelji su bili Leopardiju u tom poslu stari klasici, ali se mnogo naučio i od Englezâ, kojima se mnogo divi. O poeziji svojih zemljaka veli pjesnik: »Stihotvorstvom i

drugim takvim ludorijama radimo samo u prilog svojim tiranima, jer književnost ponizujemo do igračke i dangube, a ipak bismo samo književnošću mogli udariti trajnu osnovu narodnoga preporoda«. De Sanctis veli za Leopardijev jezik ovo: »Danas, kad su mnoge misli i slike dugom upotrebom već zastarjele, ne možeš jednostavne stvari jednostavno pripoviedati — bez pogibli, da ne dosadiš čitatelju. Odatle potječe ona potjera za riečima, ono gomilanje metaforâ, ona zvonkost u glasovima, epigramatsko zaoštrivanje, neobičnost u slikama, rafinovanost u čuvstvima: sve su to sredstva protiv običnosti. Leopardi je naprotiv umio u poeziji obnoviti staru jednostavnost, istinu prirode tim, što je pomladio cieli pjesnički sviet i povratio ga njegovoj izprvičnoj nepokvarenosti. On kazuje neobične predmete bez ikakova spoljašnjega nakita, ali u jezgri liepo; prispodobe ili metafore tražiš uzalud, kao i neobične izraze, koji odvraćaju pozornost; pred nama stoji živa slika, a rieči zaboravljamo«. Na drugom mjestu nastavlja slavni književni historik ovako: »Giacomo je Leopardi u nas (Talijana) obnavljač veličanstvene poezije. Njegova nam lirika u svojoj cjelini podpuno prikazuje svemir, s one visine, sa koje ga je promatrao Dante; ipak je medju njima ta razlika, što je u Dante-a, dogmatika i doktrinarca, bilo potrebnih svojstava, da stvori epopeju, naprotiv Leopardi nam je, prožet tolikom skepsom u umu i tolikom vjerom u srcu, mogao i smio u svojem obaranju svih načela podati samo liriku, izraz unutrašnjega razkola, tugu poradi smrti pjesničkoga svieta, dapače same poezije.«

Dne 1. listopada 1831. god. iznenada ode pjesnik u Rim, da ondje prezimi, ne kazavši za to nikomu ni biele. Prijatelji su koješta naslućivali. Iz njegovih pisama saznajemo, zašto je tako naglo ostavio Firenzu. U tom je gradu Leopardi zavolio neku po duhu i po ljepoti odličnu gospodju, pa je mislio, da mu ona ljubav uzvraća ljubavlju, ali se prevari, te naglo ostavi grad. Neki prijatelj reče u toj prigodi za njega: »Leopardi non era fatto da amare« (L. nije bio stvoren za ljubljenje). Vjerojatno je, da su se ovi dogadjaji odrazili u pjesmi »Aspasia« i

»A se stesso« (Sebi samomu). U »Aspasiji« pripovieda, kako ju je prvi put vidio, zatim govori o razočaranju, jer je mislio naći u njoj svoj ideal, napokon veli, da je sad opet slobodan, i pozdravlja razum i slobodu poslije dugoga robstva i dugoga ludila; utjeha mu je, što može nepomičan ležati na travi, gledati more, zemlju i nebo — i smijati se. U drugoj pjesmi (Sebi samomu) provaljuje strastan izraz vrućega, ali uviek prevarena srca, govori o posljednjoj obsjeni i prezire »neizmjernu izpraznost svega u svietu«.

To je poklik očajničkoga srca, koje više ne vjeruje ni Bogu ni svietu ni samomu sebi. Lako je pomisliti, kako je bilo u duši pjesnikovoj ove zime. Zdravlje mu bješe rdjavo, tako da je riedko izlazio na polje, pa je u polovini ožujka god. 1832. ostavio Rim, ne pohodivši Sv. Petra, ni Colosseja, ni Fora, ni muzejâ. On se vrati u Firenzu, gdje ostade do jeseni buduće godine. Pisma bivaju sve kraća i rjedja. Oči mu ne dadu, da što radi, a uza to ga mori i nestašica novaca, tako da mu često nedostaje hljeba. Otac ili nije mogao ili nije htio podupirati sina, a sin je opet rekao, da će se samo mrtav vratiti u Recanati. Tako ostade sirota i bez doma. Uza sve to morade kadikad pisati otcu. Jednom mu piše: »Ne znam, dopuštaju li vam domaće prilike, da mi dadete dvanaest škuda mjesečne podpore. Dvanaest škuda jedva dostaje za pristojan život, premda je Firenza najcjenji grad u Italiji. No ja i ne ištem, da pristojno živem. Odreći ću se svega, samo da sastavim kraj sa krajem, ako dobijem dvanaest škuda. Bolja bi bila smrt, ali smrt valja očekivati od Boga«. Na drugom mjestu piše: »Ja se ne mogu sâm uzdržavati, pa kad ne mogu prosjačiti, snaći ću se u priekoj nuždi, da umrem od gladi!« Češće mu se povraća misao, da bi se ubio, ali priznaje, da nema u njega dosta snage za taj čin. U kakovu je tamnu noć sjete klonula ova plemenita duša, najbolje se razbira iz maloga spisa u prozi, koji je prvi put štampan u njegovoj knjizi »Operette morali« u Firenzi god. 1834., a ime mu je: »Razgovor Tristanov s prijateljem«.

V.

Tako se primičemo k posljednjemu odsjeku njegova biednog života, kad se pjesnik malko prediže od nevolje, kad se bar kadikad ublažuju njegove tjelesne boli, kad se čini, da njegovan vjernim prijateljem zaboravlja predjašnje jade, i kad blago večernje rumenilo obasjava njegov život, prije nego će na nj bez velike borbe pasti vječna noć smrti.

Do jeseni godine 1833. ostane Leopardi u Firenzi, a onda krene preko Rima, gdje se ustavio mjesec dana, u Napulj, kamo je stigao 2. listopada. To je bila posljednja postaja njegova putničkog lutanja, ovdje proživje neprekidno četiri posljednje godine svoga života. Očevidno je, da je na posljedku našao luku mira: njegove tužbe jenjavaju, oči se popravljaju i u njega prestaje ona čežnja za neprestanom promjenom boravišta. Mlad Napuljac Antonio Ranieri, deset godina mladji od Leopardija, zanesen njegovom poezijom približio se pjesniku, najprije ga potraži u Pizi, u Firenzi je već s njime stanovao, i napokon ga ponuka, da preseli s njime u Napulj. Leopardi je i ovdje stanovao zajedno s Ranierijem u Capodimontu, višem dielu grada Napulja, ili pak u zaseoku udate Ranierijeve sestre na podanku Vezuva blizu Porticija. Kako se malo oporavio, mogao je izlaziti i uživati krasnu prirodu ovoga »vrta Evrope«. Često je znao otići u Mergellinu i preko Posilippa, ili morskom obalom do Pozzuolija i Kumâ; s Capodimonta bi salazio u katakombe, a sa podanka Vezuva odlazio bio u Pompeje i Herkulan. Divna okolica, zdravi uzduh, ugodno drugovanje sa znancima, pohodi znamenitih ljudi iz tudjine i domovine, a osobito prijateljstvo Ranierijevo i njega Ranierijeve mladje sestre Paoline prijali su Leopardijevu zdravlju. Pjesnik se već podavaše vjeri, da bi mogao sasvim ozdraviti. Medju tudjincima, s kojima se upoznao Leopardi, ižtiče se njemački pjesnik Platen. S njim je Leopardi usrdno prijateljovao sve do smrti.

Leopardi je u to doba priredio novo izdanje svojih: »Operette morali« (Firenze, god. 1834.), spjevao je posljednje canzone: »Il tramonto della luna« (zapad mjeseca) i »La ginestra« (žutilovka), napisao razne sastavke u prozi (Il Copernico, dialogo di Plotino e di Porfirio) i veliku množinu kraćih iskrica, umnih rečenica o svietu i ljudima; ova su djela izišla istom poslije njegove smrti u izdanju, koje je objelodanio Ranieri u Firenzi godine 1845. S osobitim se marom dade na to, da dovrši satirično-političnu junačku pjesmu »Paralipomeni della Batracomiomachia«, koju je objelodanio Ranieri godine 1842. u Parizu takodjer poslije smrti pjesnikove. Ove Ottave rime jamačno su najljepše u svoj novijoj književnosti talijanskoj. Pjesma ima osam pjevanja; to je satira o nesretnoj buni napuljskoj godine 1830., koja se završila tim, da su Austrijanci osvojili kraljevinu; boj se prikazuje na način, kako je Homer oslikao bitku žaba s miševima. U toj pjesmi žigoše smiešne urote Carbonara i prolazni oganj njihova liberalizma. Najzad navaljuje na vjernike sviju viekova. U tom poricanju vjere i nade prosievaju amo tamo krasne misli, pune mladenačkoga zanosa. Ipak je pesimizam i radikalizam u ovoj pjesmi tako ubojan, da se pjesma svakomu ne svidja. Poslije smrti pjesnikove štampan je njegov »Epistolario«, koji je objelodanio Viani (3. izdanje u Firenzi godine 1864.). Ovo je glavno vrelo za Leopardijev život, a dopunjava ga spis Ranierijev: »Notizia intorno agli scritti, alla vita ed ai costumi di Giacomo Leopardi« godine 1845. Nadalje su Giordani i Pellegrini pribrali Leopardijeve filologijske radnje: »Studi filologici« (2. izdanje je izišlo u Firenzi god. 1853.), i na posljedku objelodani Viani njegovo djelo: »Saggio sopra gli errori degli antichi«, (6. izdanje u Firenzi 1864. god.).

Godine 1836. i 1837. bjesnjela je na grozan način kolera u Napulju. Leopardi se povuče u zaselak podno Vezuva, odakle se istom u veljači god. 1837. povratio na Capodimonte. Leopardi je već ozbiljno pobolievao, pokazali su se jasni znakovi vodene bolesti, koja je bila posljedica organične pogrješke u srcu. Leopardi nije vidio neprijatelja, koji ga je već ščepao, pa je mislio samo na koleru i htio po svaku cienu povratiti se u zaselak podno Vezuva. Kočija je već čekala pred vratima, da ga odveze onamo, — bijaše to po podne dne 14. lipnja

god. 1837., kad pjesnik u naručju svojega vjernog prijatelja nakon kratke smrtne muke izpusti dušu. Posljednje su mu rieči bile: »Premalo vidim — — otvori onaj prozor — — daj, da vidim svjetlo!« I Goethe je u smrtnoj muci želio »više svjetla«. Leopardiju je bilo trideset i devet godina, kad je za vazda sklopio oči.

Zdravstveno je redarstvo u Napulju naredilo, da se sva mrtva tiela, dok traje kolera, ukopavaju bez razlike u groblju za koleru, i to najkasnije 24 ure iza samrti. Ranieriju je još preostala zadaća, da mrtvomu tielu svoga prijatelja podade posljednju počast i da ga očuva od zajedničkoga groba na napomenutom groblju. To je bila mučna zadaća u gradu od pola milijona stanovnikâ, u kojem bjesni pošast. Ipak podje Ranieriju za rukom podmititi policiju i obići naredbu, pa tako bi mrtvo tielo zakopano u župničkoj raci crkve sv. Vitala, koja se nalazi izvan Napulja u predgradju Fuorigrotti na cesti prema Pozzuolima. Ondje počiva pjesnikov pepeo u blizini Vergilijeva i Sanazzarova grobišta. Ranieri je postavio svomu prijatelju u crkvi spomen-ploču, za koju je nadpis sastavio Giordani. Odozdo se nahodi u reliefu Minervina ptica sjedeći na starinskoj svjetiljci, a naokolo zmija u kolut savita; u načelku se vidi leptirica, koja lepeće kroz lovorovo i hrastovo granje.

VI.

Pjesnik je napokon našao mir. Potomstvo treba da ocieni njegova djela. Ne treba ni spominjati, da je sud o Leopardiju izlazio veoma različit prema tomu, na koje je gledište prosudjivač stao. Obično su navaljivali na njega poradi vjere i politike. Medjutim Leopardi nije bio nikakav politik, a još manje strančar; pa ako se tudjio od liberalne stranke u Italiji, ne može se reći, da je bio bez političnih ideala. Treba samo ogledati njegove pjesme, pa ćeš odmah vidjeti, kako Leopardi gori za domovinu. Kao filozof Leopardi podavao se svojoj metafizici.

U početku se prislanjaše Leopardi u svojim radovima uz Alfierija, ali doskora udari novom stazom sasvim samostalno. U Leopardija doista imade mnogo, što nas podsjeća klasične

starine: slog mu je veličanstven a ipak jednostavan, misli mu teku jasno i pravilno, prikazivanje je nekićeno i prirodno, patos mu je dostojan i prav, svoja mišljenja očituje plastično, kako to nahodimo i u klasičnih pisaca. No inače je sasvim moderan, koje u čemu upravo protivan starini; najpače se to pokazuje u kultu individualizma i u čuvstvenoj dubini, po čemu postaje moderan pjesnik.

Leopardi je radio u doba restauracije, kad su vihri revolucije već utišali; u taj par nije tiranija nigdje bila tako nesnosna kao u Italiji: potajna družtva, urote i bune mnogobrojnih rodoljuba išle su za tim, da se tomu nasilju što prije doskoči.

I književnost je zašla u tu borbu; već je davno umrla nauka, da je umjetnost sama sebi svrha, te je novo doba upoznalo, da je književnost samo pomagalo za preporod naroda. Na čelo novoga književnog pokreta stane tako zvana »Lombardijska škola«, kojoj je bilo glavno sielo Milan. Članovi ove romantičke škole bili su Alessandro Manzoni, Tommaso Grossi, Silvio Pellico u liepoj knjizi, Cesare Cantù, Cesare Balbo, Carlo Troja, Vincenzo Gioberti u povjesti i politici. Oni su se pouzdavali, da će papa Pio IX. ujediniti Italiju.

No bilo je već i takovih ljudi, koji se nisu nadali nikakovu uspjehu, pa se podali očajnoj filozofiji, da u obće nema sreće. Leopardi je bio takav duh, koji je zapao u tmine ove očajne filozofije. U Evropi nalazimo u isti mah i po drugim zemljama, da ponajveći umovi mišljahu više ili manje onako kao i Leopardi. Byron, Platen, Lenau, Heine, A. de Musset, Puškin, Lermontov, Mickiewicz, Schopenhauer pokazuju, da Leopardi nije bio osamljen tumač »svjetske boli« (»dolore universale«). U to je doba »svjetska bol« upravo sjedila na priestolu poezije.

Pesimizam nije čedo modernoga vieka, prve mu se klice javljaju u najdavnijoj starini indijanskoj, nalazimo ga u bibliji, i vedra poezija grčka nije bez njega, Shakespeare ga je pun. Montefredini u svojoj velikoj knjizi o Leopardiju prikazuje u posljednjem poglavlju najvažnije momente, gdje se u povjesti

svjetske književnosti javlja pesimizam. No u ovih raznih pjesnika pesimizam nije stalno svojstvo, nego samo na mahove potamnjuje njihovo obzorje. Istom u ovom našem stoljeću postao je pesimizam podpuna filozofija nekih umova. Leopardi je prvi od pjesnikâ svu poeziju posvetio samo pesimizmu; on »svjetsku bol« izražava na patetičan način, te u svim svojim djelima govori neprekidno samo o biedi ljudskoga života, o nevriednosti života, o pobjedi zla nad dobrim i o sladkosti smrti. Život je čovječji, misli Leopardi, neprestana muka, koja se završuje smrću; sliepa sudbina upravlja čovječanstvom, pa je čovjek dotle, dok ga prati obsjena, u mladosti sretan, i to samo s pomoću ljubavi. No ljubav prolazi kao i mladost, život se probija kroz boli i dosadu tako, da je poslije toga, kad se čovjek probudi od mladenačkih sanja, smrt najbolja. Evo Leopardijeve pjesme »Ljubav i smrt« (u Pucićevu prievodu):

Negda sreća Moranu i Lelja
Braću skupa rodi:
Te jur od njih stvora ljepših
Ni na zemlji ni na nebu nije,
Od jednoga blago sve izhodi,
Svaka radost velja,
Što po moru bićâ se razlieva;
Svakih jadâ druga
Oprašta nas i svakakvih tuga;
Prekrasna ta dieva
Blagovida, a ne licem huda,
Kak' plašivi namišljaju ljudi.
Rado Lelju djetetu
Približa se svuda,
I nad ljudskom cestom skupa lete,
Sam razgovor ozbiljnijeh grudi.
A čovjeka nije svjestnijega
Do ljubavlju ranjena;
Nitko život ne prezire jače,
Nit za drugog gospodara preče,

No za ovog, vidjeti ćeš njega
Poginuti spravljena.
Jerbo gdje je Leljove pomoći,
Sloboda se rodi i skoči,
I ne praznim mislima,
Čim s' obično pomaže,
Nego samim ljudima
Ljudski porod pametan se kaže . . .

Kako s prva se zamete
U dno srca ćućenje ljuveno,
Skupa s njime tiho, umoreno,
Njedra hoće da nam ugnijete
Nekakova od smrti požuda;
Kako, ne znam, to je svuda
Prvi znamen iskrene ljubavi;
Možd' nas ova zaplaši pustinja,
Možda zemlja čovjeku se javi
Kao tudja pokrajina
Bez te nove, same, nedospjetne
Blaženosti, za kom mišlju gine;
Pa kako li kroz uzroke njene
Srcem već proćuti
Godinu nemilu,
Tako htio bi počinuti,
Htio bi prije u luci se naći,
Neg' pokuša silu,
Koja bukom okolo se mrači.

Pa kada sve zahvati
Ova moć strahovita
I srcem nam nepobjedna mlati,
Oj koliko krati
Tebe, smrti, požudom gorućom
Taj nesrećni ljubovnik poziva!
Il večerom il kad zora sieva,

Odloži li umoreno tielo,
Kolikrat bi blaženim se zvao,
Da bi s' odtud nikad ne digao,
Ni svrnuo sunce zriet nemilo!
I još na zvek mrtvačkoga zvona
Na popievke, kim provode
Mrtvu čeljad do vječnog zabića,
Kolikrati uzdasima
Iz dna srca usiona
Nenavidi tog, koj' ode
Počivati s mrtvacima!
I sam puki narod s sela,
Kome nije krepost iz nauke,
Sama cura stidna i nesmjela,
Kojoj bi se kosa nadizala,
Kada prije smrt bi spominjala,
Grob sad smije i grobne okove
Okom stalnim razgledati,
Smije nože i otrove
Hladnokrvno razmišljati
I neukom svom pameću
Plemenitost smrti razumije.
Morani se tako kreću
Svi Leljovi nauci. A često
Unutarnji takav boj postade,
Da ga trpjet narav kadra nije,
Pa il slabo tielo pade
Pod udarcim krepkijem, i čvrsto
Bratskom silom Morana slastvuje,
Il tak' Leljo u dubini kuje,
Da ko moma samodruga
Taj je seljak neučeni
Svojim rukam usiljeni
Mlada svoja ljeta zakopao.
Sviet se njima ruga, . . .
Za to Bog mu mir i starost dao!

Iskrenima, blaženima,
Srčanijem svim ljudima
Sudba jednog od vas poklonila,
Oj gospodo liepa, mila,
Ljudskom rodu najveć skladna,
Čijoj moći nij' prikladna
Moć ikakva od cieloga svieta,
Nit njom itko, do udesa, vlada.
A ti, koju od prvijeh ljeta
Ja zazivljem svedj u slavi,
Smrti blaga, oj boginjo
Milosrdna vrhu ljudskih jada,
Jesam li te igda proslavio,
Jesam l' igda neharnost naroda
Božanstvenoj tvoj zastavi
Naknadit se usilio,
Ne ckni[1] veće, vremena kneginjo,
Neobičnim molbama se skloni
I svjetlost mi od oči odgoni.
A u koje doba goda
Na moj poziv krila razpneš,
Za stalno me svedjer nać' ćeš
Pravim čelom, oružanim
I udesu nepodanim;
Ne da ruku tu proslavljam,
Što se krvi mom nevinom masti,
Ne da ja ju blagoslavljam,
Ko starinskom podlom časti
Ljudski porod obično se klanja;
Nego prazna sva ufanja,
Kojim sviet se s djecom tješi,
I sve lude govore i rieči
Odmetnuvši ća od sebe
U nikoga nade jedinice

[1] Kasni.

Ne polažem van u tebe,
Te dan samo čekam vedri,
Kad ću sklonit zadriemljeno lice
Na djevičnih tvojih njedrih.

Poezija i filozofija Leopardijeva bijahu sasvim lične prirode, on je u obje pravi lirik, koji poznaje samo tugu poradi toga, što je njegov život neprekidan nîz neprebolnih boli. Leopardi doduše izriekom poriče ovu svezu i u nekoj pjesmi i u listovima, ali uza sve to ne može se tajiti, da je lična nesreća potisla pjesnika u taj vrtlog očajnoga pesimizma; prevaren u svojim nadama žestoko se žali na sviet i na sudbinu čovječjega roda u obće. Sva njegova priroda, njegovi živci, doživljaji gonili su ga, da se podade očaju.

Za cielo nije tek slučajno, što su prvaci evropskoga Parnasa u to doba prožeti nekim pesimizmom; vidimo to u Byrona, Heinea, Leopardija, Puškina i drugih, a sličan pojav nalazimo i u glazbi — u Beethovena i Schumanna. Većinom su lični neuspjesi ili nesreće bili uzrokom, da su se ovi ljudi odricali vedrih nada. Zanimljivo je, da se u svih ovih velikih pjesnika nalazi neka zajednička crta, na ime u njih preteže lirički smjer, a za dramu i objektivni ep nisu toliko vrstni.

I Schopenhauer nije bio sretan u životu; dugo je boravio u tudjini, s majkom i sa sestrom nije skladno živio, htio je da zadobije profesuru u sveučilištu, ali mu to ne podje za rukom, ostao je bez obitelji pa za tridesetgodišnjega samotnog života u Frankfurtu steče nadimak »mudraca misantropa«. On je pravi filozof svjetske boli; Leopardi nije ga poznavao ni po imenu, ali je zato Schopenhauer veoma mnogo proučavao pjesme Leopardijeve i nakrcao svoja djela njegovim mislima. Schopenhauer je dakako već i prije izrekao svu oštrinu i bezutješnost svoje nauke, u doba, kad su istom prve dvie Leopardijeve canzone bile štampane.

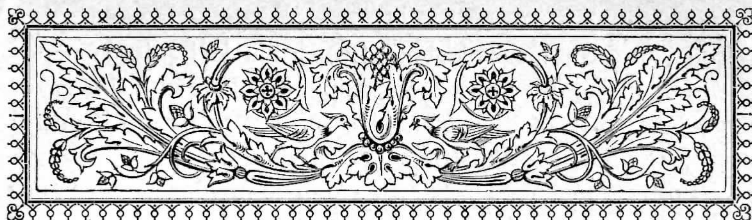
Schopenhauer veli, da nije nitko ovoga predmeta o ništetnosti svieta i života tako temeljito i podpuno izcrpao kao Leopardi. Dok neki drugi pesimistični pjesnici bježe u carstvo

prirode, da olakšaju svoje boli, Leopardiju je i priroda neprijateljsko, ili bar bezćutno biće, koje se pokorava višim zakonima i ne mari za naše boli. Najjasnije je to izrazio Leopardi u svojem »Razgovoru Islandca s prirodom«.

Protiv podpunoga pesimizma duh je novoga vremena pokrenuo drugu struju, ideju neprestanoga usavršivanja. Byron, otac romantike, sâm je ostavio tabor neplodnoga jadikovanja i izišao na junački mejdan, da s mačem u desnici priskoči u pomoć Grcima i da se na helenskim poljanama žrtvuje za slobodu.

Leopardi nije stvorio svoje škole u Italiji, premda je našao posljedovača. On stoji u velikom sustavu talijanske umjetnosti osamljen kao dub u gori. Pa premda je Leopardi u svojoj poeziji pun očaja i negacije, ne će ga ni najpobožniji čovjek osudjivati, jer je bila prekomjerna ona nevolja i nezaslužena ona patnja, koje su pjesnika navele, da poriče Providnost i proklinje prirodu.

Henrik Heine.

I.

Klasična književnost njemačka pod kraj prošloga vieka povodila se za starinom u sadržaju i obliku, romantična pak književnost, koja se pomolila iza nje, prislonila se uz srednji viek, no obje nisu marile za sadašnjost, za savremene družtvene i političke prilike. Jednoj je bio ideal u tamnomodrom zraku Helade, a drugoj u katoličkom nebu srednjega vieka.

Izmedju godine 1820. i 1848. javi se nova književna opozicija, kojoj je pred očima sjao moderni ideal, ideal bez mistike. S nekom žurbom, koja je prozi previše podavala novinarski slog i gradila samo lirsku ili fragmentarnu poeziju, dali su se pjesnici i književnici ove poezije na to, da moderni život uvedu u književnost. Trebalo je žestoke borbe, da se osvoji mjesto, pa se zato šala i satira javljaju u Njemačkoj s tolikom snagom, kakove prije nisu nigda imale. To je ona čežnja za slobodom, koja je dovela najprije Heinea i Börnea do toga, da književnosti probiju nove putove, a iza njih izlaze na mejdan mnogi drugi pisci, koje obično označuju neodredjenim imenom »Mlada Njemačka«.

Ovoga se kola ljudi doimaše u prvom redu Lord Byron, komu se već divio i ljubio ga stari Goethe. Njegov neobuzdani prkos, prezir neslobode, njegova obrana potlačenih naroda, pobijanje družtvenih običaja, njegova putenost i spleen, a osobito junačka smrt na heladskim poljima — sve je to postalo kao personifikacija modernoga duha i moderne poezije. I Heinea ne možeš razumjeti bez Byrona. U doba od god. 1820. do 1848. pojavila se u Njemačkoj grdna množina umnih djela, no vrieme vrši prvu, ujedno surovu kritiku. Od sviju ljudi ovoga doba čitaju se danas izvan Njemačke od filozofa Feuerbach i još više Schopenhauer, oba više poradi izvornosti i smjelosti svojega sloga, nego poradi sadržaja. Od pjesnikâ ovoga doba mnogo se i neprestano čita samo Heine. Njega promatraju u Njemačkoj kao koprivu u vrtu; povjestničari se običavaju opeći na njemu, pa ga proklinju. Za prozu njegovu tvrde, da je zastarjela, a za poeziju, da je izhitrena, dok se medjutim njegova djela u nebrojenim izdanjima razpačavaju po svietu. Izvan Njemačke njegova slava živi bez prigovora, dapače neprestano raste i napreduje. On zanima ljude u Francuzkoj kao da je savremenik; on je jedini tudji pjesnik, koga Francuz drži svojim, i to jednim od najvećih; nijednoga tudjeg imena ne nalaziš danas u francuzkim knjigama, koliko Heineovo, koje se u Francuzkoj spominje s većim zanosom nego Shelleyevo ili Poevo. Kad se prije nekoliko godina pitalo, koja je stotina djelâ svjetske književnosti najvrednija, u svim romanskim i slavenskim zemljama bijaše na listinama Heineovo ime medju prvima; najviše se začudila njemačka štampa, kad je na englezkim listinama bio od sviju njemačkih spisatelja najčešće napomenut Heine, a naprotiv bijaše englezkih listina i takovih, koje nisu Goethea ni napomenule.

Ovu svjetsku slavu Heineovu valja odbiti ne samo na vrline njegova pjesničkoga talenta, nego i na to, što imade velikih česti u njegovim djelima, koje može razumievati i čovjek male naobrazbe, i za koje se ne ište duševna plemenitost, da ih uzmogneš uživati; dapače duševna će plemenitost prije umanjiti užitak. Ondašnje kolo pjesnikâ nema velikašâ prvoga reda, dapače samo jedan od njih može se u obće ubrojati u veoma visok red: a to je Heine. Ovi pjesnici

opozicije nisu ostavili mnogo, što bi bilo veliko; oni rade ponajviše tako, da nieču, oslobadjaju, čiste, provjetravaju; ovo je kolo jako svojom sumnjom i svojom mržnjom na robstvo, u obće svojim individualizmom.

Nikada nije bio njihov ugled u Njemačkoj tako neznatan, kao danas. Sadašnje mladje pokoljenje živi u ujedinjenoj Njemačkoj, pa ne mari više za stare sanjarije o tom, kako bi se jedinstvo moglo izvesti, i presito je vječnih rugalica, kojima su tadašnji pisci navaljivali na njemačku pospanost i neradinost, na njemačko pedantstvo i navijanje teorijâ, odkad je praksa pokazala, što može učiniti grdjena Njemačka u zgodnoj prigodi.

Prije pola vieka spisatelji su neprestano uzdizali Francuzku na štetu Njemačke, pa ih zato mladji sviet drži rdjavim patriotima i nevaljalim prorocima. Samo malina može razabrati, kako su ona žuč i žestina koristile kasnijemu prekretu u Njemačkoj.

I Heineu se mnogo prigovara; najprije ga prekoravaju poradi ljubavi k Francuzkoj i njegove frivolnosti; zatim mu upisuju u grieh njegovo negermansko porietlo i dosjetku, osjetljivost, kicoštvo i razuzdanost; najzad osudjuju drzovitost, s kojom iznosi svoje poganstvo. U današnjoj Njemačkoj ne vriede toliko istina k ljubavi, samostalnost, finoća i ponos, koliko vršenje dužnosti, korektnost, gradjanska stega, vojnički polet; u Heineovo je doba bilo baš naprotivno. Stege nije nitko cienio, pa je i čuvstvo čovječnosti bilo vrednije nego narodno osjećanje. Patriotizam bješe krepost, koja nije bila toliko potrebna kao čovječnost; najbolji su umovi mislili, da pravednost ne prestaje biti krepošću, ako se vrši i prema tudjemu narodu.

U Heinea se spojio abstraktni radikalizam sa mržnjom na Prusku, za koju Heine nije naslućivao, kakova će joj biti budućnost, niti znao, kolika joj je snaga.

U bečkom je kongresu nakon dugoga otezanja Pruska dobila renske zemlje, pa je tako tudji živalj došao pod prusko žezlo. Ovim je krajevima nekoč išla medja Keltâ i Germanâ, ovdje se utisnula rimska vojnička pokrajina, ovuda u prošlom vieku nema nikakova traga duhu Fridrika Velikoga. Prusi su zazirali od Porenaca, a Porenci su im vraćali šilo za ognjilo; Prusi su bili i ostaju tudji u renskim predjelima. Berlinac se kao činovnik u Kolonji ili Düsseldorfu vladao obiestno, sve je prezirao; Porenac pak držaše namještaj u Pruskoj kao za progon u Sibir. Odasvuda se čule tužbe, da Prusi ne umiju osvojiti srca plemenâ, koja su došla pod njihovu vlast.

Heine se rodio na koncu prošloga vieka (g. 1797.) u Düsseldorfu; ovaj je grad bio šest godina u vlasti francuzkih prevratnih četa, sve do godine 1801., kad je predan knezu Maksu Josipu. Kad se Makso Josip godine 1806. zakraljio, predade grad velikomu vojvodi Joahimu Muratu. No već god. 1808. zapade grad najstarijega, još nedoraslog sina kralja holandijskoga, kojemu je bio skrbnik Napoleon. Tako se započne u gradu uprava sasvim na francuzku, kmetstvo bi ukinuto, preuredjeno pravo i uvedena podpuna sloboda vjerska. Poradi vjerske slobode pozdravili su Porenci Mojsijeve vjere Napoleona kao spasitelja od tisućgodišnjega robovanja.

Bez sumnje je ova sveza sa smjelim i pobjedničkim Francuzima onoga vremena mnogo pomogla, da okrilati Heineov duh, i da zadade prvi udarac štovanju autoriteta u Heineovoj duši. Njegova se prirodjena dosjetka razvijaše prema onomu, što Francuzi zovu »esprit«. Ovdje je uhvatilo prvu klicu Heineovo poštovanje Napoleonova genija. Neki misle, da je Heine jedini u njemačkoj književnosti, koji se divio Napoleonu. Ali to nije tako. Wieland je već cienio Napoleona, već godine 1798. reče, da se Francuzkoj hoće diktator. I Goethea je začarala veličina Napoleonova, dapače još poslije ruske vojne Goethe je uz Napoleona. Učitelj Heineov poznati filozof Hegel zanosio se Napoleonovim likom. Kao što se veli za Goethea, da je pucnjavu topova u bitci kod Jene upotrebio, da se sasvim na tiho vjenča sa Kristijanom Vulpiusovom, tako se tvrdi za Hegela, da je u samoj Jeni, dok su gruvali topovi, dovršivao »Fenomenologiju duha«. Kad je sagledao Napoleona pred

Jenom, reče, da vidi svjetsku dušu. Heine jamačno nije mislio, da bi njegov zanos za Napoleona trebalo opravdavati.

Ovaj je kult Napoleonov urodio u Heinea pjesničkim plodom prije, nego se u Francuzkoj prometnuo u pošast, a dosegao je u Heinea visinu, koja se ne nalazi ni u Beylea ni u Huga. Dapače se može reći, da pjesnički izraz ovoga čuvstva u Heineovoj pjesmi »Dva grenadira« nadvisuje sve slične pojave u francuzkoj književnosti. I Bérangerov remek »Souvenirs du peuple« ne dostiže jednostavnosti i veličine Heineove, premda je ona Bérangerova pjesma najbolja francuzka u tom smjeru. Samo na oko slavi Heineova pjesma vjernost grenadirâ prema Napoleonu: ona iznosi neomedjen zanos za veliku ličnost. Njegovi »Grenadiri« počinju se, kao gotovo sve u njega, tiho i jednostavno; pjesnik nas se ne doimlje direktnim prikazivanjem, nego nam slika sitnice, u kojima se zrcali velika povjest i koje nam podaju mjerilo za nju.

Za Heineove političke pjesme vele, da su prevratne. To je istina, ali je njegova politička strast naperena samo na sredoviečne prilike i ustanove. Heine je protivnik klerikalizma, ali nije pravi demokrat. To nam najbolje pokazuje najveća njegova pjesma »Njemačka, zimnja priča«. On u ovoj pjesmi izazivlje na mejdan i bori se iz bliza. I Goetheu nije prijala sadašnjost, i on je bio uvjeren o »podpunoj nevriednosti« svoga vremena, ali se bojao, da ne bi pad autoriteta sve samo još pokvario. Schillerov patos nalazi oduška samo u dramama slobode. U Heinea naprotiv počevši od godine 1830. nalazimo čvrstu svezu pjesama i politike, u njoj mu je sva duša. U svoj njemačkoj književnoj i političkoj povjesti, u estetici i kritici, izuzevši Menzela govore Niemci o političkoj borbi Heineovo s najvećim prezirom. Scherer je hladan prema njoj. Dapače, kad je talijanski pjesnik Carducci prije nekoliko godina proslavio Heinea u nekoj odi kao junaka za slobodu, Hillebrand, nekoč tajnik Heineov, koji je pjesnika uviek s poštovanjem napominjao, u neku se ruku oprieči Carducciju i uztvrdi, da to Heine nije nikada tako svečano shvaćao!

Valja priznati, da je Heine htio dva puta ugovarati s vlastima, i to godine 1828. u Monakovu, da dobije službu, i godine 1837. u Parizu, da izhodi zamišljanim novinama slobodan ulaz u Prusku. Pored svega toga, veli Brandes, bijaše i ostaje njegov patos za slobodu — veliki patos njegove duše. On je u posljednjim godinama doista osjećao, o čemu govori njegova pjesma »Enfant perdu«; on je u istinu bio »izgubljeno stražište« u ratu za slobodu, predano puščanomu zrnu. Pa je istina, kad u himni, nadjenoj poslije smrti, veli: »Ja sam mač, ja sam plamen«. Još i danas vrcaju iskre iz njegova mača, još i danas njegov plamen svietli. Mnogi se još griju o njegovu ognju.

Protivnik Heineov Börne veli, da je Heine u politici prevrtljiv, mekan, beznačajan, da laska i demokratima i isusovačkoj stranci. I doista ima, ima u Heinovim izjavama, što čitatelja pored sve šale zagoni u čudo: jedankrat udara u radikalne, dapače prevratne žice, a drugiput uvjerava, da nije Jakobinac, dapače ni republikanac! U Heinea je bez sumnje bilo slabosti, taštine, nepostojanosti, ali ipak Heine ostaje u duši vjeran svojim načelima. Bit će dakle nejasnoće u njegovim načelima. Ako pomnije proučimo njegova djela, razabrat ćemo, da je Heine u isto doba velik štovatelj slobode i izrazit aristokrat. On je s gorućom ljubavlju ginuo za slobodom, ali je u isti par osjećao, kao čovjek velike prirode, simpatiju za čovječju veličinu, i budući fine prirode, zgražao se od svega, što je srednje ruke. U Heinea nema nijedna kaplja konservativne krvi, njegova je krv revolucijonarna; ali nema u njegovoj duši ni demokratske krvi. Njegova je krv aristokratska, htio je, da se genij priznade za vodju i vladara. On pljeska, kad u svojim pjesničkim slikama iz prošlosti ili budućnosti gleda jadna cara ili kralja, gdje ga vode pod gilotinu, ali on hoće, da se dade caru, što je carevo. Ova se rieč Isusova za cielo najdublje usjekla u njegovu ćud. On se ne boji ni najljućega boja za slobodu, ali zazire od svega, što je srednje ruke, i od liberalnoga i od republikanskoga filistarstva, jer je uvjeren, da su oba protivnici velike ličnosti i velike slobode.

Ako Heine slavi marseljezu, čini to poradi toga, jer ju drži simbolom velike revolucije. Poštuje li Napoleona, radi to, jer je on svladavao kraljeve i stari poredak. Heine je čak vjerovao, da bi Nikolaj, silnik ruski, mogao biti vodja evropskih slobodnjaka, jer je Nikolaj bio snažna, razvita ličnost. Heine je osjećao, da najzad odlučuju pojedinci i sile; zato se ruga slabim vladarima, najpače trima tucetima njemačkih vladarčića.

Heine se zgražao od života bez ljepote; Fourierov phalanstère, velika radionica bez suviška, koji je potreban umjetnosti, činjaše mu se, da će se u budućnosti izvesti, ali ga to nije zadovoljavalo. Još više ga je ljutila pomisao na život bez veličine, u kojem bi svi ljudi bili jednaki ne priznajući nikakova boljega mjesta genijima.

Pjesnik je jamačno odabravao revoluciju protiv Ljudevita XVI., ali je u isti mah osudjivao Bruta, toga glupana, koji nije umio drugo nego da porine nož u velikoga čovjeka Cezara. Heine je mislio, da je monarhist, jer je bio cezarovac; mislio je, da je demokrat, jer je porietlom iz plebejske kuće i jer je prezirao sve povlastice po rodu. Ipak je on u svojem najunutrašnjijem duševnom životu vjeran samomu sebi. Nesklad u njegovim političkim simpatijama i tendencijama polazi odatle, što je veličinu i ljepotu isto tako ljubio kao i slobodu, i što najveći razvoj ljudskoga roda nije htio žrtvovati na oltaru neprave jednakosti.

II.

Henrik Heine rodio se (po svoj prilici) 13. prosinca godine 1797. Njegov otac Samson Heine iz Hannovera bio je u mladosti vojnički živežar, pa je bio u častničkom redu. Bio je za mladih dana u vojni u Flandriji i Brabantu; no kad se oženi Peirom van Geldern, nastani se kao trgovac u Düsseldorfu. Bijaše to krasan, miran, ponosit čovjek, srednjega dara, pa i trgovac srednje ruke, nije razumievao umjetnosti ni poezije, ali je poput djeteta ljubio uniforme i imao »otmene pasije« za igru, glumice, pse i konje. Vele, da je upregao dvanaest

konja, kad je polazio u Düsseldorf. Majka je bila dobro naobražena, govorila francuzki i englezki gotovo kao njemački, bijaše razborita, čuvstvena, u glazbi obrazovana, učenica Rousseau-a, čijega je »Emila« proučavala, divila se Goetheu, rano se već protivila predsudi i navadi, te je bila ognjevita rodoljubkinja, dok je otac upirao oči u Napoleona. Uzgajanje joj bijaše najmiliji posao, pa je s velikim marom i strpljivošću odgajala svoju djecu. U vjeri bijahu Heineovi roditelji slobodnjaci.

Pošto svrši židovsku pučku školu, u kojoj je valjada upoznao bibliju, značajnu u njegovoj poeziji, podje mladi Heine u katoličku školu, kojom su upravljali francuzki svećenici, ponajviše Isusovci. Doma je Heine proživio sretno mladenačko doba, a i u školi steče prijateljâ i zaštitnikâ, koji su se zauzimali s njime, kad je bio poradi svoje vjere ili podrugivanja izvrgnut kakovoj neugodnosti.

Već u najranije vrieme pokazuje se u Heinea velika nervoznost, koja se očitovala u tom, što nije podnosio nikakove buke. Dapače krasan, zvonak glas, kakav je bio u njegove sestre, a pogotovo glasovir i glasan govor bijahu mu kao vika i buka. I njuh mu je bio tako oštar: dim od duhana bijaše mu oduran, kao i Goetheu. Glazbe nije razumievao, a i plesati nije se naučio. Petnaest mu godina bijaše, kad počne pisati stihove.

Porenska zemlja sa svojim veselim životom, ali i sa svojim sujevjerjem, pričama i legendama; — katolički kult sa sredoviečnim zgradama i obredima; — dojmovi židskoga porietla, biblijske poezije i židskih tadašnjih prilika; — zanos za Francuze i za Napoleona u jednu ruku, a u drugu probudjivanje Njemačke: sve mu se to duboko utisnulo u dušu. Dječak je najvolio čitati velike humoriste Cervantesa i Swifta. »Don Quijote« i »Gulliverova putovanja« bjehu mu najmilije knjige.

U šestnaestoj godini osjeti svoju prvu romantičnu ljubav k Josipi, kćerci nekoga krvnika. Heine ju opisuje, da je bila neobična i blieda, plemenitih kretnja, lica fina s velikim tamnim očima i ridjom kosom. Umjela je mnogo prostonarodnih pjesama, pa se može reći, da je ona prva ponukala pjesnika,

da se bavi oko narodne poezije; ona se svojom ljepotom i neobičnom, grozovitom okolinom duboko kosnu pjesnikove duše. Zato opažamo u Heineovim prvim pjesmama mnogo misli o grobovima i smrti.

Od godine 1816. iztisne druga djevojka Josipin lik. Roditelji su Harry-a (tako mu je zapravo ime) odredili, da bude trgovac, jer su vidjeli, kako su Rotschildi sjajno uspjeli. Oni pošlju sina u Düsseldorf u trgovačku školu, zatim na nekoliko mjeseca k nekomu novčaru u Frankfurt, gdje je njegov stric Salamon Heine bio prvak medju trgovcima. S pomoću svojega strica, o koga je bio pjesnik vezan za svega života, otvori Heine godine 1818. u Hamburgu komisionu trgovinu englezkim rukotvorinama pod firmom »Harry Heine & Co.«, ali je, kako se moglo očekivati, već drugoga proljeća posao propao. U stričevoj kući nadje pjesnik ne samo mrznovoljasta dobročinca, koji ga nije nikada shvaćao i uviek se na njega srdio, nego i treću njegovu kćer Amaliju, koju je pjesnik zavolio, pa opjevao i prokleo u raznim imenima (Marija, Zuleima, Molly, Evelina, Otilija i dr.). Nikada ne sustaje opisujući njenu ljepotu, ona sja u sjaju ljepote kao Afrodita, njene oči, usne i obrazi nalik su na Madoninu sliku u kolonjskoj stolnoj crkvi, njene su oči ljubice, ruke su joj liljani i t. d.; ali se čini, da ga ona nije ljubila. On se još uviek nadaše, da će s vremenom biti njegova ljuba; godine 1821. ona se udade za nekoga vlastelina iz Kraljevca, pjesnika to porazi kao munja, te je to u pjesmama prikazivao neoprostnom izdajom.

S pomoću stričevom podje Heine u sveučilište, budući da mu je trgovačko zvanje bilo mrzko. Heine god. 1819. podje preko Düsseldorfa u Bonn, da se upiše u pravnički fakultet i da postane doktor prava, kako je zahtievao stric.

Upravo u ono doba počnu vlade progoniti »burše« i sve narodno nastojanje mladeži, pa tako i Heine, tek što je prispio, bio je nazočan kod djačke svečanosti u spomen bitke kod Lipskoga, a to je dostajalo, da ga upletu u malu političku parnicu, koja ostade bez uspjeha. To je samo povećalo u njega mržnju za reakciju. Svjedočba, koju je dobio iza izpita zrelosti

u sveučilištu godine 1819., veli, da ne umije grčki, da je premalo vješt latinskomu, da nije mogao odgovarati na pitanja iz matematike, ali da »nije bez znanja u povjesti« i da njegova njemačka zadaća, i ako je čudno sastavljena, »dokazuje dobro nastojanje«.

Heine bijaše srednje veličine, ridja mu je bila kosa dosta duga obavijajući golobrado lice; crta je bio pravilnih, nosa gotovo grčkoga, modrih očiju, velikih izrazitih usta, koja su se često ovijala hladnim, porugljivim posmiehom, značajnim i po njegovu poeziju, napokon neobično bielih ruku.

Slušao je predavanja o pravu, pa o literaturi i povjesti. Od sviju ga se profesora najviše doimaše poglavica romantičke škole A. W. Schlegel, kojemu je Heine donio svoje pjesme. U taj mah piše Heine svoju prvu tragediju »Almansora«.

Pod kraj god. 1820. preseli se Heine u Göttingen; grad mu se ne svidje, pa kad je nakon nekoliko mjeseca poradi neznatne prepirke s nekim drugom dobio Consilium abeundi, ode godine 1821. u Berlin. Uveden u kuću Varnhagenovu, u duševno središte grada, gdje se sabiraše aristokracija krvi, talenta i naobrazbe, upoznade se s najboljim družtvom berlinskim. U nekoj opet gostioni, koja se još sada nalazi u Berlinu, sastajao bi se u veče s mnogim genijalnim umjetnicima i književnicima onoga vremena, medju kojima se iztiču osobito Hoffmann i Grabbe. Ovdje mu podje za rukom naći nakladnika, koji mu obeća štampati prvu zbirku pjesama i dati četrdeset primjeraka za honorar. Knjiga izadje u prosincu godine 1821. i pronese njegove ime na daleko i široko, pa već ova prva knjiga urodi posljedovanjima i parodijama.

Heine je u sveučilištu slušao najvrstnije savremene učenjake: Hegela, koga je sa strašću ljubio, sanskrtista Boppa, klasičnoga filologa Wolffa i pravnika Gansa. S mladenačkim žarom pristane Heine u kolo ljudi, koji su išli za reformom židstva i nastojali, da svoje plemenike upute u evropsku kulturu. S jednakom žestinom navali u »Almansoru« na odpadnike Žide i indirektno pod tudjim kostimom na kršćanstvo. Tragedija je izišla — kao i druga njegova početnička radnja »Wil-

liam Ratcliff« — godine 1823., prikazivala se na pozornici, ali nije uspjela.

Boraveći u Berlinu nije Heine mnogo radio oko znanosti svoga budućeg zvanja; on se bio u Hamburgu privikao lakomišljenomu životu, pa je tako i u Berlinu živio. Da se sabere, podje godine 1823. u Lüneburg k roditeljima, odanle krene u Hamburg i opet u Göttingen, gdje je godine 1825. imao disputu za juridički doktorat. Odmah iza toga Heine se pokrsti. Heine nije promienio vjere iz uvjerenja, on se dapače stidio toga čina, ali je htio pokušati, da se oslobodi od težkih okova, koji su ga pripinjali o strica, a bez krsta ne bi bio mogao polučiti mjesta ni službe. U ulomku »Rabbi Bacharaški«, koji medjutim pokazuje, da Heine nije bio vrstan napisati historijski roman, pod kraj pjesnik odaje svoj stid, što je po imenu prešao k vjerskoj obćini, koja bijaše za njega neprijateljski tabor.

Danas je od sviju Heineovih djela najpopularnija »Knjiga pjesama«, koja je izišla godine 1827., a u njoj se nalaze pjesme raznih godina i perijoda.

Prva su skupina »Mlade boli«, od g. 1816.—1821., i ujedno najslabija; u njoj se nalaze sanjarije, popievke, romance i soneti. U njima se napominju: djetinje uspomene iz Düsseldorfa, sladke slike iz mladenačkih godina, ljubav k majci, Napoleonov kult, katolička romantika renske zemlje, mrtvački ples na groblju i svakojake sanjarije. U njima se čuju šale i žalbe poradi nedostatka novaca i poradi raznih ponizivanja. Pjesnik govori zanosno o akademijskom drugovanju i o sveučilištu, a poimence slavi profesora Schlegela, zatim iznosi svoje otačbeničke odisaje u stilu »buršâ«, kojemu se Heine brzo podao. Uza to pjesnik strastno izražava samosviest svoga genija i razne ljubavne brige i nevolje, najzad izstavlja i očaj poradi nevjerne ljubovce, koja pri svojoj svadbi pije njegovu krv i izjeda njegovo srce. Medju najljepše idu pored nekih pjesmica soneti i romanca »Belsazar«, koja je nastala po svoj prilici pod utjecajem Byronovih hebrejskih melodija, te divna pjesma o grenadirima.

Drugi odsjek ima nadpis »Lirski intermezzo«, jer su ove pjesme prvi put izišle godine 1823. kao intermezzo izmedju obje loše drame Almansora i Ratcliffa. Sadržaj je od prilike isti kao i u prvom odsjeku, samo što je oblik dotjeraniji i slobodniji. U ovim se pjesmama riedko prikazuju direktne ljubavne boli, nego ponajviše uspomene. Čitatelj zato kadikad pravo ne vjeruje pjesniku. Medjutim je sasvim prirodno, što se Heine ovdje povraća k istoj strasti, premda je ostala bez nove hrane. Pjesnik nije kasnije više doživio druge strasti, koja bi bila tako jaka i znamenita po njegov duševni život. Ljubav bijaše i ostade najvažnija zgoda njegova života. Pošto je prva ljubav minula, bio je Heine spram nje slobodniji, pa nam kazuje svu njezinu istinitu ili prepjevanu povjest počevši od dana, kad mu je ljubav osvanula, sve do časa, kad je on za ljubu bio kao mrtav: dapače pjesnik podade ovoj strasti još veću svježost i veće bogatstvo tim, što je svaki momenat u njezinu razvoju obrubio slikama iz prirode. U »sanjarijama« bijaše neprekidna noć, ovdje sve cvjeta, ptice cvrkuću i zviezde trepte na svibanjskom nebu. Heine i nehotice odaje, da nisu istinite one zgode, kad opisuje nježne prizore izmedju sebe i drage. Čitatelj osjeća, da je pjesnik ostao prezren. Zato su mu najbolje upravo one pjesme, koje prikazuju ljubavno čeznuće i tužni razstanak. Osobito su divne pjesmice, u kojima nam dočarava Indiju. Za Indijom uzdiše Heine kao Goethe za Italijom, na obalama rieke Gangesa osjeća se Heine voljko kao Goethe na obalama rieke Tibera. Ljubav k Indiji bit će u njega pobudio Bopp svojim predavanjima. U nekoj pjesmi veli Heine: »Tamo leži vrt, pun crvenoga cvieća, u tihoj mjesečini, lotosovo cvieće očekuje svoju milu sestricu«. Kolikogodj to liepo zvoni, ima u tom nešto neprirodnosti, s kojom se čitatelj često susreće u Heineovim slikama prirode. Kolorit je jak, ali nije vidjen.

Srodna je pjesma o lotosovu cvietu, koji se boji sunčanoga sjaja, pa čak zaplače, kad ga njegov ljubavnik mjesec svojim zrakama probudi. I u drugim se pjesmama javlja ovakva

simbolika, koja nam dozivlje u pamet, da to nisu pravi doživljaji, koje nam pjesnik opisuje.

Predposljednja je pjesma u »Lirskom intermezzu« »San«, koji je Zmaj-Jovanović preveo ovako:

Ukočeno srce, mozak,
Zatvorena oka oba,
A na ustih ko olovo —
Tako ležah na dnu groba.

Ne znam, da l' sam dugo spavo,
Da l' sam davno mira steko, —
U jedared ja se prenuh,
Na grobu mi kuca neko.

„Zar ti, Hajnrih, ne ćeš ustat'!
Sviće zora vječna dana,
Ustali su svi već mrtvi,
Sva su srca razdragana!“

Ja ne mogu, milje moje,
Ugledati zore liepe;
Znaš od onog gorkog plača
Oči moje još su sliepe.

„Moj Hajnriče, ja ću t' sljubit'
Sa očiju crnu tminu,
Pa ćeš vidjet' rajsku slavu
I angjelsku veličinu.“

Ne mogu ti ustat', draga,
Još jednako krvca lije
Iz mog srca, gdje su grizle
Rieči tvoje, ljute zmije.

„Al' kad draga lako, tiho
Na srce ti ruku stavi,
Hoće proći ljuti boli,
Krv će da se zaustavi!“

Zalud, draga, glava mi je
Probijena, — boli vreli, —
Ta jurno sam kroz nju djule,[1]
Kad su mi te preoteli.

„Ja ću, dragi, kosom mojom
Zapušiti smrtne rane, —
Sve će proći, kamo suza
Iz dragina oka kane!“

Molila me tako liepo,
Tako sladko, tako milo,
Htjedoh da se dignem k njojzi,
Na ino mi nije bilo.

Tad se rane otvoriše, —
I iz glave i iz grudi
Posuktaše vrela krvi . . .
Ja se trgoh i probudih.

Uz ove biserne nježne pjesmice ima već i krupnijih, gdje se govori o manje svetoj ljubavi, a rieči su mu gdješto i odviše trivijalne.

Iza ovoga odsjeka ide »Povratak kući«, napisan od godine 1823. do 1824. u Hamburgu i Cuxhavenu. »Povratak kući« znači ovdje povratak u Hamburg, gdje se dogodio pjesnikov ljubavni roman i gdje mu poznata mjesta dozivlju u pamet stare rane. Uz ovaj glavni predmet zbirke prislanja se i drugi, na ime prvi pogled na more, koje do tada nije bilo opjevano u njemačkoj poeziji.

Pjesnik je na svom putu našao rodjake dragine; mladja joj sestra Tereza sasvim naliči, osobito kad se smije, ima iste oči, koje su ga survale u toliku nesreću. Pjesnik se zaljubi u mladju sestru sa svom žestinom, ali opet bez uspjeha. Zato veli u nekoj pjesmici: »Tko prviput ljubi, ma i nesretno, taj je bog; a tko drugiput ljubi bez sreće, taj je luda.«

[1] Tane.

Godine 1828. vjenča se Tereza s nekim doktorom prava iz Halle; u pjesnikovoj ostavini našlo se jedkih epigrama naperenih na mladoženju i na svadbu. U Heinea je bilo nevitežko pjesničko svojstvo, da se porugom osvećuje, kad bi bio odbit. Ipak u »Povratku kući« nema one oštrine i mržnje, kojom su prociedjene pjesme o starijoj sestri. Pjesnik govori o Terezi s najvećim zanosom, ali je odviše ponosan, da govori o svojoj boli, pa se voli šaliti i podsmievati, premda mu je srce krvavo od rana. Ako se grozi smrću, ne valja mu odviše vjerovati, jer doskora veli: »Vjeruj mi, da se ne ću ubiti, ma kako zlo bilo po me; to mi se je sve, moja sladka, već jedanput dogodilo!« Ipak je i ovaj put pjesnik duboko osjećao i mnogo patio.

U ovim pjesmama osobito izbija velika slikarska vrstnoća, pjesnik divno stvara likove svjetlom i sjenom, pa bojom bez konture. Poimence je krasna skupina onih osam pjesama, koje je spjevao u Cuxhavenu. »Sjedjeli smo pokraj ribarske kuće« malo je čudo umjetničke snage; u razgovoru s djevojkom slika se malinom riečî daleka Indija i krajnja Laplandija. Na Gangesu sve miriše i sjaje; ogromno drveće cvate, liepi tihi ljudi kleče pred lotosovim cviećem; a u Laplandiji su zamrljani ljudi, maleni, plosnate glave i širokih usta.

Ima nadalje u ovoj zbirci veselih pjesmica o razpuštenim djevojkama i nekoliko epigramatskih stihova, koje ljudi danas znadu naizust, ali koji su mnogo prašine uzvitlali na Heinea. Medju njima je na glasu ona: »Riedko ste me razumjeli, i ja vas sam riedko shvaćo, tek kad smo se u blatu našli, odmah smo se razumjeli!«

Mnogi zamjeravaju Heineu, što od uzvišenih misli naglo prelazi u prostotu, pa obično navode pjesmu »Mir« iz njegovih pjesama »Na sjevernom moru«. Isus za morske maine stupa kao knez mira u bielom odielu; glava mu seže do neba, srce mu je crveno, žarko sunce, koje obasjava i ogrieva more i kopno. Iznenada prekida pjesnik pričanje uspomenom na biedna, licemjerna prtljara u Berlinu, pa veli: šta bi taj čovjek dao, da može što takovo spjevati, koliko bi mu to pomoglo — do plaće dvorskoga savjetnika!

Heine je svakako pokvario čitateljima liepu viziju, razbio je svoju pjesmu, disharmonijom uništio melodiju, ali ipak se čini, da je prva slika u modernoga pjesnika, koji poznaje razvraćeni današnji život, izazvala onu drugu. I u Goethea iza prizora, kad Faust izpovieda svoju vjeru Greti, dolaze odmah Mefistove podrugačice. Razlika je samo u tom, što se zanos i cinizam ovdje stavlja u usta dvama raznim licima, dok lirski pjesnik odgovara za oboje.

Na kraju ovoga odsjeka ima još nekoliko duboko osjećanih i savršenih pjesama, od kojih navodimo »Bogomrak« u Zmajevu prievodu:

I dodje maj sa zlatnim svjetlicama,
Svil'nim vjetarcem, dahom miomirnim;
Mamljivo mašu cvjetići bieli,
Smieše se oči ljubičasta sjaja
Iz sladka hlada listna zagrljaja;
Velenac[1] cvjetan pružen je po svietu,
Provezen rosom i sunčanim zrakom;
Nadzemne pjesme melodijom lakom
Zivkaju ljude, da zagrle sviet.
To svjetina bena čuje pa se žuri,
Oblače ljudi čakšire žute,
Marame lake, listerske kapute,
Pa daj one šetne štapiće vite!
A gospe liepe, gospe ponosite
Kitu gjurgjica u kose uplele,
I obukle ruho nevinosti biele;
Momci suču paperjaste brke,
Gibkaju s' grudi zapurenih moma,
Diže s' i četa varoških pojeta,
Diže se hitno ko na neku hajku,
U žepu nosi hartiju, pisaljku,

[1] Šareni sag.

*

— Koji se sjete, nose i lornjete —
Pa hajde brzo kroz sivu prašinu,
Hajd' živo tamo u divnu zelinu,
Hajde po bregovih, hajde po dolinah,
Tu sjedaju sretni na velenac cvjetni,
Tu sluša rulja priželjak slavuja,
I gase žedju i mute studence,
I beru cvieće i viju te vience,
I čude se drvlju, kako brzo rasti,
Tope se u slasti,
I kliču burno: Al' je divan maj!

Pa evo i k meni dodje isti maj.
— Stari smo znanci, znade, gdje ja stojim —
Pa triput kucnu na vratima mojim:
„Sanjalo bliedi, zlatni dan ne gubi,
Maj ti je došo, hoće da t' poljubi!"
Al' vrata moja zaključana stoje,
I ja mrko viknuh iz odaje moje:
Zalud me mamiš, ti goste opaki,
Ta ja sam tebe progledao skroz;
Progledao sam život i njegovu zlost,
Gledo sam mnogo, pregledo sam sviet,
Gledo sam mnogo, mnogo i duboko,
I vedro mi se zamutilo oko,
Nestade nada iz srca mi mlada,
Radosti nesta, a sa njena mjesta
Muke se roje u moj život klet.
Gledo sam dosta kroz kamenu koru
Ljudskih domova i ljudskih srdaca,
I svugdje nadjoh vjerolomnu vraž,
Prevaru podlu i pretvornu laž.
Čitam sa lica misli izdajicâ;
Bacim li pogled na djevice mlade,
Kroz rumen stida vidim grješnu strast,
A majke nji've to su lutke žive,

— Usiljen osmieh — proigrana čast.
A starci mudri, al' ko hladna zmija,
A ljudi trska, što je vjetar njija,
A momci ni sjenka negdašnjih delija,
I nigdje zbilje i čovječje sviesti,
I svugdje prazna ništavila smet,
I ja već ne znam, je l' bolnica samo
Ili je ludnica ovaj zemni sviet.
Pogledam dolje i providim zemlju,
Providim zemlju, ko da j' od kristala,
I vidim strahotu, koju zalud s' trudi
Zelenilom svojim da pokrije maj.
Ja vidim mrtvace, vidim, kako leže
Skrštenih ruku u sanducih uzkih,
Bielo im lice kao pokrov bieli,
U vječnoj noći otvorene oči,
Htjeli bi kleti, al' nemaju krvi, —
Po usnah im gmižu žutosivi crvi.
A sinove vidim, gdje sjedaju grješno
S bludnicama svojim na svog otca grob;
A slavuj pjeva porugljive pjesme,
Žuto se smilje gorko-bolno smieši,
A otac u grobu drkće kao prut,
Mati zemlja ciči kao arslan ljut.

Sirotico zemljo, znam ja tvoje bole!
Ja vidim oganj, što ti grudi zgara,
Žile su tvoje otvorena zjala,
Rana ti se dere, iz tvojih njedara
Sukti i kulja oganj, dim i krv.
A tvoja prva djeca i sad žive,
Vidim ih strašne, jogunaste dive
S crvenim bakljam' dižu se iz bezdne,
I nose svoje ljestvice željezne,
Po njima juriše na nebesni grad;
A patušci crni za njima se penju,

Mjehove trovne nose uza se,
Do zviezda stižu, — a zviezde se gase,
I drzke ruke zlatan kopren deru
S šatora zračnog, gdje stanuje Bog,
Angjeli sveti jaukom groznim
Sunovrat padaju s mirnog visa svog.
Sabaot bliedi na priestolu svome,
Krunu s glave baca, čupa siedu vlas,
A sve mu bliže divlja vojska stiže,
Sve bliže stiže očaj i užas.
Bacaju divi te baklje crvene
Po carstvu božjem, pa se smiju tom,
Patušci lete sa trostrukim bičem,
Pa šibaju njime
Angjele svete, skromne kerubime . . .
— Već su oteli i božiji grom.
Angjeli brane, al' su praznih ruku,
Paklene sile za kose ih vuku,
A dolje ih prima onaj daba[1] hrom.
Pa eno vidim i angjela mog,
Sa plavom kosom, tim svilenim zlatom,
Sa rajskom nadom svietu nepoznatom,
Oči su joj plave, izvor sreće vjerne,
Usta su joj oltar ljubave bezmjerne,
A k njemu se bliži jedna avet[2] crna,
Grješnom željom gori i sablazan zbori.
Porugljivim gredom, paklenim pogledom,
Primače se, pridje k mom angjelu bliedom;
Okamenjen gledim u tu avet crnu,
Gdje angjela moga u svoj plašt ogrnu —
I nečuven vrisak vasionu probi,
Kao da izdahnu silnog Boga moć —
Posrnuše stubi, izdahnuše duše —
I zemlja i nebo razvalom se ruše, —
Opet nasta stara, vječna, niema noć.

[1] Djavô.
[2] Sablast.

U odsjeku, što dolazi iza ovoga, u »Putovanju po Harzu« (godine 1824.) nalaze se divne gorštačke pjesme, koje su nastale, kad je jednom Heine poslije pravničkih studija pješke putovao Harzom, da se okriepi.

»Knjiga pjesama« dovršuje se s pjesmama o sjevernom moru, koje je pjesnik sastavio u jakim, slobodnim ritmima, pošto je god. 1825. i 1826. dva puta pohodio Norderney. U njima se javlja takovo prirodno čuvstvo, koje je bilo u njemačkoj poeziji nova privreda. Činilo se, da je Goethe u poeziji sve izcrpao, što se tiče prirode. Ali je ipak ostalo jedno područje. Goethe nije nikada opjevao mora. U Heineovim pjesmama prviput huji more sa svom svježinom i snagom. U njima se nalaze prviput školjke u piesku i galebovi u uzduhu. Pjesnik nam opisuje more mirno i nemirno, sa obale i iz ladje, ob dan i ob noć; iz morske dubine izlaze i nad površinom lebde likovi, stari i novi, pomalja se gdješto patetičan, običnije smiešan sviet bogova i boginja, Tritonâ i Okeanidâ. Pa ipak ima u pjesmama dosta malo opisa, pretežita su im gradja pjesnikove uspomene, brige i nade. Pjesnik hoće da slobodno uzdahne na moru, zato pozdravlja more kao onih deset hiljada Grkâ poslije dugoga, strašnog puta: »Thalatta! Thalatta!«

U ovom se nizu nalaze pjesme, koje su ponajljepše u Heineovoj poeziji. Medju njima je »Zapad sunca«, koji je preveo Fr. Ciraki:

Žarko plameno sunce
Spušta se u bezkrajno
Srebromrko, dršćuće more.
Likovi čudni, rudo zagasiti
Hrle za suncem,
A iz jesenske maglene prami
Probija mjesec
Žalostna bljedjana lica;
A za njim, varnice svjetla,
U daljini veloj blistaju zviezde.
Negda na nebu u sretnom braku

Svietljahu skupa
Božica luna i žarko sunce,
A oko njih skakutahu zviezde,
Sitna nevina im dječica.
Ali jezici zlobni zasijaše razdor,
Pa se u mržnji razstaviše davno
Supruzi sjajni.

Danju u samotnom žaru
Šeće se nebom sunčani vladar,
A radi njegove vele ljepote
Diče ga i hvale ponosni ljudi
Okorjeli srećom.
Al nojca kad padne,
Pokaže se na nebu istom
Mjesec, žalostna majka,
Sa zviezdami, ostavljenom djecom,
Pa trepti i bliešti u žalobnom bliesku,
A ljubeće djevojke i nježno
Pjesničko srce
S njima plače i pjeva.

Sirota luna! po ženskoj ćudi
Ljubi još uviek supruga sjajnog.
Pred večer, blieda i drhtava svjetla,
Pomalja lice iz oblaka laka,
Pa bolno zri, gdje dolazi vojno.
Rado bi zvala za njim: Dodji mi, dodji!
Djeca su željna zagledat otca!
Ali sunčani bog, pun prkosa silnog,
Čim stidnu suprugu ugleda, rudi
U grimizu jačem
Od boli i gnjeva,
Pa bezobzirce hiti u hladnu
Udovačku morsku ložnicu svoju.

Zlobni, klevetni jezici eto
Uzpiriše bolju i razsap
I medj bogovi vječnim,
Pa biedni bozi na visu nebeskom
Prolaze kruge bezkrajne, vječne
U svojoj boli,
A mrieti im nije!
Nego bez kraja vuku za sobom
Nevolju sjajnu.
Ja pako čovjek
Nizkoga roda, smrt koga čeka,
Ja, — zašto da tužim?

Vriedja nas samo ono hvalisanje samoga sebe, kojega je pjesnik prepun. Prosta je od ove pogrješke divna pjesma »U luci«, bezsmrtna fantazija o bremenskoj gradskoj pivnici, gdje nam triezni Heine podaje predražestnu sliku o veselom pijanstvu genijalna čovjeka.

III.

Malo je pjesnika, slaveći žensku ljepotu, prevršilo kao Heine, spominjući liljan-ruke, ružične obraze i ljubičaste oči ili razne atribute proljeća, mirisavo cvieće i slavulje, koji ob noć slave liepi svibanj. Osobito je slavulj po Heineu postao sasvim heraldička ptica u grbu ljubavi.

U Goethea su sve rieči slike, zato mu treba tako malo »poetičnih slika«, a Heinea su naprotiv rieči svaki čas alegorije bez zornosti i bez unutrašnjega saveza, koji je logika poezije. Zato nam se manje svidjaju u njega pjesme s alegorijskom retorikom, gdje je sentimentalnost spojena s materijalizmom. To nam pokazuje pjesma o osamljenoj suzi (u prievodu Vl. Jovanovića):

Šta bi htjela ova suza,
Što mi sama pogled muti?
Ostala je još iz dana
Punih jada, bolja ljutih.

Imala je još sestara,
Al su one davno pale,
Pa se s jadom i radošću
U noć vjetrom razvijale.

Kao magla izčezle su
Drobne, plave, zviezde male,
Al su najprie mome srcu
Jad i tugu olakšale.

Pa i sama ljubav moja
Izčezla je ko dah laki —
Oh, pa i ti, stara suzo,
Kani časom, kani taki!

U ovim se pjesmama vidi, da Heineu kao čovjeku nedostaje jednostavnosti i pravoga čuvstvenog života, a mjesto toga nalazimo obično izraz, koji ide za efektom. Ovaj je slog donekle srodan s alegorijskim pričajnim slogom njemačkih romantika, pa ipak Heine nije pravi romantik, kako neki drži: on je u obće moderan realist.

Neki su njegovu oveću pjesan »Atta Troll« (Medvjed) zlobno nazvali djelom, u kojem se raztvara romantika. Ovdje je romantika samo bogato, blistavo odielo, pod kojim se krije moderni duh, da uzmogne najzad skinuti ovo krabuljno ruho. Po romantičnom načinu životinje govore, medvjedi izmjenjuju svoje misli, iznosi se sviet duhova; pa opet nalazimo u pjesmi osobit realizam u slikanju mjesta i prilikâ. Pjesma je zapravo pripoviest, kako Heine s mladom Francuzkinjom, svojom prijateljicom, boravi na ladanju u Pirenejima i ondje vidi medvjeda na sajmu, gdje igra. Medvjed uteče svojemu vodiču, pobjegne u goru, gdje ga ulovi i ubije Laskaro. Pjesnikova Julietta dobiva krzno, da ga metne pred postelju, a Heine nas i previše upućuje o tom, da je kasnije često sâm bos stajao na ovoj medvjedjoj koži. Radnja je po tom dosta realistična; i pojedinosti u putovanju prikazane su s prirodnom vjernošću.

Najdublje i najljepše česti ove pjesme nisu realne. To su figure, od kojih je najljepša, kad Heine u noćno doba gleda sa prozora kolibice i vidi, gdje sav divlji lov tri puta prolazi horizontom. U tom je Heine nalik na Rembrandta. Rembrandtu je svjetlo sve, on je veći kao luminist nego kao kolorist, zato žrtvuje crtež i slikarsko izvadjanje, gdje mu je do toga, da poluči zraku svjetla i efekt svjetla. Takav je i Heine. Kako je malo zbiljskih likova stvorio Heine! Kako ih je malo ostalo iza njegove smrti! U tom ga nadilaze mnogi neznatniji pjesnici. Ali u drugu ruku pomislimo na njegove vizije u velikim njegovim pjesmama i u prozi, ovdje se vidi Heineova veličina i snaga. U svojoj pjesmi »Njemačka, zimnja priča« slika sivo zimnje jutro na cesti, koja vodi u Paderborn, i kad se razidju magle, opazi uz put u jutarnjem rumenilu drveno propelo sa slikom Spasiteljevom, to mu je »živa opomena«, kako zlo postupaju »gospoda od velikoga vieća« s onim, koji čovječanstvu o dobru snuje. Čitatelju se ukazuje Isus ne kao knez mira, nego u času, kad uzvija bič nad skvrniteljima hrama.

»Zimnja priča« kao cjelina značajan je primjer Heineova umjetničkoga postupka. Svi su odsjeci, kojih imade na broj 27, sasvim jednako gradjeni. Kao obično, počinje se pjesma na zemlji, nižu se obične putne uspomene i dojmovi; zatim se pripovjedač neočekivano podiže do velikoga patosa, do biesnoga prezira, plamenitoga snatrilačtva, silnoga zanosa, do svetoga bjesnila, u kojem baca munju za munjom, dok se opet ne vrati do najobičnijih zgoda i situacija.

Heine u povjesti njemačke lirike, dapače u povjesti pozije u obće, stvara novu epohu svojim sasvim novim slogom, spajajući zanos i dosjetku u okviru lirike, i sasvim novim duševnim oblikom, s pomoću kojega uvodi prozu u poeziju kao foliju poezije ili porugu njezinu. A to treba odbiti na to, što Heine stoji na prelaznom stanovištu poezije, gdje se romantično prenačinjanje pretvara u pesimistično prikazivanje običnoga života. Zato je osobito područje njegove umjetnosti clair-obcure, nalik na Rembrandtov. U Heinea je na ime jedanput vizija podpuno

obasjana, a zbiljski se život gubi u sumraku, drugiput izčezava vizija, a zbilja pomalo izbija u jasnoj razsvjeti.

Od njemačkih se pjesnika Heinea prvi dojmio A. W. Schlegel, koji mu je bio učitelj u Bonnu. Povodeći se za njim obradjuje u lirici romantične priče o duhovima i upotrebljava romantične arhaizme. U jambskim njegovim pjesmama već se osjeća utjecaj pjesnika Vilima Müllera, čije je mnoge pjesme uglazbio Schubert. Od Müllera se naučio Heine, kako se mogu preradjivati prostonarodne pjesme. U trohajskim pak pjesmama prvoga perijoda očito se povodi za romantikom Brentanom. Njegove je romance, čini se, Heine mnogo proučavao. Brentanovu utjecaju duguje Heine predmet svoje divne pjesme o »Loreleyi«. Nema sumnje, da se Heine poveo za Brentanom; predmet je isti, dapače su ostali neki slikovi. Pa ipak kolika razlika! Heine je već stvorio svoj osobit slog, koji se odlikuje najvećim zgušćivanjem misli i slika. Sve je zbito i jedro. Njegovo je glavno sredstvo — poetična jedrina.

Izraz je u Heinea redovno epigramatičan, zato nije bogat. To je i uzrok, zašto on ne može čuvstveni život onako obilato risati, kao Goethe. Slične koncentracije nema u lirskoj poeziji. Heineu nedostaje čuvstveni sadržaj. On ne opisuje u ljubavi zdravlja, udovoljstva, sreće; njemu bolje polazi za rukom slikanje strastnoga čeznuća, koje Heine na Correggiov način miešajući boje bolje prikazuje nego Goethe svojom starinskom jasnoćom.

Heine nije bio sretan i dosta velik, da se izmiri sa eksistencijom, zato imade u njega cinizma i bjesnila na pretek. Prema tomu je i izraz u Heinea redovno prostiji, krupniji nego u Goethea.

Heineov je naturel sastavljen od domišljatosti i mašte, zato pjesnik rado upotrebljava kontraste. Njegov je način pisanja sasvim moderan: sve je zorno, sve za oči. Ako i ne dostiže Goetheova sloga, već je mnogo, što se može s njime dostojno izporedjivati. Slog je izraz ličnosti, oružje u književnom boju. Goetheov je slog premalo zbit, da shvati modernost. Heineov je slog naprotiv sasvim udešen, da prikaže moderni život, njegovu milotu i nemir, tvrdoću i rugobu, sve njegove bogate kontraste. Uza to je bio Heineov slog vrstan, da podraži živce modernih ljudi, koji vole začinjeno jestivo i žarko piće, nego prostu hranu.

Slavi je Heineovoj mnogo naudilo, što previše brblja u spolnom području. Goethe je u svojoj pjesmi »Bog i Bajadera« pokazao, da se i smjelo odabran predmet može oplemeniti veličinom sloga. Heine naprotiv previše o tom naklapa i nije uviek ukusan. Ova mu lascivnost doduše pribavlja deset čitatelja za jednoga, kojega mu odbija, ali je često onaj jedan vredniji nego prvih deset. Pa ipak je iskrenost glavna snaga Heineova.

Pod kraj »Zimnje priče« veli Heine ponosno o svojoj liri, da je nasljedje velikoga Aristofana. U prvi mah čini se to čudno, kad znamo, da se Heine nije nikada usudio, da izradi organičnu metarsku kompoziciju. Njegove obje veće pjesme »Atta Troll« i »Zimnja priča« slobodne su, ćudljive fantazije, koje se na okupu drže samo jedinstvom tona i jednakošću unutrašnje gradnje. Još manje je moglo Heineu doći na um, da Aristofana prevodi. Za takav je posao bio Heine odviše nestašan.

Heine je po svoj prilici najveći domišljan, koji je ikada živio, bar u moderno doba. Voltaireova je dosjetka razumna i suha, nije pjesnička, nije dosjetka mašte, kao u Heinea.

U Heinea su bila sva Aristofanova svojstva: dosjetljivost, divljost, razmniva, poletna lirika i bezstidnost — sve u oblicima gracije. Nitko ne može biti u isto vrieme i fin čovjek i Aristofanik. Pravi Aristofanik, ne bojeći se žrtvovati nešto i od svojega moralnog bića, dobiva u poeziji obseg, kakova ne mogu polučiti svečani pjesnici (na pr. Schiller ili Victor Hugo); u njegovoj se poeziji može ogledati vas ljudski život, od najviših do najnižih funkcija. U Heinea se kao i u Aristofana tiče satira sviju političkih, družtvenih i književnih prilika u obće i pojedinih ljudi napose.

Aristofanova je komedija nalik na širok svod, koji je pokrit freskama u velikom slogu, Heineova je komika ono, što

su prema freskama pomno izradjene slike na stalku. U grčkoj je komediji svjetlo i mjesto, kao u Mihel-Angelovoj sistinskoj kapeli: ovdje je sve, kao i u Sistini, veliko, prostrano, silno, stvoreno po duhu, koji lirskom olujom svojih čuvstava, smjelošću svojih pokratâ i snagom svojih alegorijâ prkosi običnim pravilima; samo što je sviet Mihel-Angelov tragičan, divlje svečan, dok je Aristofanov ditirambičan, sviet karikature u okviru grčkih životnih prilika.

Heine je spram Aristofana posebnik, koji je živio doma. Aristofan se kreće usred dnevnoga svjetla u glumištu medju hiljadama slušatelja, Heine se javlja obćinstvu iz svoje sobe. Heineova je lirika ličnija, i nervoznija, nego grčka satira, a posvećena je obćenitim idejama, kojih u Aristofana nema. Heine se uviek borio za politički razvoj i osobnu slobodu, dok je Aristofan vojevao za prošlo doba.

IV.

Heineova proza nije toliko vriedna, koliko njegova poezija. U svojoj najglasovitijoj prozaičnoj knjizi, u »Slikama s putovanja« pokazuje se najprije učenikom Sterneovim, a kasnije, kad bude samostalniji, uviek je domišljat i živahan, ali je riedko kad bio vrstan svladati predmet, koji bi obradjivao. Pisao Heine za Francuze o njemačkoj filozofiji ili za Niemce o francuzkom slikarstvu, jednak je diletant. Njega su uviek držali za novinara, ali to nije rieč, koja bi dovoljno označivala snagu njegova bića. Heine nije bio pravi radnik, premda nije bio bez marljivosti i premda je stekao liepa znanja. Ipak je samo kao pjesnik velik; većina je njegovih prozaičnih spisa sastavljena za potrebu dana, a što se tiče listova, izdanje njegovih pisama samo je naudilo njegovoj uspomeni, jer ga redovno prikazuju u rdjavu svjetlu; vidi se ponajčešće, da ide samo za svojim probitkom, a novčana je neprilika neugodan predmet i onda, kad se tiče velika talenta.

Heine nije dugo živio. Za napona duševne sile snadje ga strašna bolest. On je uviek bio nježan i boležljiv; u mladosti ga je mučila ljuta glavobolja; zato se uzdržavao od žesto-

kih pića, pa se zadovoljavao tim, da pomiriše bocu renskoga vina, koju je imao uza se. Rano su mu bili živci potreseni, pa da se razboli, nije trebalo toliko izgredâ, koliko su neki držali; Heine je pravi fanfaron »de vices«, te se neprestano hvali svojim manama. Njega stiže bolest, koja je često sudbina onih, koji neprestano rade na duševnom polju: snadje ga afekcija hrbtenjače najprije uz kljenut vedjâ a zatim pomalo svega tiela. Gotovo osam godina ležao je pjesnik u Parizu kao prikovan na postelji.

Njegov život nije bio ni velik ni sretan, a može se podieliti u dva odsjeka: u Njemačkoj boravi do srpanjske revolucije, a od godine 1831. do smrti godine 1856. živi u Parizu. Bio je to život bez računa, ali nije bio bez nagona za ono, što je prijalo razvoju njegova talenta. Nije vjerojatno, da bi bio Heine postigao svjetski glas i kao satirik stvorio takova uzorna djela, da je ostao sav svoj viek u domovini.

Njegove su mladenačke godine prolazile pod pritiskom reakcije, njegove su »Slike s putovanja« izišle na glas kao izraz političkoga nezadovoljstva, ali se doskora pjesnik okani politike. Zatim srpanjska revolucija osvježi zrak, Heine se trgne, podje u Pariz, i kad njemački »Bund« zabrani njegove knjige, bio je prisiljen, da stalno ostane u Parizu. Ministarstvo Guizotovo dade mu potajno malu godišnju plaću, o kojoj mogaše bar donekle bezbrižno živjeti i poradi koje je bio izvrgnut oštrim navalama. Ove navale nisu neosnovane, ali su prestroge. Ne smijemo zaboraviti, da je Heine bio nevježa u stjecanju novaca. Izdavači su dobili od njegovih knjiga milijone i milijone, a on je »Knjigu pjesama« za sva izdanja prodao knjižaru Campeu za 50 louisdora; tako je bio prisiljen pjesnik, da za svega vieka moljaka milosti nju u strica. Da su on i mala grisetta Matilda, koju je uzeo za ženu, umjeli bolje gospodariti, možda mu ne bi trebalo državne pripomoći. Ova ga je pripomoć po svoj prilici sprečavala, da ovo ili ono napiše o francuzkom ministarstvu u njemačkim novinama; uza sve to ne može se dokazati, da je poradi ove pripomoći pisao proti svojemu uvjerenju.

Iz Francuzke je Heine kao književnik bio nikada nedovršeni boj s evropskom reakcijom. Može se reći, da je Heine u tom bio veliki nasljednik Byronov. Malo godina iza toga, što je mač satire u službi slobode pao iz ruke Byronove, laća ga se Heine, koji ga cieli čovječji viek s jednakom spretnošću i snagom upotrebljava. No u posljednjih osam godina bio je ovaj mač u ruci čovjeka na smrt ranjena.

Nikada nije Heine napisao stihova, koji bi bili istinitiji, praviji, ugrižljiviji i sjajniji od onih, koje je sastavio u Parizu u nizkoj širokoj postelji prikovan na muke. Jamačno nije nikada tvoran duh pokazao veće srčanosti, veće uztrajnosti i nepokolebivosti u prekomjernim mukama; riedko se kada tako nesumnjivo dokazalo, da je duša jača od tiela. Težko bi bilo patiti njegove muke, ali bi bilo još teže uz ovakove boli stvarati, rugati se, šaliti se ćudljivo ili fantastično, lutati duhom oko zemaljske kruglje u dražestnim i dubokim sanjarijama.

Pjesnik je već bio kao kostur, u licu je opao, pa je takav zatvorenih očiju i gotovo sasvim iznemoglih ruku ležao na postelji. Biele, krasne njegove ruke bijahu kao prozirne. Kad je govorio, prelazio bi njegovom patničkom fiziognomijom mefistofelovski smiešak. Najzad je preostao od čovjeka samo glas, kao od Titona u starini — ali taj glas bijaše prepun tonova, dosjetaka i šala.

On je neprestano duševno radio, činilo se, kao da se točkovi duha neprestano pomiču i bez pare, činilo se, kao da neprekidno gori svjetiljka i bez ulja.

Ganutljivo svjedočanstvo njegove duševne snage i djetinje ljubavi imamo u tom, što je za sve svoje bolesti svojoj staroj materi u Hamburg uviek pisao vedre, šaljive listove, samo da je ne raztuži, a iz primjerka pjesama, koji bi njoj pošiljao, brisao je mjesta, koja govore o njegovim bolima. Još je i to znamenito, da Heine, nekoč najrazuzdaniji u izrazu ljubavi, za svoje bolesti postaje najnježniji. Posljednju godinu njegova života zasladila mu je mlada, liepa djevojka. Doduše porietlom Njemica, stekla je kao spisateljica Camille Selden mjesto u francuzkoj književnosti.

Njoj je bilo osamnaest godina, bila je modrih očiju, jasnosmedje kose, a tako mila, zamamna, fina, da je Heineovo srce odmah iza prvoga susreta osvojila. On ju je zvao Mouche. Doskora nije mogao biti bez nje. Istom u pjesmama i listovima, koji su njoj posvećeni, nalazimo dublje ljubavno osjećanje i bogatstvo u izrazu ljubavi, čega prije u njega nije bilo. U ovim se pjesmama uzdiže Heine u Shelleyevu visinu, u najuzvišeniju naslagu moderne poezije. Ovdje je njegov glas, kao i u Shelleya, glas Arielovih gusala sasvim duševan, pun i drhtav, moderan u svojoj čarovitoj, napolak bolestnoj mekoći.

* * *

Dne 20. veljače g. 1856. bijaše u Parizu hladno i maglovito zimnje jutro, kad je u 11 sati prije podne bio pogreb Heineov. Oko sto ljudi pratilo je lies do Montmartrea. Golo briešće na elysejskim poljima drhtaše od studena vjetra. Sa četicom njemačkih izseljenika pratili su mrtvo tielo pjesnikovo neki Francuzi, a medju njima bijahu: Mignet, Gautier i Dumas. Na Montmartreskom groblju, gdje je sahranjen Heine, nema na pjesnikovu grobu ponosna spomenika, nego samo jednostavna kamena ploča s nadpisom »Henri Heine« pokazuje mjesto, gdje počiva njemački pjesnik. Godine 1883. sahranjena je pokraj njega Matilda, žena bez velike kulture, ali odana pjesniku u dobre i loše dane sve do groba.

Heine je proročanski označio svoju vriednost u prozaičnoj himni, koja se našla iza njegove smrti:

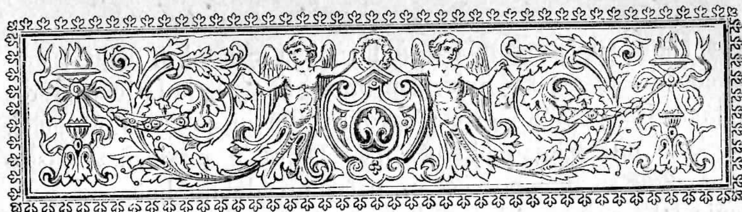
»Ja sam mač, ja sam plamen.

Ja sam vas obasjao, i kad se bitka započela, borio sam se sprieda, u prvom redu.

Oko mene leže mrtva tjelesa mojih prijatelja, ali mi smo pobiedili. Uz radostne pjesme triumfa ozvanjaju korali mrtvačke svečanosti . . . Na novo odjekuju trube, treba zapodjeti novu borbu —

Ja sam mač, ja sam plamen!«

Victor Hugo.

I.

Dne 26. veljače god. 1802. rodi se u Besançonu pukovniku Hugu treći i zadnji mu sin, kojemu na krstu nadjenuše ime Victor. Diete bijaše slabunjavo, i da nije bilo brižne mu majke, jedva da bi poživjelo. Njezinoj ljubavi i njezi odužio se kasnije slavni pjesnik krasnim stihovima. Pominjući opet jednom svoje djetinjstvo ovako kliče: »Oj, majčina ljubavi! ljubavi, koje niko ne zaboravlja! — Divni kruše, kojino Bog dieli i množi — Stole, koji si uviek postavljen na domaćem ognjištu — Svakoga dopadne njegov dio, a svakomu si čitava svoja!«*

Mladi dani Victora Huga bijahu veoma uzburkani; ta, takav je bio život gotovo u svih častničkih porodica Napoleonove vojske. Otcu mu bijaše naskoro poći sa djecom i ženom na Korziku, a onda na otok Elbu. Kad pukovniku Hugu stiže nalog, da poteče na vojsku u Italiju, krene on onamo, a žena mu se i djeca upute u Pariz (god. 1805.).

Do toga vremena dopiru i prve pjesnikove uspomene. Bučan život ogromnoga Pariza živo ga se dojmio, a dobro je utuvio, kao i svako, prve dane svoje u školi. Nu ne bijaše mu ovdje dugo boraviti. Čim je Josip Bonaparte, Napoleonov brat, postao talijanskim kraljem, Victorov otac priedje njemu u službu i dobi nalog, da uhvati hajdučkog harambašu Fra Diavola, koji

* Feuilles d' Automne, I.

je kasnije poznatom operom izišao na glas, a kojega je protjerani kralj Ferdinando IV. naimenovao pukovnikom, te se stao boriti kao narodni junak. Hugu podje za rukom, da uhvati toga razbojnika, koji je vidjevši u tamnici svoga pobjeditelja kliknuo: »Niko me drugi ne bi uhvatio!«

Hugo sada budući imenovan zapovjednikom Avellinskim pozove ženu svoju, da sa djecom dodje k njemu. I tako je još nejaki Victor vidio Italiju u jeseni god. 1808. Svako može lako pomisliti, kako se darovitoga djeteta dojmio taj put kroz pitomu južnu Francuzku, tu zemlju trubadurskih pjesama, pa onda preko visokih Alpa u divnu Italiju. Mnogi se odjek iz tih dana nalazi u kasnijim njegovim pjesmama.

U Avellinu živio mu je otac kao zapovjednik u starinskom mramornom dvoru, te je tu Victor sa svojom braćom liepe dane proboravio. Nu ti sretni dani za malo potrajaše. Kad je kralj Josip otišao u Španiju (god. 1808.), podje i pukovnik mu Hugo za njim, a mati se sa djecom opet vrati u Pariz. Tu Victorova mati nadje stan u nekakom starom samostanu (Feuillantines), uz koji je bio velik vrt. U tom se vrtu mali Victor mnogo igrao, a kasnije se pjesnik počešće sjećao svoga živovanja u tom doista pjesničkom perivoju, tom »zelenom otoku u moru parizkih kuća«.

Taj mu je perivoj ostao u pameti s još jednoga razloga. Jednoga dana nadje se u toj tihoj obitelji još jedan čovjek osrednjega stasa i blaga lica. Za stan mu dadoše straga u vrtu neku izbu u kućerici, koja je negda bila sakristijom. Taj čovjek nikamo iz tog vrta nije odilazio, niti se i s kim sastajao; djeca su ga zvala kumom, a on je s njima vrlo liepo postupao, premda je inače bio mrka pogleda i zamišljen. S osmogodišnjim se Victorom igrao i učio ga latinski. Neznani taj gost bijaše doista Victorov krstni kum, a po imenu gjeneral Lahorie, kojega je Napoleon osudio na smrt, što je i on bio u onoj zavjeri Moreau-vljevoj protiv Napoleona. Hugova ga je gospodja zaklonila u svom domu, što je bio stari znanac i pobratim njezina muža, a već jadan nije znao, kamo da skloni svoju glavu, jer su Napoleonove uhode uzastopce za njim išle

u potjeru. Napokon je ipak jednomu redarstveniku pošlo za rukom, da ga i tu nanjuši, i da ga iz tog utječišta izvabi zadavši mu tvrdu vjeru, da će biti sasvim pomilovan; nu ujede ga ljuta guja: odmah ga baciše u tamnicu, a nije dugo potrajalo, pa ga i pogubiše. Gjeneral je Lahorie imao velika dojma na duševni razvitak mladoga Huga, a tužna mu smrt jako se kosnula nježna srca djetinjskoga.

Medjuto se Victorov otac u Španiji svagdje junački ponio, te je postao gjeneralom i grofom, a stekao i nagradu od milijun realâ. Djeca na taj glas u Parizu stanu na vrat na nos učiti španjolski, i za dva, za tri mjeseca krenu s materom u Madrid (god. 1711.). Taj je zanimljiv put kroz Španiju učinio na dječaka veoma živ utisak; on se uviek sjećao toga putovanja, na kojem mu se probudilo i oduševljenje za gradjevine srednjega vieka, kojih toliko imade po gradovima južne Francuzke i Španije. U Bayonni su morali čekati oko mjesec dana, dok im nije stigla vojnička pratnja. Tu je Victoru prvi put življe zakucalo djetinjsko mu srce, zagledao se dečko u curicu gostioničara, u kojega su stanovali.

Napokon stigne straža: jedno 2000 vojnika i 4 topa. Duga ta povorka krene na put i prvi joj korak na španskoj zemlji bijaše u Ernanu, a onda u Torquemadi. Po tim je gradovima kasnije Hugo nazvao dvie drame svoje. Stigavši u Madrid divio se je sjajnim dvorovima, u kojim je njegov otac stanovao; nu i inače je taj boravak u Madridu djelovao kasnije na pjesničko mu stvaranje. Da ga nije bilo u Madridu, ne bi nikada onako liepo prikazao život španskih granda, kao što ga je ocrtao na pr. u svom Hernanu.

Kao španski grof dade stari Hugo svoje sinove Victora i Eugena u plemićki konvikat, gdje su učili gimnaziju pod strogim zaptom. Podvornikom im je u tom zavodu bio neki nakazni patuljak, gurav i ružan, a koji se nosio kao dvorska budala oblačeći na se neko šareno odielo. Taj mu je starmali i ostao tako živo u pameti, da ga je kasnije u više svojih djela prikazao; tako na pr. kao T r i b o u l e t a u »Le roi s'amuse«, ili kao Q u a s i m o d a u romanu »Notre Dame«.

Godine 1812. stane bliedjeti Napoleonska zviezda, a prilike se u Španiji tako pogoršaše po Francuze, da gjeneral Hugo odluči, da svoju porodicu pošalje natrag u Francuzku. Mati doista odputuje tako naglo s djecom, da se činilo kao da bjegaju. Vrativši se u Pariz (g. 1813.) mati im se nastani opet u onom stanu sa krasnim perivojem (Impasse des Feuillantines). Sad je Victor opet u zelenilu veselo skakutao sa svojim bratom medju cviećem, a poučavao ih je svećenik Larivière, dobri starina, koji je s njima čitao Tacita i Juvenala. U jednoj je pjesmi kasnije pjesnik pripovjedio, kako ga je neki »pedant« htio iztrgnuti iz tog raja, da ga zatvori u neki zavod (Collège), nu da se materino srce nije moglo razstati s milim djetetom, pa liepo opisuje, kako mu je neodlučnoj majci svaki cvietak i lahorak u onom vrtu prišapćivao: »Ostavi nam tu djecu!«

U taj je perivoj znalo doći kadšto i neko djevojče okolo trinaest godina, da se igra s Victorom i njegovim bratom. Kad god bi ta djevojčica došla, zaigralo bi Victorovo srce življe. Liepo je on kasnije sve miline te svoje nevine ljubavi opisao u »Zadnjem danu jednog osudjenika« pominjući, kako je s tom curicom brao cvieće, kako mu je ona govorila o ptičicama, u sumračje o zviezdi Danici, o svojim haljinama i vrpcama, pa kako bi se pri tom nedužnom razgovoru oboje zarumenili. Ta je curica bila ona Pepita, koju je on kasnije onako nježno opjevao, a koja mu je postala i vjernom ljubom. Zvala se je Adèle Foucher.

Nakon boja kod Vittorije, koji je upropastio kralja Josipa, vrati se Viktorov otac u svoju domovinu, i junački je pomogao suzbijati juriše savezničke vojske kod Thionvilla. Nu kad se francuzko carstvo ipak srušilo (god. 1814.), postane gjeneral Hugo dokolan, da se i sam pobrine za odgoj i budućnost svojih sinova. On ih odvede u Cordier-Decottov zavod (godine 1815.), gdje se naskoro u Victora probudio pjesnički mu dar. U tom je on zavodu napunio nekoliko djačkih svojih svežčića raznim pjesničkim pokušajima svojim. Napisao je ponajprije vitežki ep, u kojem je bio glavnim junakom Roland, kojega će on i kasnije slaviti u svojoj »Svjetskoj legendi«; onda

je pisao razne poslanice, ode, elegije, prevodio rimske i grčke klasike, sastavljao pripoviesti i po koju komediju ili komičnu operu. To bijaše doba, gdje je mnogi francuzki gimnazista na školskoj klupi kovao i snovao tragediju svoju. Mladi je Hugo napisao svoju »Artamènu« i »Atheliju«. Victor Hugo spalio je većinu tih svojih prvenaca, što ih je spjevao u tom zavodu od 13. do 15. godine svoje, a na zadnjem svežčiću od onih, što ih je sačuvao za uspomenu, napisao je je ove rieči: »Ludorije, koje sam napisao prije rodjenja svoga«. Otuda se vidi, kako je on dobro znao, koliko vriede ti njegovi prvenci, ali se ujedno vidi i to, da je onda, kad je taj čudan nadpis napisao, već upoznao svoj pjesnički poziv, i da je onaj čas, kad se je razstao sa svojim djetinjstvom i progledao u svoju budućnost, smatrao svojim duševnim rodjenjem. Neki mu životopisac veli, da se iz tih prvih pokušaja vidi, da će taj poletarac postati orlom, koji će se vinuti nebu pod oblake. U obće se u tim prvim stihovima opaža jako dojam matere mu, koja je i sama imala prilično pjesničkoga dara. Njezinom je brižnom odgoju imao pjesnik mnogo štošta da zahvali. Mnoge su mu lirske pjesme upravo samo odjek djetinjske ljubavi, a kako mu je mati revno pristajala uz kraljevsku stranku, nije ni čudo, da prvenci mladoga Huga odišu mržnjom na revoluciju i Napoleona. Poslije bitke kod Waterloa trinaestgodišnje momče Napoleonu ovako zbori: »998šći! evo časa, gdje će sudbina tvoju mrzku slavu skršiti . . . Pa, kad si narodnom krvi htio da spaseš tvoju propast, mi smo jadnici ronili suze sa tvoga pada. Oj polje waterlovsko! oj, nezaboravljeni boju! Ti si za nas dan sreće i jada!«

Pjesnički mu poziv nije bio po volji njegovu otcu. Gjeneral je htio, da mu sin Victor izuči politehniku, te je on morao polaziti predavanja o prirodnim naukama u liceju Louis-le Grandovu. Nu u Victora je već bila ona željezna volja, sa koje će kasnije postati tvrdokornim prognanikom. Dne 10. srpnja god. 1816. napisa on u svojem dnevniku: »Hoću da budem Chataeubriand ili ništa«.

Godine 1817. razpiše francuzka akademija nagradu za

pjesmu »O sreći, koju pribavlja nauka čovjeku u svakom mu položaju u životu«. Kad je jednoga dana sa učenicima svoga zavoda išao na šetnju, ukrade se naš Victor za nekoliko časaka iz djačkog reda i preda potajno sastavljenu pjesmu od 300 stihova. Srce mu je jako lupalo, a ruke su mu drhtale, kad je predavao svoj rukopis, pa ipak je njegova oda bila najbolja od svih, što su se natjecale. Nu na nesreću spomenuo je u toj pjesmi i svoje godine, svoja »tri lustra«, t. j. petnaest ljetâ svojih, a sudci misleći da se neko htio s njima našaliti — — jer ko bi tako zreo bio u tim godinama! — dosudiše Victoru samo »častni pomen« (Mention honorable). Ali je već i to za njega bila dika, jer mu se ime spominjalo u novinama i tako eto sjajno, premda prerano, prodrlo u javnost.

Naskoro izidje Victor iz Decottova zavoda, pa je opet sa svojom majkom živio. Stariji mu brat, koji se povrativši se iz Španije već takodjer perom bavio, uvede ga u neko književno družtvo (Cénacle) mladićâ, koji su išli za tim, da pomlade pjesništvo (g. 1826.). Victor je medju tom omladinom zauzeo odmah posebno mjesto. Odlučiše, da izdadu svezak pripoviedaka, a naš novajlija obeća, da će svoju napisati za petnaest danâ. Na urečeni dan donese on doista svoj prvi roman »Bug Jargal«, koji je istom kasnije izdao preradivši ga donekle.

Iste se godine natjecao sa tri ode za nagradu tuluzke akademije »Des jeux floreaux«, koja je podjeljivala zlatne cvjetove, i sva tri puta uspije, te je dobio i naslov »Maître ès arts«. Jednu je od tih oda napisao jedne noći bdijući uz postelju svoje bolne majke. U taj ga je mah slavni Chateaubriand — ili neki drugi pisac (Soumet) — nazvao »divnim djetetom« (enfant sublime), a upravitelj mu tuluzke akademije u pismu veli: »Svi se ovdje dive vašim godinama. Jedva da vjeruju, da vam je tek sedamnaest godina. Vi ste za nas zagonetka, koju samo muze odgonenuti mogu«.

Sad je braći valjalo, da po očinoj želji nastave nauke u politehnici; nu oni s težkom mukom iznudiše u otca, te im dopusti, da se posvete liepoj knjizi. Ali im zato otac, koji se medjutim već odprije razstao bio sa njihovom materom, ne

htjede davati više nikakve pripomoći. Sada nastadoše za našega Victora ozbiljni trenutci. »Ljubav, politika, revno učenje, borba željezne volje sa sudbinom, sve se to u njemu probudilo«, veli mu biograf Rabbe, »to je u njemu sve pošlo putem, kojim samo genij stupa«.

Upisavši se u prava osnuje list »Le Conservateur littéraire« (g. 1820.), oko kojega je okupio nekoliko već poznatih pisaca. Sada stane neumorno raditi, a jedino mu veselje i oporava bijaše, da u veče odprati svoju majku poznatoj im obitelji Fouchera, činovnika u ratnom ministarstvu, gdje se on za dugih večeri nije mogao sit nagledati one već napomenute djeve, koja mu je sasvim za srce prirasla bila. Nu roditelji im napokon opaziše njihove nježne poglede i držeći, da je oboje još premlado, da se uzmu, a i bez imutka, prestade jedna obitelj pohoditi drugu. I tako nastadoše težki dani za to dvoje mladih zaljubljenih. Nu oboje junački pregorje mnoge gorke časove, a njihova ljubav nikad ničim nije bila pomućena. Victor Hugo se u obće u moralnom pogledu visoko uznio, te mu se nikad ništa nije moglo s te strane spočitnuti. Ti su mu ljubavni jadi bili vrelom vruće vjere i najplemenitijeg idealizma, i podbadali su ga na neumorni rad.

Godine 1821. zadesi ga težki udarac. Dobra mu se majka naglo razboli od upale pluća i premine dne 21. lipnja. Sva tri sina odpratiše milu mater do hladnoga groba. Victor se vratio očajavajući u opustjeli dom. Nije mogao vjerovati, da će moći živjeti bez majčine ljubavi. Ne mogavši iztrajati kod kuće vrati se opet natrag na groblje, da lije gorke suze na grobu mile svoje roditeljke; a kad su pod noć groblju vrata pozatvarali, lutao je kao lud po ulicama ne mogući nigdje naći utjehe. Napokon mu se koraci i nehotice, kao da ih neka viša moć onamo privlači, uputiše ratnomu ministarstvu, gdje je stanovala obitelj Foucherova. Vrata su kućna bila otvorena, a prozori razsvietljeni. Sa jednog hodnika zaviri on kroz staklena vrata u veselu dvoranu i opazi svoju Adelu, gdje igra. Bijaše u bjelini a bujne joj vlasi nakićene cviećem. Dne 29. lipnja bio je njezin rodjen dan, a otac joj je gledao da i onako nujno diete čim god može razveseli; pa kad je već sve za taj dan priredjeno bilo, zatajiše djevojci smrt gospodje Hugovke, da je ne snevesele. Sutradan se on s njom sretne u vrtu oko toga ministarstva. Ona opazi odmah po bliedom mu i upalom licu, da ga je snašla neka bieda, pa pritrčavši mu zapita ga, što je za Boga. »Moje majke nema više, juče smo je sahranili.« — »A ja sam jadna igrala!« vrisnu djevojka i grozne je suzeobliše. Zajedno su tada plakali i jecali, pa to im je bila i — vjeritba.

Sada se više ni njezini roditelji niesu opirali tomu braku, samo su željeli, da se pir odgodi sve dotle, dok mladi pjesnik ne bude mogao svojim radom toliko privredjivati, da uzmognu ma i najčednije živjeti. To mu obećanje podvostruči mar, ali se uza sve to kukavno tavorio. Imao je samo tri košulje, kako mu životopisac Barbou veli, a ipak je zato čist i odjeven bio. Kasnije je on u svom ponajboljem romanu »Patnicima« (Les Misérables) opisao veoma živo jadni život takog mladog pjesnika po imenu Mariusa. I sam je priznao, da je na tom mjestu sam sebe prikazao: »Živjeti od svoje odjeće i sata, to nije ništa; Marius je zagrezao u mnogo goru nevolju. U takvu životu ima dana bez kruha, noći bez sna, večeri bez svieće, ognjišta bez ognja, nedjelja bez rada i budućnosti bez nade. Lakat mu proviruje kroz rukav, a djevojke se smiju starom mu šeširu. U veče nadješ, da su ti vrata zatvorena, jer niesi platio stanarine; a dodaj tome bezobraznost vratara i gostioničara, podrugljive poglede susjeda, poništenje, povriedjeno dostojanstvo čovječansko, gnušanje, jed i posvemašnju malaksalost. On je naučio, da to sve proguta, a često mu je to jedino i bilo, što je imao gutati. U godinama, gdje se čovjeku hoće da bude ponosit, jer je prijazan, njemu su se rugali, što je loše odjeven bio, a podsmjehivali su mu se, što je siromah. U godidinama, gdje mladost izpunjuje srce kraljevskim ponosom, morao je on oboriti oči, a pogledi mu padoše na izderane cipele; on je osjećao nepravedno ruganje: težki stid od nevolje. To su čudna i težka izkušenja, iz kojih slabići izidju kao zločinci, a junaci kao čestiti ljudi. To je sud za topljenje, u koji sudbina baci čovjeka svaki put, kad hoće da ima hulju ili polu-

boga«. Tako je opisivao i one dane svoje, gdje je morao sam mesti hodnik pred vratima svojim, kod piljarica kupovati komadić sira za jedan sou, kad je čekao, dok se spusti suton, da se odšulja pekaru, da kupi komadić krušca, koji je onda kradom, kao da ga je ukrao, nosio u svoju sobicu pod krovom. »Kadšto si«, veli opet na drugom mjestu, »mogao vidjeti mladića nespretna, kako se s knjigama pod pazuhom plah i zlovoljan gura kroz kuharice u mesarnicu na uglu, a one mu se podruguju. Stupivši unutra skinuo bi ponizno šešir s glave, a po čelu mu se uhvatio znoj poput graška. Pozdravivši uljudno mesaricu zaiskao bi komadić ovčevine, zamotao je u papir i stavivši je s knjigama pod pazuho, nestane ga. To je bio Marius. Od toga je komadića mesa, koje si je sam pekao, živio po tri dana: prvoga je dana jeo meso, drugoga loj, a trećega je glodao kost«. To je bila živa istina, kako svjedoči Barbou. Čitavu je godinu dana morao živjeti od 700 franaka, što ih je zaslužio svojim književnim radom, a otuda je morao još kupiti modro odielo sa sjajnim pucetima, da se uzmogne odazvati prijaznim pozivima na objede i večere. Takav je život morao biti doista težak našemu pjesniku, kojega su u djetinjstvu mu grofice i vojvodkinje na koljenima ljuljale, i koji je tada živio u sjajnim dvorovima, izkićenim upravo kneževskim razkošjem.

Pa ipak mu taj život nije bio bez veselja, a veselje mu je pribavljao rad. Dakako da mu je valjalo preturiti i po više književnih okršaja, ali se već tada znao suzpregnuti i svojom dobrotom svakoga predobiti. Nu najčvršćim mu je uporištem bila njegova ljubav. On hoće da svojoj Adeli pokaže, da u pjesnika mora biti i liepa duša, i da ljubav uznese čovjeka nad sve ljudske nevolje, ako ima angjela uza se, koji ga prema nebu upućuje.

Da slika o njegovim mladim godinama bude podpunija, valja nam napomenuti, kakva je bila tada u njega i vjera. U to doba, kad je stupio kao spisatelj na javu, u njega bijaše tvrda vjera katolička; a u njoj ga je još utvrdilo jedno slučajno poznanstvo. Medju pratiocima njegove majke našao se i neki svećenik, u kojega je odjeća bila izvanredno odabrana, a čitava mu pojava odavaše, da je to neko otmeno i plemenito lice. Bijaše to knez Rohan, kojemu je žena poginula za jednog požara, i koji se onda s očajanja posvetio božjemu oltaru. Taj prizor toga sina ponajprve porodice francuzke veoma se svikao idealnomu pjesniku, te se oni naskoro sprijateljiše. Rohan ga je upoznao sa još jednim čestitim svećenikom Lamenais-om, koji mu je postao i izpovjednikom. Jednom ga pozove pjesnik Soumet na večeru, kod koje je bilo više glumica, koje su sve upirale svoje poglede u mladoga pjesnika, a on je od stida sav porumenio. Njihovo mu se ponašanje tako sgadilo, da je sjutradan otišao Lamenaisu, da se izpovjedi. Nu ovaj uvidi odmah, da on tu nije bio kriv, te mjesto izpoviedi zapodjene s njim prijateljski razgovor.

Znamenit je momenat u životu našega pjesnika, kad je god. 1822. izdao prvu svezku svojih »oda« (Odes et poésies diverses.). Kralj Ljudevit XVIII. pročitavši te pjesme odredi mladomu pjesniku godišnju podporu od 1000 franaka. Ko je sada bio sretniji od njega? Sad će se moći vjenčati sa svojim miljem. I doista im se pusta želja izpuni još iste godine. Vjenčan je u istoj crkvi, gdje mu je pokojna mati prije podrug godine zadnji put blagoslovljena bila, a pirna je gostba slavljena u istoj dvorani ratnoga ministarstva, u kojoj je gjeneral Lahorie na smrt osudjen bio. U prvi je mah i stanovao u istoj sgradi kod svoje tastbine. Pirna im je slava pomućena bila strašnom nesrećom: već pri koncu veselja poludi mu brat Eugen.

Mladencima je bilo obojima skupa do trideset i pet godina, a čitav im imutak bijahu nekolike stotine franaka, štono ih je mladi pjesnik dobio za svoje ode. Pa i od te je sirotinje kupio mladoženja svojoj nevjesti francuzki kašmir. Divna li kašmira, plaćena odama i pjesmama!

Victor Hugo je bio čitavog vieka svoga sretan i zadovoljan u svom braku, a svake je godine sve više štovao svoju vrlu drugaricu. Ona mu je kasnije u dva svezka opisala vjerno život (Victor Hugo, raconté par un témoin de sa vie. Bruxelles, 1863.). Prekrasne su pjesme, u kojima je on opjevao svoju bračnu sreću. Koliko li je nježnosti u onoj divnoj »Opet tebi«

(Encore à toi!): »Tebi, uviek tebi! Što bi mi inače pjevala lira? Tebi, pjesmo ljubavi, tebi pjesmo braka! Koje li bi drugo ime podjarilo moj oganj, odakle bi došle druge pjesme? Tvoje oko razsvjetljuje tminu mojih noći, tvoja je sladka slika sreća mojih snova; stupam li po tami, tvoja me desnica pridržava, nebesna mi zraka provire iz tvoga pogleda. Ti se za me moliš usrdnom molitvom, a spava li moj angjeo, ona me čuva«. (Odes 5, 12.)

Godine 1823. izda mladi pjesnik svoj roman »Han d' Islande«, koji mu pribavi novu podporu od 2000 fran., a koji ga je i sprijateljio s književnikom Ch. Nodierom, u čijem se salonu tada skupljahu svi mladi pjesnici, slikari i glasbenici, koji su stvarali novu struju u umjetnosti. Za svoje glasilo osnuju ti mladi oduševljeni ljudi, medju kojima su bili najvidjeniji Lamartine, de Vigny i E. Deschamps, časopis »Muse francaise«, koji je jedva jednu godinu proživio. Godine 1825. bude naš pjesnik imenovan vitezom počastne legije, a otac mu se tom prilikom izmirio s njim, i pridjenuo mu sam glavom krst na prsa. Ta se slava proslavila u Bloisu, kamo je pjesnik pohrlio svomu otcu, koji je ondje spokojan živio u kući »od kamena, koja se bieli pod zelenim brežuljkom, a s obje strane je obkolili voćnjaci, te je jedva uočiti možeš: . . . To je dom otca moga, tu se on nakon ratova odmara«.

Te je iste godine još putovao u Reims na krunisanje kralja Karla X., a zatim sa Nodierom u Švicarsku. Na tom putu malo da nije zaglavio, jer im se kola prevališe. Nagovorio ih je pak na taj put neki izdavatelj, koji je želio, da izda njihov opis toga putovanja; nu kako je taj izdavatelj medjuto propao, nisu oni svoga opisa ni izradili.

Godine 1827. opaža se opravdana promjena u njegovim političkim nazorima. Dotle je slavio samo kraljevski priestol i oltar, kojim se i njegova majka klanjala; a sada napisa odu vendomskomu stupu, na kojem je stajao kip Napoleona I. Na to ga je potakla neka zgoda na zabavi u nekom stranom poslanstvu, koja mu je povriedila rodoljubna čuvstva. Vidio je pred sobom samo Francuzku, koja je bila negda slavna pobjediteljica, onda od saveznika skučena, a sada opet povriedjena. Od toga je doba on češće slavio junačtvo Napoleonovo. I tako se počelo izpunjavati proročanstvo njegova otca, koji je rekao, kad su mu jednom kazivali, kako mu je sin žestok pristaša kravljevske stranke: »Pustimo ga. Diete pristaje uz materina načela, a čovjek će poći očinim stopama«.

Godine 1828. izidje novo izdanje njegovih oda i balada, koje mu glas još većma raznesu po Francuzkoj, te zora preporodu francuzke knjige već poče svitati.

II.

»Dans l'acception la plus générale, la qualification de Romantiques s'étend à tous ceux qui ont essayé, soit par la doctrine, soit par la pratique de renouveler l'art et de l'affranchir de certaines règles convenues.«

Sainte-Beuve.

Za vrieme revolucije i carstva opustjelo je polje francuzke knjige. Kod izvanjskih i nutrašnjih ratova ne može prava poezija uspievati. Još se je kočepirio neki nadriklasicizam. Drami je nedostojalo životne istine. Uviek je na pozornicu izlazio jedan isti kralj i jedna ista kraljica. Bio to sad Agamemnon ili Petar Veliki, svejedno je. Tako je bilo i sa drugim licima. Rimljanin i Skićanin, kralj i sluga govore istim slikovitim jezikom. Junak je u istoj dvorani živio, ljubio, patio i poginuo, a za dvadeset i četiri sata. Tako je i u drugim granama pjesničtva klasicizam zahtievao, da sve bude otmeno, mirno i zaokruženo; gradivo je bilo ograničeno, a oblik i kompozicija ukočena i jednolika.

Francuzkomu narodu već dodijala ta duševna hrana, a i izvanjski dojmovi stadoše utjecati. Uzeše prikazivati Shakespeara, čitatati Waltera Scotta, a po kulturnim crticama »De l' Allemagne« Madame de Staëlove upoznaše se i sa književnom strujom u Njemačkoj, pa stadoše i Schillera prevoditi. Nakon revolucije na političkom polju valjalo je da se izvojšti sloboda i na duševnom.

Već je Diderot (1713—1784.) stao udarati na pravila Boileuvljeve poetike, koja je gotovo kroz dva vieka (XVII. i XVIII.) sputavala francuzku knjigu. Kasnije je još bolje priredio polje za preporod Chateaubriand (1768—1848.) svojim romanima upućujući Francuze na narav, vjeru i narodne pisce srednjega vieka. Nu glavnu borbu započe Victor Hugo svojim predgovorom drame »Cromwell«, koju je izdao g. 1827. Taj se predgovor smatra manifestom romantične škole; u njemu je on sabrao načela onoga kola mladih ljudi, što su se oko njegove zastave okupili bili. Evo u kratko tih načela: pjesnički jezik valja da se približi običnomu govoru, a ne valja da je ukočen i da se služi samo sa ono 15—18 stotina klasicima posvećenih rieči: »Les langues sont comme la mer; elles oscillent sans cesse«. Ukinuti valja Boileauvljevo pravilo o trima jedinostima, koje se osnivalo na loše shvaćenom mjestu u Aristotelovoj poetici, da naime u drami mora biti jedan čin, koji se na jednom mjestu i za jedan dan razviti mora:

„Qu'en un lieu, qu'en un jour, un seul fait accompli
Tienne jusqu' à la fin le théâtre rempli".
(Art poétique, III. 45—46).

U drami se prikazuje čitav zbiljski život, pa prema tome treba da je karakteristična, da se u njoj mieša tragično sa komičnim, liepo sa groznim i čudnim, t. j. idealno s realnim; jer »sve što je u naravi, jeste u umjetnosti«. Pjesnik daklem valja da je slobodan; ne smiju mu se propisivati izrazi, kojima će se služiti, ni gradivo, koje može obradjivati samo po nekom kalupu. On se mora slobodno kretati i zahvaćati gradivo iz čitavog života i naravi. [1]

[1] Odtuda se već vidi, da romanticizam u Francuzkoj znači sasvim drugo, nego u Njemačkoj, gdje je romantična kriza prestala, baš kad je u Francuzkoj započela; a ipak je ta rieč baš iz Njemačke došla u Francuzku po spomenutom djelu gospodje Staëlovke. Kad je rieč romantički koncem prošloga stoljeća uvedena, značila je isto što i romanski, t. j. što je poput srednjevjekovne romanske umjetnosti sa njezinim vitežkim romanima i pjesmama. Njemački su se romantičari zanosili navla-

Taj je predgovor bio znakom književnomu ratu izmedju romantičara i klasičara. Victora Huga pozdraviše kao književnoga Mesiju i priznadoše ga glavom nove škole. Oko njega se sjatiše svi mladi, daroviti ljudi tražeći revoluciju na svim granama umjetnosti. Glavni članovi toga drugog »Cénacla« bijahu: De Vigny, Soumet, braća Deschamps, Balsac, Al. Dumas, de Musset, Mérimée, Planche i baron Taylor, a kasnije (od g. 1827.) i Sainte-Beuve, slikari Boulanger, bradati Eugène Dévéria i brat mu Achill. Valja napomenuti, da su tada pjesnici i slikari živo medju sobom obćili. I Hugo je bio, ako ne baš slikar, a ono genijalan crtač. Značajne crtice njihovih težnja bijahu u glavnom ovo: protuklasični duh, narodna inspiracija, povratak kršćanskoj sentimentalnosti, obožavanje srednjega vieka, ljubav naravi i individualizam.

God. 1829. ugledaše sviet »Iztočnjačke pjesme« (Les Orientales), koje je bio Hugo započeo povodom grčkoga rata za oslobodjenje. Uz tu temu opisivao je u njima iztočnjački život sa sultanima, pašama, odaliskama, dakako onako, kako si ga je on svojom maštom predstavljao, jer on nije tamo bio.

stice za romanskim katoličtvom i velikim romanskim pjesnikom Calderonom. Išli su daklem za tim, da se povrate oblicima i idejama pjesničtva i umjetnosti srednjega vieka. Glavne im vodje bijahu Tieck i braća Schlegeli. U Francuzkoj se pak romanticizmom označuje u glavnom pobijanje načela klasične literature francuzke i oslobodjenje knjige od njezinih negava. Njim je prokrčen put kasnijemu realizmu. Zametak je pak romanticizmu, kako natuknusmo, u Englezkoj, gdje se je već polovicom XVIII. vieka književnost počela preporadjati. Iza klasične poezije Popove i njegove škole dodje sentimentalno, historično i bojadisano pjesničtvo. Najviše su imali dojma na francuzku knjigu Youngove „Noći", po kojima je došla u običaj sieta, Macphersonov (1738—1796.) Ossian, iz kojega je poteklo romantično divljačtvo, i divne pjesme Byronove, koje su prokrčile puta ljubavnoj i ličnoj lirici. Isto je ta tako bio velik dojam i englezkih romanopisaca: De Foe-a (Robinson Crusoé, 1717), Swifta (Gulliver, 1726.) i Goldsmitha (Wakefieldski vikar). Walter Scottovim „Waverly novels" (1814.) pobudjena je želja za historičkim romanom.

Silan je bio utisak tih stihova, miloglasnih poput skladne glasbe, a bojadisanih poput slikarskog remek-djela. To je bio nov poetični sviet, pravi oblik romatične lirike, a i žestok juriš na klasičnu odu.

Nekoliko dana za tim izidje mu tužna pripoviest »Zadnji dan jednog osudjenika« (Le dernier jour d'un condamné). U njoj nam pjesnik iznosi pred oči duševne i tjelesne muke čovjeka »na bielom hljebu«. Victor Hugo se užasno sgražao smrtne kazni, te ju je cieloga svoga života pobijao, gdjegod je mogao. Kasnije je u to ime prikazao groznu sliku u svom »Claude Gueux« (g. 1834.), a i u saboru je (g. 1848.) podupirao priedlog, da se dokine smrtna kazan.

Još iste godine napisa on i dramu »Marion de Lorme«. U njoj je prvi put obradio onu svoju omiljelu temu o propaloj duši, u kojoj je zaostala još jedna iskrica, koja se može razplamtiti do čestitosti i plemenitosti. Marion de Lorme je na glasu dvorska milosnica za vrieme Ljudevita XIII. Najednom njezino vruće srce bukne nevinom i čistom ljubavi, koja je preobrazi i oplemeni. Nu eto neumitne sudbine i stane joj na put. Njezin se dragi ogriešio o zakon, te mora poginuti; a ona, da ga spase, postane opet ono, što je i bila; nu uzalud. Ta je daklem drama, kako se vidi, predteča svih onih kasnijih »gospodja sa kamelijama«. [1]

Cenzura je odbila taj komad, premda je Hugo išao sam kralju Karlu X. i ministru mu, da izmoli dozvolu. Razlog pak zabrani nije bila toliko ta glasovita milostnica, nego što je u toj drami Ljudevit XIII. bio naslikan ne baš laskavim bojama istine. Odbivši ponosito omašnu nagradu, što no mu je ponudio kralj kao odštetu, lati se on odmah drugoga posla, komu je gradivo uzeo iz španskoga života, a osnovu mu smislio bio već početkom godine. Za kratko vrieme, za nekih 25 dana, napiše on nov komad »Hernani«, koji će pribaviti pobjedu romantičkim načelima.

[1] Poznata je ona njegova: „Oh! n'insultez jamais une femme qui tombe!“ Chants du Crépuscule, XIV.

Dan, kojega je Hernani prvi put prikazivan, ostao je epohalnim u analima francuzkoga kazališta. To bijaše pravi boj, koji se bio dne 25. veljače g. 1830. u Théâtre Français-u, tom Molièrovu domu. Već su dugo unapried protivnici stali spletke kovati. Neki akademičari umoliše kralja Karla X., da ne dopusti, da se takav komad prikazuje na toj pozornici; nu on im zgodno odgovori: »Ja, što se književnosti tiče, imam samo svoje mjesto u parteru kao i svaki od vas«. Cenzura je ipak mnoga mjesta izmienila.

Victor Hugo nije dopustio, da toga dana dodju u glumište obični najmljeni pljeskači (Claque). Pak i čemu bi tamo bili, kad je sva oduševljena mladež toga dana onamo pohitila? To bijaše »Mlada Francuzka«, mladići dugih vlasi, šiljastih brada, zakovrčenih brčića, s kapicama od baršuna i dugim izvezenim surkama; a taka nošnja bijaše grozota za sasvim obrijane »purgare«, koji su dolazili u fraku u kazalište. Vrhunac smionosti postigao je u njih kasnije poznati pjesnik Théophile Gautier, koji si je za to veče nabavio crven prsluk, što je do skrajnosti ozlojedilo ljude »staroga kova«. Tek što je predstava započela, već nasta halabuka, psikanje s jedne, a odobravanje s druge strane. Ta je borba trajala više dana, a na pokon je Hugova pobjeda bila sjajna.

Hernani je zadnji izdanak prastare plemenite porodice. Otcu mu je kao buntovniku odrubljena glava, pa se i njegova traži. Poput Karla Moora od buntovnika postane on hajdukom, pak ide za tim, da osveti otca svoga. On ljubi Donnu Sol, nećakinju staroga vojvode Silve. Ona je voljna, da za dragim svikuda podje, i da podnosi sve nevolje. Suparnik mu je kralj Carlos, kasniji car Karlo V. U to je doba još razkalašen, nu postavši carem uozbilji se i naumi da podje stopama Karla Velikoga. Tako se on odreče sada i Donne Sol. Napokon se ono dvoje mladih sdružilo, ali eto ti starca Dona Ruya Gomeza, koji žarko ljubi svoju nećakinju »gdje dodje kao sjena neumitne kastilijanske časti, da im stane na put«. Jednom je on spasao život Hernanu, a ovaj mu se s prevelike zahvalnosti zareče, da će mu izručiti svoj život, kad god on uzhtije. Sada

eto Don Ruy dodje, kad je on stupio na prag raja svoga, da ga opomene na tu zadanu vjeru. Hernani ne pogazi svoje rieči a i Donna Sol s njim umre.

Kako se vidi, čin te drame nije baš vjerojatan. Radnja se razvija više iz rieči, nego li iz značajeva, a lirsko-retorski elemenat prevladjuje kao i u kasnijim njegovim dramama; nu jamačno se s njom počeo krčiti prielaz od klasične tragedije modernoj drami.

Kao što je Hernani bio uzorom nove drame, tako je g. 1831. izdani roman: »Notre-Dame de Paris« bio uzorom za novi roman. Po ugovoru s nekim izdavateljem trebalo je, da je taj roman već prije godinu dana gotov bio. Ali za ustanka godine 1830., kad je stara burbonska loza porušena, nestadoše Hugu svi spisi o tom romanu. Za tim dobije opet nov rok za rad, pa da se uzmogne valjano latiti posla, ukloni svoje crno odielo, da ne uzmogne nikamo izlaziti, pa si kupi prtenu odjeću i bocu tinte, zatvori se i nakon pet i po mjeseci boca s tintom bijaše prazna, a roman gotov. U tom je veličajnom romanu prikazao ogromnu sliku parizkoga života u XV. vieku, za vladanja Ljudevita XI. Parizka je katedralna crkva »Notre-Dame« središte tomu romanu, a njezin zvonar biedni i nakazni Quasimodo, onda Claude Frollo, svećenik bez vjere i zakona, i napokon medju tim dvjema čudovištima, fizičnim i moralnim, dražestna ciganka Esmeralda glavna su mu lica. I taj je roman daklem kao i malo čas spomenuta drama historičkoga sadržaja. Hugo kao i svi romantičari opisuje najradije ono, što nam nije obično pred očima, što je od nas udaljeno bilo prostorom ili vremenom, daklem: Španjolsku, Italiju, iztok i — srednji viek. U tom je romanu prodrlo na vidik živo zanimanje Hugovo za gradjevine srednjega vieka. Opisivanje je u Notre-Damu prekrasno i vještom rukom živo izradjeno. U cjelini se opaža dojam škotskoga romanopisca Waltera Scotta.

Sad je Victor Hugo već bio pisac na glasu. To se vidi i po tom, što je za spomenuti roman dobio do 200.000 franaka nagrade. Za ovo budućih desetak plodnih godina, od godine 1831.—1840., koje slavom ovjenčanomu pjesniku otvoriše i vrata francuzke akademije, napisa on do pet drama i četiri nove sbirke pjesama. Napomenimo prije drame.

Opreka izmedju propale duše i plemenite strasti, koja onu propalu dušu izvlači iz blata, još je oštrije izvedena u novim dramama »Le Roi s'amuse« (g. 1832.) i u »Lukreciji Borgiji« (g. 1833.).

U prvoj nam prikazuje Tribouleta, dvorsku budalu i podvornika galantnoga kralja Franje I. Taj je Triboulet pravi šekspirski tip: rugoba tielom i dušom, a mrzi ljude, koji mu se rugaju; nu čista otčinska ljubav oplemenjuje; on obožava jedinicu kćerku. Mjesto ljubavnika svoje kćeri dade on noću pogubiti svoje rodjeno diete, jer se bila prerušila u mužko odielo, te je ubice nisu prepoznali.

U Lukreciji nam Borgiji opet prikazuje groznu milosnicu, koja na sve strane truje ljude; nu svoga sina Gennara strastveno ljubi. On ne smije ni slutiti, da mu je ta neman majkom. Ali kod jedne časti, kod koje su svi nazočni plemići potrovani bili, bude i on otrovan, a da mu mati Lukrecija to ni znala nije.

Lirski značaj tih drama namamio je glasbenike, da im stvore glasbu. Poznato je, da je od prve drame postao Verdijev »Rigoletto«. I Verdijev je Ernani postao od Hugova Hernana; Donizetti je opet uglasbio operu »Lucrezia Borgia« (g. 1834.).[1]

U dramama »Marie Tudor« (g. 1833.) i »Angelo, tyran de Padoue« (g. 1835.) obradjuje grozne prizore iz englezke i talijanske poviesti. Od njih je mnogo bolje uspio »Ruy Blas« (g. 1838.). Ruy Blas predstavlja onaj pesimistično-sentimentalni tip, što ga je već Chateaubriand u svom René-u stvorio, a kojega je i Victor Hugo rado prikazivao.

---

[1] Kasnije su i drame „Ruy Blas“ i „Angelo“ (Gioconda) postale operama, a većina je opet njegovih romana preradjana u drame. Za operu „Esmeralda“, koju je uglasbila gospodjica Bertin g. 1856., izradjen je libretto po romanu »Notre-Dame de Paris«.

*

Ruy Blas je od propalog djaka postao lakajem, a onda ljubavnikom španske kraljice, pa po tom i ministrom. Napokon se otruje, kad se je odkrilo, ko je i što je. Ta drama ima više humorističnih mjesta, i može dostojno stati uz Hernana. Ruy Blas i Hernani prikazuju se još i danas s velikim uspjehom na prvom glumištu francuzkom, Théâtre-Français-u u Parizu.

Godine 1834. ugleda sviet niz Hugovih članaka i pjesama, štono su odabrane iz raznih novina, gdje su već bili od prije štampani. Dodao je i njeke nove članke, kao na pr. o Mirabeau-u. Nadpis je toj knjizi: »Littérature et Philosophie mêlées«.

Nove su sbirke pjesama bile ove: »Jesensko lišće« (Feuilles d'automne, god. 1831.), u kojem se nižu slike iz njegova domaćeg života: bračna mu sreća, uspomene o djetinjstvu i milim pokojnicima svojim. Otvara srce svojim prijateljima, pjeva svojoj vjernoj ljubi i sjeća se svoje prve ljubavi s njom. Sreća na domaćem ognjištu i bistre oči troje krasne dječice razbijaju mu sve brige: »Oh, kako je krasno djetešce sa svojim sladkim smiešenjem, svojom sladkom vjerom i svojim glasom, koji hoće sve da kaže, pa svojim plačem, koji se onako brzo utaži; začudjeno gleda na sve strane diveći se i nudeći svoju mladu dušicu životu, a svoja ustašca cjelovima. Gospode! očuvaj one, koje ljubim: braću, rodjake, prijatelje, pa i moje dušmane, koji o zlu klikuju: da nikad ne vidimo, Gospode! ljeta bez rumenih ružica, krletke bez ptičica, trnke bez pčelica, ni kuće bez dječice!« (F. d. Aut. XIX.)

To su nove strune na pjesničkoj liri, kojima je Victor Hugo zaigrao. Dotadašnji pjesnici, ni francuzki ni stranjski, nisu pjevali o svojim ženama i djeci. On se ne srdi, kad djeca oko njega skaču i viču: »Nemojte tjerati djece iz moje sobe, gdje radim; pustite ih samo neka se smiju i pjevaju; njihovo disanje i mila lica ne će protjerati mojih snova; moji stihovi ne bjegaju, kad se ona blizu mene igraju, nego se još razvijaju i smionije put neba zalieću«. (F. d'Aut. XV.)

Druga mu sbirka »Pjesme u sumračje« (Chants du

Crépuscule, g. 1835.) sadržaje većinom političné pjesme o dogadjajima zadnjih godina, kad je u Francuzkoj sve kao u sumračju čamilo. U toj je sbirci i ona liepa pjesma o pjesničkom pozivu. Treće su mu pjesme bile »Unutarnji glasovi« (Voix intérieures, g. 1837.) i »Zrake i sjene« (Rayons et Ombres, god. 1840.). U njima nakon nekoliko političkih pjesama, u kojima se pokazuje apostolom humaniteta, pjeva o umjetnosti, o krasotama naravi, počinje slaviti divno more, sjeća se svoga djetinjstva u Feuillantinama, i tješi nevoljnike ovoga svieta, kojim je on bio revnim zagovornikom čitavog svoga života.

Tim mu se radom otvoriše vrata francuzke akademije g. 1841. Dotle su ga već do tri puta mimoišli bili birajući mjesto njega pisce, koji mu ni izdaleka nisu dorasli bili.

Putujući god. 1838.—1839. po krajevima oko Rajne, silno ga se dojmiše one starodrevne vitežke gradine, koje je on rado promatrao, a u dokolici sam iz svoje glave risao. O tom je on putu napisao tri svezka pisama (Le Rhin, g. 1842.). Na tom je putu i zametak njegovoj drami »Les Burgraves«, koja je g. 1843. izišla na pozornicu i već kod prve predstave propala. Badava je on govorio svomu vjernomu Nanteuilu, neka nakupi mladih ljudi, da nadviču psikanje filistara. Nanteuil mu odgovori žalostno glavom klimajući: »Nema više mladih ljudi!« Romantična se drama bila već preživjela; nu klasična je struja njome zatomljena bila, a prielaz zdravomu realizmu prokrčen.

Od toga doba Victor Hugo nije više pisao svojih drama za pozornicu, nego samo za čitanje. Naš je vrli pjesnik taj poraz brzo zaboravio udavajući naskoro za tim svoju kćer Leopoldinu za Charla Vacquerija, brata onog znamenitog pisca. Evo kakvu popratnicu pjesnik djetetu svome daje:

»Ljubi onoga, koji te ljubi i budi s njime sretna — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Ovdje te zadržavaju, a ondje te žude; kao kći, žena, angjeo i diete vrši svoju dvostruku dužnost; daj nama tugu, a njima nadu, izidji sa suzom, a udji sa smieškom!«

Nu još istog ljeta težka sudbina skrši taj sretan brak. Jednom se mlada ženica vozila na Seini sa svojim mužem. Bi-

jaše to blizu Villequiera, a vrieme da ne može biti ljepše; ali najedanput zaopuca strašan vjetar, prevali čamac i jadni se mladenci utopiše. Taj je grozan udarac užasno potresao nježne roditelje. I studeni bi kamen proplakao slušajući one pjesme, što ih je u toj svojoj tuzi tužni otac izjadao: »Oh! Bio sam kao lud u prvi mah, i tri sam dana jadan gorke suze ronio. Vi svi, kojim Bog oduze vašu sladku nadu, otci, matere, kojim je srce izkusilo moje jade, jeste li vi podnieli, što sam ja prepatio? Htjedoh si razbiti glavu o zid; onda se pomamih i časomice biesan upirah oči u tu strašnu stvar, a ne mogoh vjerovati i vikah: Ne! Ta zar Bog da dopušta take bezimene nevolje, sa kojih se očajanje u srcu diže? — Činilo mi se kao da je to samo strašan san, da me ona nije mogla tako ostaviti, da je čujem, kako se smije u drugoj sobi; napokon da nije moguće da je umrla i da ću je vidjeti sadna, kako ulazi kroz ova vrata!

Oh! koliko sam puta rekao: mir! ona je progovorila! Slušajte! Eto ključa gdje škripi pod njenom rukom! Pričekajte! Ona dolazi! Pustite me da slušam! Ta ona je jamačno negdje u kući«.

Pak onda ovaj očaj: »Ja sam se naživio . . . .

Kad je nestalo nade u mom srcu, kad u ovo doba gdje sve miri i cvate, kćeri moja! ja težim za hladom, gdje ti počivaš, ja sam se naživio. — — — — — — — — — — —

Sad očima tek nazirem, ni ne osvrnem se, kad me zovnu, obuzela me težka čama kao ono čovjeka, koji se probudi prije zore, te se nije izspavao. U svojoj tužnoj tromosti ne ću da odgovorim ni nenavistniku, koji me ogovara. O, Gospode! otvori mi vrata noći, da odem odovud i da nestanem!«

Pjesnik je gotovo stao očajavati, pa je već bio naumio da se kani i pera. Da se otme toj čami, stane se miešati življe u politički život, koji je dosada samo sa strane pomno i oduševljeno motrio. Već se unapried moglo znati, kojim će putem on poći. On je svoja načela izjavio još god. 1835. pišući program listu »La Presse«, koji je utemeljio Emile de Girardin. Njemu je bila ustavna i narodom birana monarhija

kao neka prelazna vladavina izmedju absolutne monarhije, kojoj je prošlo vrieme, i narodnoga gospodstva, kojemu vrieme opet još nije dospjelo. Vjerovao je u socijalnu misiju pjesnika; pjesničko mu je nadahnuće bilo kao njeka viša sviest, neki pouzdani naravni nagon, kojega glas treba da upućuje slabe o njihovim pravima, a jake o njihovim dužnostima. Pjesnikova je uloga uzvišena i on je mora kao svetinju vršiti; treba da propovieda pravdu, i da pobudjuje i izazivlje milosrdje. Dao se predstaviti i u kraljevskom dvoru, samo da se uzmogne što bolje zauzimati za svakojake nevoljnike.

Godine 1845. imenovao ga je kralj pairom, t. j. članom gospodske kuće, gdje mu je politički rad izišao na glas sa mnogih mu prekrasnih govora. On je tu branio i tumačio prava pisaca i književničku svojinu, a dizao svoj glas i za pritisnutu Poljsku. U svojem plemenitom milosrdju tražio je, da se i Bonapartama dozvoli povratak u domovinu; nu taj će korak naskoro ljuto okajati. Kao pjesnik-prorok razlagao je, kako je pritiskivanje radnika za družtvo opasno; pa i ta mu se naskoro obistinila.

III.

Orleanska se dinastija srušila padom Louis-a Philippa mjeseca veljače g. 1848., i druga republika bude proglašena. Victora Huga izabraše u Parizu narodnim zastupnikom, a on je bio toliko srčan, da nije laskao razuzdanoj svjetini, nego je pokazao, da liberalizam valja da ima odredjene medje svoje. Slobodu je branio u svakom joj obliku: branio je slobodu, predlagao da se ukine obsadno stanje i smrtna kazan, pa da se i nadalje dieli državna podpora književnicima i umjetnicima.

God. 1849. izabere Pariz Victora Huga zastupnikom u zakonodavnu skupštinu. Sad je još liberalnijim postao; od tada je na ime bio vatren republikanac sve do groba. Od toga se doba počeo i pomnije baviti socijalnim problemom, i tvrdio je, da mu treba, i da mu se može naći riešenje: »Ja sam od onih, koji misle, i koji se nadaju, da se nevolja može dokinuti«. U toj je skupštini on i inače veoma živo radio: govorio je o slobodi nastave, o sveobćem glasovanju i o pro-

mjeni ustava. Počeo je natucati svoje crne slutnje o Luju Bonaparti, predsjedniku republike, pa onda stao poslanicima odkrivati potajne namjere njegove.

Njegova se bojazan naskoro obistinila. Dne 2. prosinca g. 1851. razpusti Bonaparte skupštinu, nametne narodu nov ustav, pa kako je poznato prevrnuvši zadanom vjerom proglasi se naskoro carem Napolenom III.

Victor Hugo se je upeo iz petnih žila, da zaprieči taj državni prevrat braneći na barikadama djelom i rieči zakoniti ustav. Tu je on borbu kasnije prikazao u svojim djelima: »Napoléon le Petit«, »Les Châtiments« i »L'Histoire d'un Crime«. Nu sva mu muka bijaše uzalud. Za njegovu glavu bude razpisana nagrada od 25.000 franaka. Jedva ga prijateljica neka za nekoliko dana skloni od ljutih progonitelja, te 11. prosinca g. 1851. s težkom mukom prerušivši se iznese živu glavu iz Pariza i ode u Bruselj izgubivši doma gotovo sav svoj imutak. Od prihoda, što no ih je stekao radom svoga duha, ostade mu jedva nešto malo, a tim je morao hraniti do osam glava svojte oko sebe. Nu taj ga gubitak nije tako tištao kao ono, što je pravica podlegla, i što se je morao sa svojom milom domovinom razstati. U Bruselju se nije mogao dugo skrasiti, jer mu belgijska vlada za volju Napoleonu zabrani boravak u svojoj zemlji, te on krene na normandske otoke u kanalu La Manchu. Ponajprije je živio na englezkom otoku Jersey-u, prognaničkom utjecištu od starina, u kući »Marine Terrace« kraj mora, a zatim, kad ga je Englezka radi neprestanih napadaja na Napoleona, njezina saveznika, otuda izagnala, na otoku Guernesey-u.

U tom je progonstvu Victor Hugo probavio osamnaest godina zajedno sa svojom rodbinom i drugim prognanicima, a za to je vrieme napisao najljepša djela svoja, motreći u samoći divno more, koje ga nadahnjivalo pjesničkim zanosom. U Guernesey-u je na ime imao uz more svoju kuću (»Hauteville-House«), koja je prekrasno bila uredjena po njegovu ukusu, a iznad krova joj se uzdigla jedna staklena soba (»Look-out«) poput kakve zvjezdarnice, u koju je pjesnik često dolazio, da se oduševi pogledom Oceana i uzmućenoga neba. U toj se je kristalnoj izbici zametnulo do dvadesetak njegovih remek-djela.

U sbirci pjesama »Les Châtiments«, koje izdade godine 1853. šibao je on oštrom satirom novoga cezara i njegove pomagače. Oni milijoni »da« kod narodnog glasovanja, kojim je Napoleon postigao što je želio, pjesniku su tek sniežne pahuljice, koje ne će moći odoljeti suncu slobode. U istom su duhu napisana i ostala dva djela u prozi: »Napoleon Mali«, kako ga je on okrstio prema Napoleonu I., i »Poviest jednoga zločinstva« u 2 svezka, koja ugledaše sviet istom g. 1877. Tim je kasnim izdanjem kao i inače pjesnik pokazao, da mu je bila vazda na umu ona Horacijeva: »Nonum prematur in annum«.

Godine 1856. izdade dvie svezke pjesama pod nadpisom »Razmatranja« (Contemplations), u kojima opisuje dvadeset i pet godina života svoga; on ih je stoga i sam nazvao »mémoirima svoje duše«. Za smrću svoje premile kćeri nariče još neprestance novim pjesmama, koje se s pravom poredjuju »najtoplijim suzama, što ih je prolila ljudska poezija«. U progonstvu jadan otac ovako sbori:

»Majko, evo minu već dvanaest godina, da nam je kćerka mrtva, pa od tada, ja otac i vi krepka majka, nijednoga dana ne propustismo, Bog to zna, a da joj ime ne okadismo molitvom i ljubavi. Mi smo jadni svikli gledati njezinu sjenu, da živi u našoj samoći, osjećati, da prolazi, i slušati, da bludi oko nas, pa smo na koljenima plakali. Mi uztrajasmo u toj sladkoj boli, i živimo prignuti prema onom milom gniezdu od mahovine, što ga odnese oluja zajedno s ona dva ptičeta. Majko, mi ne klonusmo, premda smo skršeni, ne izgubismo dobrote jedno prema drugome, i ne zaiskasmo kraja mojoj i vašoj tuzi u one kukavice, što se zaboravi zove. Da, od toga tužnog dana, od kako nam je potamnjelo nebo, polja, cvieće, zviezde, rujna zora i sve krasote sjetne naravi, sa troje djece, što nam preostaše, blagom srčanosti i ljubavi, štono nam je Bog još ostavi, mi smo preturili razne nevolje: nesreću, zlo i patnje, pa niesmo drhtnuli, ni klonuli, ni proklinjali hude sreće. Kad nam tuga

bijaše obuzela dušu, te nam je srce pucalo kao za našom kćeri, koja nam jadnim roditeljima ode na drugi sviet, mi smo ronili suze, a svakoj smo se drugoj nevolji smješkali«. (Contempl. V. 12.)

Kad je carska vlada ponudila prognanicima pomilovanje, Hugo ga ne htjede primiti. Ma da je u progonstvu izgubio i vjernu ljubu svoju, on ne će da se povrati, nego pjeva: »Da, dok je on tamo, bilo da se popušta ili opire, oj Francuzka, mila Francuzka, koju neprestance oplakujem, ja ne ću vidjeti tvoje pitome i jadne zemlje, groba mojih otaca i gniezda moje ljubavi«. Završuje pak onim znamenitim stihom: »Pa neka ostane samo jedan prognanik, taj ću biti ja!« A evo zašto se ne vraća, i kad će se povratiti: »Kad se sloboda povrati, i ja ću se vratiti«.

Misli su njegove ipak odilazile u domovinu u njegovim djelima, premda su ona u Francuzkoj strogo zabranjena bila, te su kradomice kao krijomčarena roba unošena.

Godine 1859. izda on prvi dio svoga veličajnog epskog spjeva »La Légende des Siècles« sa ovim tužnim mottom:

Livre, qu'un vent t'emporte
En France, où je suis né!
L'arbre déraciné
Donne sa feuile morte.

U tom je orijaškom djelu (II. i III. dio izišao je godine 1877., a IV. g. 1883.) pjesnik naumio da opjeva čitavu poviest čovječanstva odabirući znamenite i poznate epohe, da pokaže, kako su se u viekovima mienjali i razvijali narodi od Eve, matere ljudi, do revolucije, matere naroda. To je daklem kao neko kolo pjesama, u kojem su nanizane priče i znameniti orisi važnih dogadjaja svjetskih. Osobito su živi ulomci, u kojima se opisuje srednji viek. Svjetska je Legenda jamačno najbolje epsko djelo u francuzkoj književnosti.

Živeći prognan iz svoje mile domovine postao je Victor Hugo gradjaninom svih zemalja. Preko mora je pružao ruku Garibaldu, zauzimao se za Amerikanca Johna Browna, koji je zaglavio boreći se protiv robstva, odgovarao ruskomu revolucionarcu Herzenu i kriepio prognanike svih naroda, koji su se oko njega jatili kao oko neke zviezde prehodnice.

God. 1862. ugledaše mu sviet prvi svezci — bit će ih deset — ogromnoga romana »Jadnici« (Les Misérables), kojemu će se diviti čitava Evropa i čitav sviet. U Jadnicima je prikazana sva sadašnja družtvena bieda. Taj gorostasni roman ugledao je sviet istoga dana u: Parizu, Bruselju, Leipzigu, Londonu, Milanu, Madridu, Rotterdamu, Varšavi, Pešti i Rio-Janeiru. Valjalo je da se po čitavu svietu čuje glas, što ga je Hugo digao za nevoljnike, koje je težka sudbina pritisla, a kojima on pruža ruku pomoćnicu. U tom se je romanu daklem on okrenuo od historičkoga romana i obratio sadašnjosti. Poslije borbe sa strastima i višom sudbinom prikazuje on ovdje borbu sa družtvenim ustanovama i predsudama. Svi se dogadjaji u njemu nižu oko ove glavne niti: Jean Valjean dopao je tamnice s maloga prestupka, nu kušajući da pobjegne početverostručio je svoju kazan. Ogorčenje mu je očeličilo volju i pamet. Kad je pušten na slobodu, nailazio je svagdje na hladna srca, samo ne u dobroga biskupa Myriela. Nu mržnja družtva, koje ga je izagnalo iz svoje sredine, tako mu se u srce uvriežila, da pokrade i tog svoga dobrotvora, a na cesti silom otme djetetu jednom dva franka. Ledena se kora oko njegova srca otali, kad je pomislio na biskupove opomene. On odputuje dalje i nastani se u njekom siromašnom kraju. Izumije nešto i postane posjednikom tvornice i dobrotvorom onoga kraja, zaštićuje siromahe i nevoljnike, te gleda na svaki način da doskoči biedi. Postane i načelnikom; jer sad se je zvao Madeleine. Nu u tom ga gradu smuti viest, da je u obližnjem gradu uhvaćen Jean Valjean, i da će mu se suditi radi velike kradje. Poslije užasne duševne borbe — »une tempête sous un crâne« — ode on sam sudcu i kaže, da je on pravi Valjean. Iz tamnice opet pobjegne i posveti se sav sirotici Cosetti, koju je našao; nu bude opet uhvaćen od Javerta, utekne nanovo i sad se mislilo, da je mrtav. Odjedared se pomoli u Parizu sa svojom pokćerkom, i tu kroz mnoge godine svakojake doživljaje preko glave preturuje, da umakne potjeri njuškala Ja-

verta, i da ono diete spase. Za srpanjskog ustanka spase jednom mladiću život, koji kasnije oženi njegovu Cosettu. Nu za sav taj priegor dočekao je težku nezahvalnost od Cossete pri koncu svoga jadnoga života. Pred smrt još vidi, gdje sviće zora izmirenju. U romanu nema baš pravog jedinstva jer je pretrpan kojekakvim umetcima, u kojima se opisuje: život lopova i sirotinje, bojevi na barikadama, podzemni Pariz, manastirska mučenja, i t. d.; nu premda je preširok, ipak je zanimljiv, što se u njemu ogledaju Hugova socijalna načela, što je pun izvanrednih i krasnih misli, a i divnih opisa i zapletaja.

Jadnici se razprostraniše po čitavu svietu. Alfred Rambaud pripovieda, da je putujući po dalekoj iztočnoj Rusiji nailazio tamo na ruski prievod toga djela; a unuka gjenerala Lec-a kazivaše, da su američki vojnici za rata za oslobodjenje nosili u svojim torbama englezki prievod jadnika, i da su ga u veče kod vatre u logoru čitali i nadievali si imena iz toga romana.

Victor Hugo nije samo riečima pomagao nevoljnicima, nego i djelom. Od god. 1861. sakupljaše on u svojoj kući sirotu djecu, pa joj je sa svojom ženom i djecom dielio jela i pića. Mislio je da će se taj običaj udomaćiti i kod drugih bogatijih ljudi; pa doista se u Englezkoj i Americi i ugledaše u nj, te su ondje na stotine hranili sirotu djecu.

U progonstvu je još napisao roman »Morski radnici« (Les Travailleurs de la Mer, 1866.), u kojem je medju ostalim bajno opisano primorje i primorski život uz borbu Gilliatta, koji se tri mjeseca bori s burama i okeanom, da spase dragocjenu brodolominu, i napokon podlegne.

Njegov sin Franjo prevodio je čitavog Shakespeara, a on tomu prievodu kao uvod napiše književnu studiju »William Shakespeare« (g. 1864.), koja baš nije najbolje uspjela.

God. 1865. izda svoje »Ulične i šumske pjesme« (Chansons des rues et des bois). On uvodi sada svoga pegaza u šumsko zelenilo i opisuje krasote ladanjskoga života, sjeća se svoga djetinjstva i prve ljubavi. Nakon toga pjeva o ozbiljnjim predmetima: o slobodi, jednakosti i bratstvu.

Premda je bio zaduben u svoj rad, ipak su ga se dojimali živo svi glavni dogadjaji, koji su se zbivali po Evropi u ime pravde i pravice, a za sreću i čast čovječanstva. Bio je u odboru, koji je podizao spomenik talijanskomu filantropu Beccariji, kojemu zločinci imaju mnogo zahvaliti, da im se danas drugačije sudi nego prije, pozdravljao je pjesmom stogodišnjicu Danta, britansku je vladu zaklinjao, da pomiluje irske buntovnike, pa ga je sreća i tu poslužila; nu zaman je molio Meksikance, da zbačenomu caru Maksimilijanu poklone život.

Književni se glas Victora Huga bijaše raznio po cielom svietu. Kad su g. 1867. Francuzi pozvali sve narode, da im dodju na svjetsku izložbu, naručiše Victoru Hugu, da napiše prve listove knjizi, koja je tom prilikom izdana uz književne priloge mnogih pisaca francuzkih. Nadpis je knjizi bio »Paris« (g. 1867.). Kazalištni upravitelji stadoše sada nanovo priredjivati za prikazivanje Hugove drame: »Hernana« i »Ruy Blasa«. Struja, protivna carstvu, stane propirkivati, vlada se uznemiri i zabrani prikazivanje njegovih komada.

Godine 1868. zavijena mu je kuća crnom tugom: umrie mu prvi unuk i dobra njegova žena.

Godinu dana poslije toga pošalje svoj novi roman »L' Homme qui rit« kao podlistak novinama »Le Rappel«, što ih u Parizu utemeljiše njegova dva sina i prijatelji A. Vacquerie i P. Meurice. Taj je list bio jedan od zidodera, koji uzkolebaše carski absolutizam.

IV.

Godine 1870. bukne rat sa Pruskom, a kad je nakon kapitulacije kod Sedana u Parizu planula revolucija i dne 4. rujna srušila s priestola Napoleona III. i proglasila republiku, Victor Hugo već dne 5. rujna pohrli u pomoć svojoj biednoj domovini. Dočekaše ga slavno i oduševljeno; nu on je bio sav poništen sa poraza svoje mile domovine. Ali brzo on pridiže svoju klonulu glavu i stane na sve strane svoje zemljake hrabriti i na junački odpor nagovarati. Tako je radio obilazeći redom barikade sve to vrieme, dok je god Pariz obsjednut bio. Dne 20. listopada izidje u Parizu novo izdanje njegovih

»Châtiments-a«, a na raznim pozornicama parizkim najslavniji glumci kazivahu ulomke iz njih. Prihod od tog izdanja i tih predstava odrediše za to, da se nabave dva topa, kojim nadjenuše imena »Victor Hugo« i »Le Châtiment«. »Radite sa mnom, što vam je drago za narodno dobro; razsipajte me kao vodu«, kazivao je rodoljubni pjesnik.

Kad se svršilo obsjedanje, Tyrtej svladanoga Pariza bude poslan u narodnu skupštinu u Bordeaux. Govorio je protiv mira, nije htio da se vlada prenese izvan Pariza, i tim je pobudio toliku buku, da je morao položiti svoj mandat; nu ipak nije prestao braniti ono, što mu se činilo, da je istina.

U to mu umrie i najstariji mu sin Charles, otac one kasnije znamenite djece Jeannette i Charla, te je morao otići u Bruselj svoje unučadi radi. Godine 1873. umre mu drugi i zadnji mu sin Franjo, a obojici je tek bilo 45 godina. Amo mu opet stiže i crni glas o gradjanskom ratu komunskom u Parizu. Sad on stane opet zaklinjati svoje zemljake, da budu složni i milostivi: »Borioci, borioci! što hoćete vi? Vi ste kao oganj, koji proždire žito. Vi ubijate čast, razum i nadu!«

Kao što je vrativši se iz progonstva zaklinjao Niemce, da prestanu ratovati, kad im je glavni dušmanin Napoleon skučen bio, tako ih je sada proklinjao, što su vandalski postupali obsjedajući Pariz, te mu divne spomenike stali paliti i rušiti. Te je pjesme izdao pod nadpisom »Strašna godina« (L'année terrible, g. 1872.).

Kad je prestalo to burno vrieme, on je prvi bio, koji je napisao rieč, koje do tada niko nije smio izustiti: amnestija — milost za sve i svakoga!

Sad je eto Victor Hugo već navršio svoju sedamdesetu godinu, pa premda su ga snašle bile tolike nevolje, ipak nije prestao raditi. U tim godinama većina ljudi miruje ili vene, a naš se veliki pjesnik sada istom kao preporodio, te je još punih trinaest godina dana pjevao »poput onih stoljetnih hrastova, kojima je deblo već šuplje, a vrh im se još neprestance zeleni«.

God. 1874. izda on omalen spis u prozi »Mes Fils« posvećujući ga uspomeni svojih sinova, a koncem još iste godine roman, ili bolje epopeju u prozi »Devetdeset treća«, u kojem je prikazao borbe u Vendé-ji g. 1793. za vrieme velike revolucije, a htio je tom radnjom dokazati, da je napredak i čovječtvo iz te krvave borbe slobode sa despotizmom i zakona sa samovoljom slavno izišlo. Opisi su veoma živi i odgovaraju upravo onom dobu. To je on djelo napisao za pet i po mjeseci.[1]

Sad se opet upustio u politički život budući izabran senatorom u Parizu. U to je doba (g. 1875.) počeo izdavati i svoje »Actes et paroles«. To je trilogija, u kojoj opisuje svoja tri progonstva; tu su mu sabrani govori i razne proklamacije.

Godine 1877. ugleda sviet prekrasno mu djelo »L' Art d'être grand père«. Tu je on opjevao svoje uživanje i milje baveći se svojom unučadi Georges-om i Jeannettom.[2]

[1] Taj je roman preveden na hrvatski i srbski. Hrvatski je prievod izdan u Kraljevici god. 1875. Osim toga su prevedeni ovi Hugovi romani: »Rabotnik na moru« preveo Gj. Popović, najprije u svojoj »Danici«, a onda i napose izdao u Novom Sadu god. 1867.; »Siromah Klaudije«, preveo Vlad. Nikolić u Biogradu; »Na bielom hljebu« u novosadskoj »Danici« od godine 1866.; »Jadnici« od Mite Rakića, u Biogradu god. 1873. God. 1878. počeo je izlaziti u »Straži« prievod »Istorije jednoga zločina«, koji je dovršen istom god. 1880. u podlistku biogradske »Samouprave«; »Zadatak«, noveleta, preveo Ž. T. u »Viencu« godine 1870. — Dramu »Lukreciju Borgiju« preveo je Fr. Ciraki, ali nije štampana kao ni druge Hugove drame, koje su u nas većinom prevedene i prikazivane bile. — Od pjesama prevedene su ove: »Moskva« od J. E. Tomića, u »Viencu« g. 1873.; »Ljudevit XVII.« od T. Maretića, u »Viencu« g. 1875.; »Popievka« od T. Maretića i »Koprena« od J. Hranilovića, u »Viencu« godine 1876.; »Napoleon II.« od M. Grlovića, u »Viencu« g. 1882.; »Fiat voluntas«, u »Viencu« g. 1886.; »Stella« od A. Harambašića, u »Hrvatskoj Vili« god. 1882. Ove su godine izišle u Biogradu »Pjesme protiv tyranije«, koje je po Hugovim »Les Châtiments« spjevao Dragutin Stanojević.

[2] To je ona ista Jeannetta, koja se onomadne udala za Daudet-ova sina.

Nadpis je knjizi upravo trebao da bude »Djedova sreća«, ali se starina bojao osvete sudbine, koja ga je već i onako ljuto ujela bila. On je izvanredno ljubio djecu i možda nikoji pjesnik nije o djeci tako liepo pjevao kao on. Prekrasne su mu već predjašnje pjesme o njegovoj rodjenoj djeci, a ovdje se vidi, da ga je ovo dvoje unučadi već sasvim zaludilo. On promatra diete u zibci, kad brblja, kad se igra u vrtu; opisuje, kako se s njima sâm igra, kako im pripovieda razne priče i t. d. Kako li je mila ova pjesmica sa nadpisom »Životinja« (III. 1.): »Ivanka je sjedila u travi rumena i zamišljena; ja se prikučih: »Reci mi, Ivanka, želiš li što?« — ta ja se pokoravam svemu, što joj je milo, pa vrebam i nastojim, da uviek razumijem, što god može sunuti kroz te božanske glavice. — Ivanka mi odgovori; »Ja bih da vidim životinju«. A ja joj onda pokazah u travi jednog mrava. »Eto je gle!« Nu Ivanka nije bila sasvim zadovoljna. »Nije to, životinje su velike«, reče mi ona. Djeca sanjare o velikom. Njih privlači okean svojim žalom, zibka ih svojom potmulom pjesmom i začarava sjenom i strašnim biegom vjetrova; njima se mili, što je užasno; treba im čudesa. — »Nemam baš slona pri ruci«, odgovorih joj. »Hoćeš li što drugo, Ivkice, pa ćeš dobiti! Samo reci«. Onda Ivanka diže prema nebu svoj prstić. »To« reče. Bijaše sumrak, i na obzorju opazih, kako se pomolio ogromni mjesec«.

Ili ova: »Oh, nebesa! Čitava je Kina na zemlji u komadima! Taj sud blied i mio kao slike u vodi, prekriven pticama, cviećem, voćem i lažima onog sinjeg ideala, koji se radja u plavetnilu sanjarija. Marica spremajući sobu gurnu ga iz nepažnje laktom, pa eto sad je razlupan.[1] Krasna li suda! Oblina mu je bila puna snova, zlatni su volovi tu pasli na livadi od porculana. Meni je bio mio, a kupio sam ga na quai-u. Kadšto sam ga tumačio ozbiljnoj dječurliji: To je yack, ovo je četveroruki majmun; ono je doktor ili možda kakav

[1] Marica je sobarica, koja je razbila onu kinezku vazu, koju pjesnik u početku hiperbolički nazivlje čitavom Kinom.

magarac! . . . . Sova u svojoj duplji, kralj u svojim dvorovima, vrag u paklu! Viš, kako su ružni! Čudovišta su divna, a djeca to ćute. Životinjske ih divote začaravaju. Daklem meni je mnogo do tog suda stalo bilo, a sad on umrie. Unidjoh biesan, strašan i odmah se izderem: »Ko je to učinio?« Tužna li ulazka! Ivanka tada vidjevši, da se Marica upropastila, pa opazivši moj gnjev i njezin strah, pogleda me angjeoskim licem i reče mi: »Ja sam«.

Onda Ivanka reče Marici: »Znala sam ja dobro, ako kažem, da sam ja, da papa ne će ništa kazati. Ja se njega ne bojim, jer on je moj djed. Vidiš, on nema vremena da se srdi; on se nikad ne razljuti jako, jer on mora da nadgleda cvieće, a kad je vrućina, on nam kaže: ne idite gologlavi na sunce, ne mojte da vas ujede kakva životinjica. Trčite, ne vucite psa za ogrlicu; da ne izskliznete na velikim stubama, i da se ne udarite o mramorne uglove. Igrajte se, pak onda ode pod drveće«. Može li se divnije prikazati ono sladko bezazleno dječije tepanje? Ta, i ovako mu se u prozi osjeća donjekle čar, a kakoli se istom dojimlje u umjetnim stihovima!

Od god. 1878.—1880. izda četiri spjeva kao četiri diela filozofskoga sustava svoga. Nadpisi su im ovo: »Pape«, »La Pitié suprême«, »Religions et Religions« i »L'Ane« Iz tih mu se djela jasno razabire i njegova vjera: vjerovao je pouzdano u Boga i neumrlost duše; pa ipak su ga mnogi nazivali bezbožnikom.

Dne 26. veljače god. 1881. proslaviše mu rodjendan kao narodnu svetkovinu. Živa ga kovaše u zviezde kao najslavnijeg pokojnika. Već mu je prošle godine bila sjajno proslavljena petdesetgodišnjica njegova Hernana, nu ovo je slavlje daleko nadmašilo ono predjašnje i čitava mu je kuća i ulica bila izkićena cviećem i viencima; nekoliko je tisuća ljudi i djece prolazilo mimo njegovu kuću,[1] a siedi je starina stojeći kod prozora sa

[1] Treba znati, da je Victor Hugo kasnije opet veoma obogatio svojim književnim radom, koji mu je obilno naplaćivan bio. Nedavno mu je zet Vacquerie statistički dokazao, da se

svojom zlatnom unučadi primao i odzdravljao čestitke i klicanje razdragana naroda. Grad Pariz odredi, da se trg i ulica, gdje je on stanovao, okrste njegovim imenom.

Naskoro za tim pokaže, da još u njega nije usahnulo vrelo poezije izdavši djelo: »Quatre vents de l'esprit«. Tu je u kratko prikazan čitav rad Hugov u glavnim crtama, ili barem njegovi glavni oblici, satira, drama, oda i epopeja. Od svake te vrsti ima po koji uzorak u toj knjizi. Pjesnik je htio, kako liepo primjećuje Dupuy, da poput glasbotvorca, koji je razvivši svoju simfoniju pri koncu sastavio u skladnu kitu glavne motive svoga djela, tim sintetičkim putem utisne slušatelju u mozak sliku svoga djela.

Godinu dana kasnije izidje mu još drama »Torquemada«, koja se nije prikazivala, a mjeseca svibnja g. 1885. razboli se Victor Hugo iznenada i već dne 22. t. m. izpusti svoju plemenitu dušu. Otišao je na onaj drugi sviet, kako je sâm prorekao »u doba kad ruže cvatu«, a u 83. godini života svoga kao i Goethe. Jedva da je ikoji car s tolikim slavljem sahranjen kao ovaj mićenik muzâ. To je bila prava apoteoza; Francuzka je osjetila, da je izgubila prvoga sina svoga. Tielo mu je bilo izloženo na odru pod ogromnim slavolukom parizkim, Arc de Triomphom; predsjednik republike odredi, da mu se kovčeg položi u Pantheon, koji je do to doba bio običnom crkvom, a od tada se u njemu sahranjuju slavni Francuzi, koji su sav svoj život i rad domovini svojoj posvetili bili.[1]

Za njim je ostalo dosta posmrčadi, od koje je dosada izdan g. 1886. »Le Théâtre en Liberté« i »La Fin de Satan I.«, kasnije još ugledaše svieta: »Choses vues«, »Toute la Lyre«, »Amy Robsart«, i ove godine »En

ovih zadnjih pet, šest godina prodavalo godimice prosječno za milijun i po franaka njegovih djela. A koliko su mu istom za života kupovali i čitali divna mu djela?

[1] U »Javoru« g. 1885. slavi ga u nas J. Simeonović-Čokić u pjesmi »Na grob Victoru Hugu« kao pjesnika slobode i čovječanstva.

voyage« i krasni spjev »Dieu«; ti umotvori ne umanjiše njegove slave, kao što ne će jamačno ni ostala još mu neizdana djela.

* * *

Mučan je posao obuhvatiti rad tolikoga velikana i prikazati ga u tolišnom prostoru; nu još je teže sve pribrati i izreći sud sa nekoliko rieči. Budimo zadovoljni, ako mu iztaknemo glavne i značajne crtice njegove.

Ponajprije valja razlikovati u razvoju toga velikoga pjesnika dvie perijode, prvu ili čistu romantičnu perijodu, u kojoj je V. Hugo stvarao samo umjetnosti radi, a koja prestaje godine 1843. padom njegovih »Burgrava«; i onda drugu perijodu, gdje se pjesnik koracajući sa svojim viekom primiče realizmu, a u svoja djela mieša političke i socijalne ideje. To je perijoda prognanstva i zadnjih mu godina.

Sve su mu drame, osim Torquemade (g. 1882.) i posmrčadi iz one prve perijode; njegove su daklem drame romantične drame, a prema tome i historičke.

Tako mu valja romane i lirsku poeziju lučiti. Romantični su romani: Bug-Jargal, Han d'Islande i Notre Dame de Paris; Les Misérables pak i ostali jesu socijalni romani. Isto tako valja razlikovati sbornike lirskog mu pjesničtva, koji dopiru do god. 1840., od onih, koji počinju s progonstvom.

Vidjesmo, da se Victor Hugo ogledao na sva tri polja pjesničke umjetnosti, na lirskom, epskom i dramatskom.

Kao lirski pjesnik može se Victor Hugo mjeriti ne samo s prvacima francuzke, nego i svjetske književnosti. U njega su se sastala sva svojstva velikih liričara: subjektivnost, bujna mašta, divne i raznolike slike, liep ritam, krasan srok i bogatstvo riečima. Uz La Fontaine-a je on najskladnije stihove u francuzkoj književnosti spjevao; oni mu teku neprisiljeno, naravno kao što šumski potočić romoni, te su postali uzorom kasnijim pjesnicima ne samo francuzkim, nego i drugih naroda.

Kako je njegovu geniju glavna značajna crtica subjektivnost, nije toliko uspio u epskoj i dramatskoj struci, koje ištu, da pjesnik sebe zaboravi, i da se sav stopi s onim

predmetom, o kojem piše, t. j. da bude objektivan. Hugo pak uviek sebe promatra; on gleda ljude i sviet samo kroz prizmu svoje bujne mašte. Odtuda u romanima i dramama njegovim izlaze na pozornicu sama bića njegove mašte, a ne značajevi; otuda u romanima ima premnogo opisa, a u dramama predugih lirskih govorancija. Inače su mu drame vješto sastavljene. Ako i nije daklem velik romanopisac ni dramatičar, on je jamačno uz Musseta najveći lirski pjesnik francuzki, a gotovo jedini epski.

Ljepoti njegovih djela naudiše navlastice ove mu mane: vrlo su mu mile antiteze i opreke, koje su često čudne i tražene; sve mu se je mililo, što je bilo neobično, strašno i grozno, te je stoga pretjerivao pojačavajući izraze i šireći suviše opisivanje. I karakterisanje mu je često pretjerano. Lica, koja je on stvorio, često su psiholožke nemogućnosti: razbojnici sa najnježnijim čuvstvima o časti, propale nesretnice, koje moć prave ljubavi pretvori u ženske ideale, kako smo već napomenuli kod Marion Delorme, Lukrecije Borgije i t. d. Tako je u Hernanu hajduk prikazan kao ogledalo svih vitežkih vrlina, a u Ruy Blasu se stekoše svi plemeniti darovi duha i srca u duši jadnoga lakaja. Napokon valja dodati one već napomenute nakaze i patuljke, koje je toliko puta s osobitim uživanjem prikazivao.

Pa ako se i s toga možda ne će do vieka čitati sve njegove drame i romani, jedno će mu ostati neumrlo: ono njegovo veliko, plemenito srce, puno tople ljubavi za svoju domovinu i čovječanstvo, srce, koje je osjećalo svaku tugu i nevolju svoga naroda i svega ljudstva, a koje je kucalo za svim što je plemenito i uzvišeno.

Humanitet mu je vjerom, glavnom tendencijom u svim mu djelima; on mu je odredio politički program, on ga je doveo i do socijalizma u najplemenitijem smislu te rieči.

Uz to nježno srce bijaše u njega čvrst i čist značaj. Stupio je na političku pozornicu kao royalista, a zadnjih je godina bio vodjom skrajne ljevice; nu nikada nije okretao svoga plašta prema vjetru, te ni sjena sumnje ne može pasti u moralnom

pogledu na njegovu političku prošlost, pa ma koliko da se promjena u njoj opažalo. Ta, koliko se vladavina u Francuzkoj za njegova života promienilo![1] A on je svagda narodu prednjačio idući za tim, da se ukloni ono što ne valja, a da se poluči ono, što je bolje.

Pa recimo, da i nije baš bio velik državnik, ali kao čestitomu značaju i velikom pjesniku težko mu je naći premca u našem vieku. Kao pjesnik je svojom univerzalnošću, bujnom maštom, bogatim jezikom i oblicima pomladio već gotovo ukočeni jezik i knjigu francuzku; stih je oslobodio starih veriga i umjetno ga promienio, razširio je okrug pjesničkomu promatranju zadubavši se u najdublje strane naravi, umjetnosti, čovječjega i narodnoga života, te time zadahnuo francuzku knjigu novim životom, koji se je kasnije širom svieta odjekivao. Stoga nije čudo, da ga danas Francuzi slave kao prvaka svoga u modernoj si književnosti, i da mu svako priznaje, da je bio pravi i možda jedini im genij ovoga vieka.

[1] Rodio se je za prve republike, a živio je od g. 1804.—1814. za prvoga carstva (Napoleon I.), od g. 1815.—1848. za restauracije (Ljudevit XVIII. i Karlo X.), od g. 1848.—1852. za druge republike, od g. 1852.—1870. za drugoga carstva (Napoleon III.), i napokon od g. 1870. do smrti za komune i treće sadašnje republike.

Gdje je što.

